

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

На правах рукопису

ХОМИЧ МАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 94(438):271.222"1945/201"

**ПОЛЬСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ПРАВОСЛАВНА
ЦЕРКВА У 1945 Р. – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.:
ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ТА КУЛЬТУРНА
ДІЯЛЬНІСТЬ**

Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація на здобуття
наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:

Кріль Михайло Михайлович,

доктор історичних наук, професор

Львів – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	12
1.1. Стан наукового вивчення теми.....	12
1.2. Огляд джерел.....	20
1.3. Теоретико-методологічні засади.....	28
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК	36
2.1. Церковно-правовий статус.....	36
2.2. Розбудова єпархіально-парафіяльної системи.....	52
2.3. Ієрархи та духовництво.....	68
РОЗДІЛ 3. ОСВІТНЬО-НАУКОВА ТА ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ...84	
3.1. Освітня діяльність.....	84
3.2. Наукова діяльність.....	96
3.3. Видавнича справа.....	106
РОЗДІЛ 4. ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ	120
4.1. Братства та робота з молоддю.....	120
4.2. Благодійність.....	133
4.3. Церковна культура.....	149
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	175
ДОДАТКИ	201

Перелік умовних скорочень та позначень

БПМ – Братство православної молоді

ДАРО – Державний архів Рівненської області

ВМ – Варшавська митрополія

МП – Московська патріархія

ПАПЦ – Польська Автокефальна Православна Церква

ПНР – Польська Народна Республіка

ХБА – Християнська богословська академія

AAN – Archiwum Akt Nowych

ВСТУП

Актуальність теми. Польська Автокефальна Православна Церква (далі – ПАПЦ) стала органічною складовою процесу розвитку та відродження самоврядних церков, що перебували під зверхністю Руської православної церкви у досліджуваній період. Історію православ'я у світі осмислено фахівцями різних галузей науки. Часто на перший план аналізу конфесії виходять не богословські, а психологічні та політичні аспекти. В полі ж зору істориків фокусується своєрідний симбіоз хронологічного викладу та інтерпретації подій.

Проблематика дослідження має міжнаціональний характер. Передовсім щодо питання історичної належності православних церков. Така юрисдикційна невизначеність не лише бентежить вірних, але й провокує конфлікти на релігійному ґрунті.

Православна церква в Польщі на початку ХХ ст. була своєрідним індикатором українських та білоруських традицій. Після Другої світової війни, під тиском політичних обставин, православ'я на теренах римо-католицької держави змінило свій ідеологічний вектор. Потрапивши в залежність від нової комуністичної влади, ієрархи позиціонували себе частиною вселенської церкви, а не представниками інтересів національних меншин. Проте свідомісний консерватизм православних вірних, їх ментальність та тяжіння до традицій, успадкованих генетично, змусили ПАПЦ звернути увагу на розвиток національно-культурної діяльності парафіян не поляків.

Дана дисертація є спробою дослідити процес трансформації ПАПЦ в період панування двох політичних систем – тоталітарної та демократичної. Прослідкувати зміну свідомості православного українця, білоруса, росіянина та поляка в умовах релігійної та етнічної толерантності, виявити причини

зменшення міжконфесійних конфліктів у Польщі з подальшим застосуванням позитивного досвіду в Україні.

Зв'язок роботи з планами наукових досліджень. Робота виконана на кафедрі історії Центральної та Східної Європи Львівського національного університету імені Івана Франка та є складовою частиною її науково-дослідної роботи в межах проблеми «Вузлові питання історії країн Центрально-Східної Європи» (державний реєстраційний номер 0112U004036).

Мета дослідження полягає у висвітленні цілісної картини історії ПАПЦ, зосередившись на особливостях її інституційного розвитку та культурної діяльності, від часу закінчення Другої світової війни до 2016 р.

Досягнення мети зобов'язує дослідити:

- правові підстави функціонування Православної Церкви на території держави з панівною римо-католицькою релігією;
- особливості здобуття другої канонічної автокефалії у 1948 р. з рук московського патріарха та відмова від попередньої, зніщеної митрополитом Діонісієм (Валединським);
- єпархіально-парафіяльну мережу та географію поширення православних храмів у Польщі, враховуючи політичні реалії післявоєнних років;
- кількість ієрархії, що належала до ПАПЦ, рівень їх національної свідомості, освіченості та готовності до місіонерської співпраці з представниками інших конфесій, репатріантами;
- наукові та освітні осередки Православної Церкви у Польщі, богословські навчальні заклади, як основні джерела поповнення, знищених під час Другої світової війни, священнослужителів;

- методичку професійної підготовки священнослужителів, враховуючи особливості середовища, в якому відбудеться пастирське служіння;
- благодійність, як одну із ключових сфер діяльності релігійної інституції у тандемі з соціальними ініціативами польського уряду;
- видавничу та культурну діяльність ПАПЦ в умовах недостатнього матеріального забезпечення та активної асиміляційної політики влади Польської Народної Республіки.

Об'єктом дослідження є інституційний розвиток та культурна діяльність Церкви у 1945–2016 рр.

Предмет – процес канонічно-правового врегулювання конфесії, її поширення на території Польщі, способи використання рідної мови та культури для духовного розвитку вірних, можливості їх матеріальної підтримки.

Територіальні межі визначаються сучасними кордонами Польської Республіки.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від закінчення Другої світової війни до 2016 р. Нижня хронологічна межа стосується часу відліку для довготривалого процесу відродження ПАПЦ. Після реалізації рішення про домашній арешт митрополита Діонісія (1945 р.), Церква почала новий етап діяльності під пильним наглядом урядових структур Польської Народної Республіки (далі – ПНР). Верхня хронологічна межа стосується сучасної діяльності Церкви.

Методи дослідження. Робота виконана на засадах принципів науковості, об'єктивності, історизму. Дотримання зазначених методів дозволило об'єктивно проаналізувати джерела, рукописні матеріали, опубліковані праці, архівні документи та усні свідчення респондентів. Застосовано загальнонаукові (синтезу й аналізу), а також спеціальні

історичні методи. Історико-типологічний метод сприяв класифікації подій та фактів, виявлених у процесі дослідження, а завдяки історико-порівняльному – вдалось співставити отриману інформацію й зробити висновки про спільні та відмінні риси розвитку ПАПЦ у хронологічній перспективі. Відшукати взаємопов'язані тематичні елементи допоміг історико-системний метод, що продемонстрував головні принципи розвитку та діяльності церковної інституції за специфічних історичних та політичних обставин (Друга світова війна, акція «Вісла», правління Польської об'єднаної робітничої партії, незалежність Польської Республіки). Використані також методи – просопографічний, соціально-психологічний та усної історії (інтерв'ю, вільна бесіда). Застосування такого спектру теоретичного інструментарію дозволяє повно розкрити окремі аспекти теми.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

вперше:

- запропоновано комплексне дослідження процесу розвитку ПАПЦ після завершення Другої світової війни, в період панування комуністичної влади ПНР та протягом перших десятиліть існування незалежної Польщі;
- до наукового обігу залучено нові неопубліковані архівні документи з фондів архіву Актів Нових (Варшава) та Державного архіву Рівненської області, матеріали інтерв'ю з парафіянами храмів Білостоцько-Гданської єпархії, настоятелем православних храмів у м. Перемишль, пресу, доступну винятково на території Польщі, фотографії зруйнованих церков, що є надбанням особистих колекцій та оригінальні богослужбові книги;
- здійснено аналіз церковної періодики, яка стала джерелом суспільної думки та поглядів парафіян на явища трансформації релігійного життя в умовах панування комуністичної влади, тобто в період тотального контролю над усіма рішеннями священнослужителів;

- на прикладі православних українців, депортованих внаслідок акції «Вісла», а також мешканців, конфесійно й етнічно неоднорідних, місцевостей (південно-східних, північно-західних регіонів) простежено збереження стереотипу асоціації віросповідання з національністю;

- розглянуто особливості виховання та катехизації дітей, що виростили у православних сім'ях та способи їх подальшої психологічної адаптації в поліконфесійному середовищі Польщі (навчання церковно-слов'янської мови, переклад на польську православних богословських текстів);

- доведено, що масштаби впливу психоемоційного фактора на вибір релігії та процес самоідентифікації в умовах політичної та особистісної кризи людини були достатніми для збереження стереотипного уявлення: «свої-чужі» між православними та римо-католиками;

- проаналізовано причини рішення Варшавської митрополії щодо рівноправного використання декількох мов і двох календарів у богослужіннях ПАПЦ по всій території Польщі.

Уточнено:

- статистичні дані про єпархії, парафії, вірних у 1945 – 1951 рр.; 1952 – 1965 рр.; 1966 – 1979 рр.; 1980 – 1985 рр.; 1986 – 1989 рр.; 1990 – 2008 рр.; 2011 – 2015 рр.

- зміни правового становища ПАПЦ в системі законодавства ПНР та сучасної Польщі;

- діяльність православних братств, благодійних організацій «Елеос», «Оікономос»;

- взаємовідносини поляків римо-католиків та православних українців у питаннях свободи віросповідання;

Новий рівень розвитку отримали:

- підходи до вивчення функціонування релігійної інституції в чужому для неї суспільному середовищі;
- дослідження процесу відродження ПАПЦ та її адаптації до нових реалій європейської Польщі;
- результати вивчення характеру стосунків між партійними структурами Польської об'єднаної робітничої партії та представниками вищого духівництва, священниками, вірними.

Практичне значення отриманих результатів. Зібраний і опрацьований фактографічний матеріал може використовуватись для написання узагальнюючих праць, тематичних посібників, монографій з історії релігійних процесів у Польщі. Теоретичні підходи та способи відтворення історичної дійсності пригодяться для підготовки наукових проектів та розробок щодо національно-релігійних трансформацій в умовах політичних криз та розвитку демократичного суспільства.

Апробація результатів дослідження відбулась на таких наукових конференціях: Звітна науково-практична конференція викладачів та аспірантів Львівського університету, засідання секції історичних досліджень (Львів, 5 лютого 2014 р.), 67-а Міжнародна конференція молодих учених “Каразінські читання” (Харків, 25 квітня 2014 р.), XXIV Міжнародна наукова конференція “Історія релігій в Україні” (Львів, 12–16 травня 2014 р.), II Polsko-Ukraińskie Warsztaty Historyczne Magistrantów i Doktorantów w Rzeszowie (Жешув, 10–11 квітня 2014 р.), Międzynarodowa Konferencja Naukowa “Rok 1989 – nowy początek dla państw Europy Środkowo-Wschodniej” (Жешув, 29–30 травня 2014 р.), VII Міжнародна наукова конференція “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” (Львів, 24 листопада 2014 р.), Звітна науково-практична конференція викладачів та аспірантів Львівського університету, засідання секції історичних досліджень (Львів, 4 лютого 2015 р.), Ogólnopolska Interdyscyplinarna Konferencja

Naukowa “Nowe? Lepsze? Nasze? Polska – Europa – Świat w XX–XXI w.” (Кельце, 16–17 квітня 2015 р.), XXIII Міжнародний славистичний колоквиум (Львів, 21 – 22 травня 2015 р.), Звітна науково-практична конференція викладачів та аспірантів Львівського університету, засідання секції історичних досліджень (Львів, 2 – 3 лютого 2016 р.), XXIV Міжнародний славистичний колоквиум (Львів, 26 – 27 травня 2016 р.).

Основні положення дисертації висвітлені в 7 публікаціях у таких фахових наукових виданнях:

1. Хомич М. Діяльність вищого керівництва Польської Автокефальної Православної Церкви у 1945–1989 рр. / Марина Хомич // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – Львів, 2014. – Вип. 15. – С. 96 –105.
2. Хомич М. Формування православних парафій у Польщі після Другої світової війни: регіональний чинник. / Марина Хомич // Науковий вісник «Гілея». – Київ, 2016. – Вип. 106. – С. 150 – 153.
3. Хомич М. Православні храми Перемишля як осередки духовного життя містян: друга половина XX – початок XXI ст. / Марина Хомич // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2015. – Вип. 1. – С. 188 – 193.
4. Хомич М. Правовий статус Польської Автокефальної Православної Церкви у 1945 – 2015 рр. / Марина Хомич // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» . – Острог, 2016. – № 25. – С. 250 – 254.
5. Хомич М. Периодические издания Польской автокефальной Православной церкви в 1945–1989 гг. / Марина Хомич // Актуальные проблемы отечественной и зарубежной истории в работах молодых исследователей: сборник материалов. – Ставрополь, 2014. – Вып. V. – С. 199–207.

6. Хомич М. Духовенство Польской Автокефальной Православной Церкви в 1945–1989 гг.: количественный и качественный состав / Марина Хомич // Актуальные проблемы отечественной и зарубежной истории в работах молодых исследователей : сборник материалов. – Ставрополь, 2016. – Вып. VI. – С. 268 – 277.
7. Хомич М. Культурно-релігійне життя православних українців Польщі у 80-х роках ХХ ст. (на прикладі Перемишльсько-Новосончівської та Люблінсько-Холмської єпархій) / Марина Хомич // Rok 1989. Nowy początek dla państw Europy Środkowo-Wschodniej. – Rzeszów: wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2016. – S. 149 – 157.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (250 позицій) та додатків (4 таблиці; 6 зображень). Основний текст дисертації становить 200 сторінок. Загальний обсяг дослідження – 210.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового вивчення теми

Історія ПАПЦ після закінчення Другої світової війни представлена у польській історіографії переважно в узагальненому вигляді, що мало на меті окреслення подій та фактів, а не дослідження певної проблеми. Тема поєднує низку правових, політичних, культурних, богословських аспектів. Кожен з них вимагає додаткової уваги та професійної критики.

Православна конфесія у державі з офіційною релігією – римо-католицтвом, вимушено пройшла певні етапи свого соціального та правового становлення. Фіксація цих етапів є необхідною умовою подальшого функціонування та передавання досвіду наступникам. Природно, що додатковим обов'язком духовенства стало нотування подій минулого задля формування історичного підґрунтя своєї віри. Це видавалось більш необхідним, аніж вивчення окремої проблеми.

В дослідженні використані праці переважно польських авторів із незначними винятками. Задіяно низку розвідок, дотичних міжвоєнного періоду, часів існування ПНР та подій після 1991 р. Українські та російські історики представлені досить скромно через відсутність наукового інтересу до проблеми історії ПАПЦ у досліджуваний період. Польські науковці, зацікавлені даним питанням, поділяються на авторів, що мають професійне відношення до Церкви або богословську освіту та політологів, істориків, соціологів, правників. Кожен розкриває окремий аспект під специфічним професійним кутом зору. Зважаючи на ці обставини, розгляд стану наукового опрацювання теми доцільніше здійснити за національно-тематичним принципом.

Серед найважливіших узагальнюючих праць, присвячених історії Православної церкви у світі, слід виокремити роботи українських авторів

Івана Власовського [175; 426 с.], Михайла Бессонова [174; 426 с.], Оксани Хомчук [186; 300 с.], Созонта Чобича [187; 600 с.], та польських дослідників Ельжбети Пшибил [237; 190 с.], Кшиштофа та Ядвіги Лесневських [219; 602 с.]. Кожен з цих авторів також звернув увагу на особливості історичного розвитку ПАПЦ.

Окремо варто виділити блок праць, що стосуються теоретичних аспектів православ'я. Зважаючи на богословську специфіку проблеми, було обрано найбільш популярні книги, максимально зорієнтовані на широке коло читачів. Серед них польськомовний переклад доробку Калістоса Варе [214; 382 с.]. Священнослужитель ПАПЦ Володимир Місіюк здійснив адаптацію грецького тексту для читачів Польщі. Цікавим є погляд автора на відмінності у сприйнятті релігії на теренах Східної Європи в пострадянський період після пережитої хвилі атеїзму. Він зауважує, що мало бачити ворога православ'я у комунізмі, шукаючи відповідь на питання падіння духовності суспільства, треба звернутись до внутрішніх переживань кожної людини, бо «навіть у найкращому серці не викорінене зло займає свій куточок [і дає свої плоди] (прим. автора)» [214; С. 190].

Праця відомого богослова Джона Меєндорфа [223; 245 с.], присвячена теоретичним аспектам православ'я та основним етапам історичного розвитку догматичних елементів віровчення. На прикладі функціонування діючих патріархій та їх помісних церков, дослідник прослідковує найважливіші еkleзіологічні моменти, пояснює логіку взаємозв'язків між містичним та канонічним, робить спробу поєднати богословських контекст з історичним. Спосіб викладу матеріалу структурований та доступний, не перенасичений вузькоспеціалізованою термінологією, у тексті багато цитат з поясненнями. Автор наводить цікаві алегорії щодо ретроспективи історичної дійсності, резюмує процеси створення європейських Православних церков, включаючи ПАПЦ.

Теоретичне підґрунтя роботи склади розвідки Олександра Лотоцького [181; 543 с.] та Михайла Зизикіна [99; С. 685 – 735]. Опираючись на канонічні дефініції, автори висловили свої бачення генези автокефалії – права Церкви на самоврядування. В історії ПАПЦ міжвоєнного періоду був суперечливий момент щодо правомірності її самоуправління. Ключовими стали питання юрисдикції та діяльності Церкви в країні з офіційною релігією римо-католицизмом. Попри уніфікованість норм канонічного права, інколи виявляються колізійні недоліки, ліквідація яких є шляхом до вирішення суперечки. Один із таких дискусійних аспектів став предметом розмірковувань вищезгаданих дослідників. В процесі роздумувань над іншими проблемними нюансами, науковці намагались також знайти відповідь на питання, чи можна надати автокефалію не «національній» церкві, якщо кількість її вірних наближена до прихильників офіційної державної релігії? О. Лотоцький скористався низкою історичних методів, заглибившись у найдавніші часи, а М. Зизикін залишився вірний методології богослов'я. Така відмінність підходів сприяла повнішому вивченню питання.

Необхідною умовою легітимізації будь-якої релігійної організації є її фіксація у відповідних нормативно-правових актах з подальшим трактуванням умов функціонування на території держави. Розуміння юридичних підстав функціонування Православної митрополії в ПНР подано у працях Урсули Новицької [229; 189 с.], Едварда Малкевича та Станіслава Подемського [233; 318 с.]. Дослідники представили аналіз декретів, згідно яких відбувалося затвердження легітимності релігійних організацій та права громадян до них належати. Оскільки праці були написані у відмінних політичних умовах, відрізняється масштабність їх цензурування. У. Новицька коментує нормативну базу, дотичну ПАПЦ й робить висновки про особливості її хронологічної трансформації, а Е. Малкевич з С. Подемським – подають, в основному, приклади статей з Конституції з невеликим

поясненням. Підходи та способи подачі матеріалу відрізняють, але в контексті вивчення питання доповнюють одна одну.

Правові аспекти діяльності ПАПЦ також висвітлено в дослідженнях Петра Дердея [204; 151 с.] та Володимира Бендзи [191; 355 с.]. Авторам вдалось зробити ґрунтовний аналіз нормативно-правових актів. Особливо цінним є розгляд законодавства щодо віросповідання, починаючи від Постанови Сейму, прийнятої 4 липня 1991 р. – першого декрету, що легітимізував діяльність Православної церкви в незалежній Польщі.

Методологічно різноманітними є праці, що стосуються питань «національних меншин» - українців, білорусів, росіян та «релігійних меншин» - православних поляків. Броніслав Боуфал [195; 228 с.] присвятив свою розвідку проблемам релігійної толерантності, розумінню поняття «свобода совісті та віросповідання». Він аналізує ХІХ століття – націотворчий період в історії Європи й робить висновок, що жодне моно- чи поліетнічне суспільство не здатне досягнути демократичного порозуміння без утвердження права кожного громадянина на свідомий вибір духовного зростання або деградації.

Подібні судження у своїй праці висловив Францішек Бжезінський [196; 30 с.]. Він прокоментував договір, підписаний 28 червня 1919 р. між Польщею та США, Англією, Францією, Італією, Японією. Зокрема, зацентрував увагу на питанні «національних меншин» та «мовних меншин». Стосовно останнього поняття, автор стверджує, що використання польської мови може вказувати на національність особи. Дослідник вважає толерантність поляків досить високою, бо етнічна приналежність не є визначальним чинником у питаннях обмеження прав громадянина.

Цікаві судження висловив Ольгерд Чарновський у своїй праці «Православні поляки в Польщі» [202; 147 с.]. Використавши статистичний метод, він довів, що попередні дослідження хибно представляли усіх поляків

як римо-католиків, опираючись на переконання, що: «межа православ'я для польськості – неперехідна»[202; С. 9]. Він також заперечив факт стереотипного сприйняття поляків – ворожих до православних вірян. Для аргументації, навів приклад душпастирської діяльності православного священика з польським шляхетським прізвищем, котрий навіть у проповідях не допускав польської мови. «Не дивлячись на своє походження, ієрарх діяв на користь високим духовним ідеалам» [202; С. 12] - зауважив автор.

Тематику «релігійних меншин» підтримує Казимир Урбан [247; 93 с.] у двох своїх працях. Перша стосується політики щодо віросповідання в ПНР, а друга – загальної ситуації, в якій опинились представники інших народів після Другої світової війни. Суспільні аспекти процесу адаптації осіб непольської національності представлені в доробках Мирослави Папежинської-Турек [230; 605 с.], збірній праці Євгенія Міроновича, Сергія Токця та Ришарда Радзіка [227; 171 с.], Ірени Боровик і свящ. Вітольда Зданевича [194; 191 с.]. Історію й сучасність православ'я у південно-західній частині Підляшшя через призму суспільної свідомості дослідили Адам Бобрик та Ізабелла Кохан [192; 308 с.].

Для кращого розуміння проблеми етнічної приналежності вірних ПАПЦ у дослідженні було використано праці Євгенія Чиквіна [203; 342 с.] (описав білорусів, котрі компактно проживали на території Польщі), Романа Дзвонковського [209; 150 с.] (предметом вивчення стали поляки, що зайняли, так звані, східні креси), Мирослава Трухана [182; 377 с.], Ігоря Галагіди [213; 253 с.], Романа Дрозда та Богдана Гальчака [205; 237 с.] - дослідження стосувались осіб української національності. Автори продемонстрували різні підходи до вивчення специфіки національно-культурної асиміляції в складних історичних та психологічних умовах.

Серед дослідників, котрим вдалось здійснити комплексний аналіз джерел до вивчення основних аспектів діяльності ПАПЦ слід виокремити

Маріана Бендзу [190; 183 с.], Антоні Міроновича [225 – 226], Луціана Адамчука [188; 189], Серафима Железняковича [179; 383 с.] та Казимира Урбана [247 – 250]. У кожній роботі частково розкриваються питання отримання автокефалії, адміністративної мережі, кадрової політики, екуменічних відносин тощо. Автори є представниками сучасної польської історіографії та виразниками найновіших поглядів на проблему політики щодо Церкви. Натомість, праця Олександра Світіча [183; 213 с.], що вперше побачила світ у 1959 р. й була доповнена та перевидана у 1997 р. у співавторстві з Кирилом Фотієвим [184; 300 с.] представляє російську історіографію. Думки істориків Польщі з приводу правомірності вчинків митрополита Діонісія та частини православного духовництва кардинально відрізняються від міркувань, висловлених О. Світічем ще у радянському виданні своєї праці Ідеологічна кон'юнктура не зникла зі сторінок й у версії, опублікованій пізніше. Проте ознайомлення з даною роботою є необхідним для розуміння ситуації та витворення єдиної вірної лінії подій минулого ПАПЦ.

Цікавими є доробки Анни Радзікевич [238 – 240], Томаша Стемпи [241; 252 с.], Генриха Папроцького [231; 239 с.]. Вони вдало ілюстровані, містять основні факти з історії Православної церкви в Польщі. Простотою та лаконічністю викладу приваблюють широке коло читачів. Особливою популярністю користуються розділи, присвячені іконопису, сакральній архітектурі та богослужбовим тонкощам.

Окремий блок праць стосується історії парафій ПАПЦ та її регіонального поширення на теренах Польської держави. Марек Лаврешук [221; 139 с.], Петро Хомік [201; 126 с.], Роман Дубець, Юліан Феленчак [206; 109 с.], Стефан Дудра [208; 330 с.] описали найголовніші етапи розвитку Білостоцько-Гданської, Перемишльсько-Новосончівської та Вроцлавсько-

Щецінської єпархії. Кожне дослідження, окрім основного тексту, містить довідкову інформацію щодо осіб духовництва, історії храмів та їх адрес.

Відомий дослідник православної української діаспори в Польщі – Григорій Купріянович [180; 212 с.] присвятив не один доробок минувшині села Турковичі та місцевому жіночому монастирю. З легкої руки автора, так звана Турковицька обитель, незаслужено забута сучасниками, з'явилась в дослідницькому полі зору науковців.

Останнім часом у польській історіографії почали частіше звертатись до тематики душпастирства у ПАПЦ. Після створення єпархії Ординату польського війська (1994 р.) протягом майже двадцяти років не існувало жодного ґрунтовного дослідження, яке б пояснювало всі нюанси душпастирювання серед військових. Олександр Шеломов [242; 260 с.] написав монографію, яка розкрила найважливіші аспекти даної теми. Проте питання ще не вичерпане й вимагає глибшого наукового аналізу. Ростислав Козловський [220; 127 с.] приділив увагу ролі православного духовника в процесі морального розвитку вірних. Образ священнослужителя у представлених дослідженнях подається по-різному. У першому випадку – ієрарх, що благословляє, у другому – духовний наставник. Духівники представлені дещо стереотипно, але завдяки методологічному прийому гіперболізації провідних рис та применшення інших, в певному контексті, другорядних – читачеві легше зорієнтуватись у специфіці такої діяльності.

Загальні уявлення про особливості церковного співу ПАПЦ, часто перекладеного на польську мову, дають праці Володимира Волосіюка [245; 158 с.] та Лариси Густової [178; 224 с.]. Адаптовані з церковнослов'янської мови тексти богословських творів, також повинні бути зафіксовані в історіографії Церкви. Адже багато талановитих музикантів, котрі здійснили складні філологічні переклади та відповідні аранжування, не відомі широкому загалу.

Не дивлячись на широкий спектр праць, дотичних історії польського православ'я та діяльності ПАПЦ, вакантною залишається ніша наукової проблеми благодійництва Церкви. Християнські чесноти зобов'язують бути милосердними, допомагати ближньому, особливо хворому та немічному. Проте не прийнято розповідати про добрі справи. Надто тонка межа між пропагандою благочинності й демонстративністю, змушує духівництво жертвувати публічністю таких дій, аби не нівелювати їх збудженням самолюбства. Єдина праця, присвячена благодійній діяльності ПАПЦ, належить Ярославу Харкевичу [199; 85 с.]. Книга не велика за обсягом, радше брошура, із структурованим текстом, ілюстрована тематичними знімками. Хронологічно охоплює лише десятирічний період, тому не може претендувати на вичерпне дослідження даного питання.

Також мало літератури, яка б розкривала історію побудови нових храмів та каплиць. Інформація про ці події не виходить за межі статистичних списків.

Історики Православної церкви у Польщі оминули своєю увагою морально-психологічні аспекти у поведінці мирян та формуванні свідомісних стереотипів у поліетнічних соціальних групах. На жаль, на даний момент, не існує дослідження, концептуальний підхід якого поєднав би фактаж з психо-емоційною чинником. Проте видано достатньо синтетичних праць, які у майбутньому зможуть стати якісною науковою базою для написання монографії за новішою методологією.

Підсумовуючи, варто зазначити, що проблема національно-культурної діяльності ПАПЦ після 1945 р. в українській історіографії не представлена. Польські історики та богослови приділили увагу, в основному, фактологічним та догматичним аспектам. Крім того, дослідження різняться за датою свого написання. В період правління комуністичного уряду в ПНР, на якість роботи впливала сувора політична цензура, а з відновленням

польської незалежності – умова етичного та шанобливого ставлення до національної пам'яті. Низка важливих нюансів з історії ПАПЦ не може бути представлена в об'єктивній інтерпретації через політику релігійної толерантності, запроваджену для збереження суспільного миру в державі. Однобоке ставлення польської влади до історичної дійсності спровокувало ситуацію, в якій частина неприємних, але важливих фактів залишається поза межами наукового дослідження.

1.2. Огляд джерел

Всебічне вивчення діяльності ПАПЦ в досліджуваній період вимагає залучення широкого спектру джерел та їх вдумливого аналізу. Оскільки тема стосується історії Церкви, що діяла в межах держави та була органічною частиною її політики, дослідницька база включає матеріали світського та релігійного характеру.

Грунтовне опрацювання теми можливе лише за наявності різних видів інформації, інколи прихованої між рядків в офіційних документах. З метою якісної інтерпретації історичної дійсності та її адаптації до сучасних обставин, у роботі було використано такі види джерел:

- документи публічно-правового характеру (тексти конституцій, нормативно-правові акти, роз'яснення, скарги, звіти, постанови, протоколи єпархіальних засідань, Внутрішній статут ПАПЦ);
- статистичні матеріали;
- документи особового характеру (характеристики, біографи, особові справи, документи, що посвідчують особу, спогади);
- освітня документація (навчальні плани та програми, анкети для вступу, екзаменаційні листки, таблиці успішності, магістерські праці);

- публіцистика, матеріали преси, спеціалізована богословська література;
- візуальні джерела (фото, малюнки)
- матеріали інтерв'ю та бесіди.

До першої групи увійшли Конституції ПНР [168; 268 s.] та незалежної Польщі. Також постанови Сейму щодо ПАПЦ на початку 1990-х рр. Зокрема, найважливіша для легітимації діяльності Церкви – «Постанова про взаємовідносини між Польською Автокефальною Православною Церквою та державою» від 4 липня 1991 р. [56; S. 846 – 852] Уся нормативно-правова база Польщі вміщена в спеціалізованих юридичних виданнях «Dziennik Ustaw» та «Monitor Polski». Ці законодавчі вісники на даний час оцифровані та знаходяться у вільному електронному доступі.

Решта документів публічного характеру, які відображають найважливіші події з історії ПАПЦ знаходяться у фондах Архіву актів нових у Варшаві (далі – ААН) та частково в Державному архіві Рівненської області (далі – ДАРО).

Для написання дисертаційного дослідження було використано два фонди ААН, зокрема, перший «Міністерство публічної адміністрації» охоплює період 1940-х рр. і завершується 1951 р., включаючи матеріали, що стосуються акції «Вісла». У ньому зберігається документація, дотична найскладнішого етапу в життєдіяльності Церкви, найдовшого часу функціонування без офіційного зверхника та канонічних підстав. Серед найбільш резонансних справ – постанови про незаконне усунення митрополита Діонісія [4; S. 13] та тримання його під домашнім арештом [4; S. 10]. Також у фонді знаходиться справа під грифом «таємно», в якій описані дійсні причини зміни зверхника Церкви та обставини тиску СРСР стосовно пришвидшення процесу здобуття автокефалії [3; S. 12 – 15]. Низка документації присвячена підготовчому процесу до поїздки в Москву до

патріарха, зокрема, офіційне звернення щодо видачі паспортів для учасників делегації [3; S. 53 – 54], а також телеграма тимчасового очільника Собору єпископів Православної церкви в Польщі Тимофія (Шреттера) з повідомленням про визнання права на автокефалію [3; S. 42]. Найважливішим документом в історії ПАПЦ є акт «Про воз'єднання Польської православної церкви з Руською православною церквою та дарування їй автокефалії» [4; S. 63 – 64]. Наявність цього документа означає канонічну легітимність помісної церкви, право бути частиною Московського патріархату та перебувати в молитовній єдності з усіма церквами, що знаходяться в такій самій юрисдикції.

Окремо слід виділити блок архівних матеріалів, що стосуються наслідків переселень православних вірян та духівництва в рамках акції «Вісла». Серед них справа «Про організацію православних богослужінь для депортованих на територію Нижньої Силезії» [5; S. 221] – це відписка місцевого воєводи під грифом «таємно» щодо передання для православних й греко-католицьких переселенців євангелістського храму в с. Вільчков. Також заслуговує на дослідницьку увагу справа зворотного змісту – про ситуацію, в якій опинилось репатрійоване населення. «Звернення репатріантів з-за Бугу щодо реорганізації церкви у костел» [6; S. 37], а «Звернення репатріантів щодо реорганізації православної церкви в Тератині, в зв'язку з переселенням українців до СРСР і поверненням поляків-римо-католиків з Волині» [6; S. 40], демонструє повільний процес нищення сакральних об'єктів православної конфесії у воєводствах біля східних кордонів Польщі.

Ще один фонд ААН «Уряд до справ визнань» включає документацію, що стосується усіх не римо-католицьких конфесій ПНР та зокрема ПАПЦ. Тематично тут відображено справи православних єпархій та парафій, відновлення монастирів, вдосконалення освітньої, наукової та видавничої

діяльності, співпраця Церкви з урядом та ін. Хронологічно фонд охоплює період 1949 – 1989 рр.

Одним з найбільш важливих документів ПАПЦ в представлений період був «Внутрішній статут» [8; S. 37 – 61], прийнятий у 1970 р. До цього часу діяв лише парафіяльний статут без обумовлення важливих теоретичних та практичних деталей функціонування Церкви. Вдумливий аналіз даного документа дозволив зрозуміти не лише структуру, але й права та обов'язки кожної складової частини ПАПЦ.

Важливим джерелом для написання роботи стали статистичні дані щодо кількості православних вірних, священнослужителів, сакральних об'єктів. Протягом 1946 – 1989 рр. велась досить точна звітність, а у період після 1990 р. зустрічаються значні похибки у підрахунках. Для відтворення більш менш точних даних щодо чисельності православних у Польщі, ми звернулись до звіту Головного міністерства статистики [74; 348 s.]. Там відображено інформацію, актуальну протягом 2006 – 2008 рр. Подальші статистичні пошуки завершилися «Православним календарем за 2016 рік» [65; 224 s.]. У ньому вміщено найновіші дані про діяльність ПАПЦ.

Затвердження кандидатури митрополита здійснювалося лише після позитивної санкції міністерства віросповідання. Саме тому у фондах ААН знаходяться характеристики на усіх зверхників ПАПЦ. Наприклад, митрополит Діонісій власноруч написав свою біографію [3; S. 2 – 11], для президента державної національної ради Польщі, в якій розкрив усі свої професійні здобутки. Змістовне досьє було зібране на Макарія (Оксіюка), першого офіційного митрополита після отримання другої автокефалії. Для наукового аналізу доступна коротка біографія [9; S. 4; S. 6 – 7], священнослужителя, вирішення організаційних питань його виїзду до СРСР на лікування [11; S. 1 – 14], чеки, фінансові звіти, кошториси [11; S. 24 – 35]. Подібні інформаційні нотатки могли написати навіть для характеристики

звичайного парафіяльного священика, особливо якщо він займав храм на теренах Підкарпаття. Таке скрупульозне вивчення урядом ПНР ледь не кожного православного духівника дає змогу глибшого розуміння кадрової політики Церкви.

У фондах бібліотеки Центру православної культури свв. Кирила та Мефодія (м. Варшава) вдалось відшукати папку зі збірними документами з архіву Православної варшавської митрополії. На течці зазначено, що у ній містяться Акти св. Синоду ПАПЦ [27; 25 s.]. На документах відсутня пагінація, тому номери аркушів подаються згідно порядку їх розміщення у папці. Переважна кількість матеріалів стосувалась освітньої діяльності на православному факультеті Християнської Богословської Академії (далі – ХБА) у м. Варшава. Зокрема, представлені зразки анкети для вступника на перший курс навчання з відповідними технічними інструкціями та поясненнями щодо її заповнення [27; S. 5 – 14], навчальний план з переліком предметів на 1978/1979 н. р. [27; S. 15 – 16], розклад занять для студентів-другокурсників [27; S. 17 – 18]. Знайдені матеріали не зустрічались у фондах ААН, але є корисними для вивчення питання освітньої діяльності ПАПЦ.

Ще один блок джерел до вивчення питання підготовки майбутніх священиків та богословів складають магістерські праці та кандидатські дисертації, виконані студентами ХБА. Найдавніша кваліфікаційна робота на здобуття ступеня кандидата богослов'я належить свящ. Миколаю Леншевському [36; 225 s.], написана у 1976 р. під керівництвом професора звичайного Валдемара Гастпари. Текст машинописний (з виправленнями чорнилом), містить ілюстрації у вигляді вклеєних чорно-білих фотокарток. Джерелознавчого аналізу зазнали магістерські праці Урсули Сливки (1985 р.) [42; 80 s.], Лешека Олексія Войтюка (1989 р.) [43; 70 s.], Ольги Гайдучені (1990 р.) [34; 135 s.], Ярослава Матвіюка (1990 р.) [37; 76 s.], Андрія Мінька

(1992 р.) [38; 92 s.], Євгенія Подгаєцького (1992 р.) [41; 85 s.], та Христини Бендзи (1996 р.) [29; 95 s.]. Усі представлені роботи знаходяться у фондах бібліотеки Центру православної культури свв. Кирила та Мефодія у Варшаві.

Крім того, у дослідженні були використані магістерські праці, написані та захищені у 2000-х роках. Право на перегляд та нотування надало керівництво бібліотеки ХБА в рамках політики захисту авторських прав неопублікованих наукових доробків студентів. Серед них кваліфікаційні роботи ігумена Афанасія Носа (2000 р.) [39; 63 s.], Юрія Дмитрука (2000 р.) [31; 116 s.], Ірини Фальковської (2002 р.) [33; 56 s.], Ігора Остапковича (2012 р.) [40; 125 s.] та Артура Баранчука (2014 р.) [28; 196 s.]. В контексті тематики дослідження згадані праці виступають як джерела до вивчення освітньо-наукової діяльності ПАПЦ та література, що містить матеріали для висвітлення історії Церкви.

Видавнича справа Варшавської митрополії в різні періоди діяла зі змінним успіхом. Проте будь-яка, офіційно зареєстрована, релігійна організація повинна мати власний друкований орган для забезпечення вірних необхідною інформацією. Більшу частину періодики ПАПЦ вдалось відшукати у Варшаві, Перемишлі, Львові та Рівному. Найдавніші газети – це «Православна Волинь» [60] 1922 р., «Вісник Православної митрополії в Польщі» [58] за 1923 р. та «Воскресное чтение» [59] 1931 р. Після тривалої перерви, зумовленої складними політичними обставинами, ПАПЦ не надовго відновила друк «Відомостей Православної митрополії в Польщі» [66]. У фондах бібліотеки Канцелярії Варшавської православної митрополії зберігаються лише два номери за 1948 р.

Наступним друкованим органом ПАПЦ став «Церковний вісник» [63]. Він видавався у Варшаві й до початку 1970-х рр. був єдиним представником православної преси в Польщі. Згодом з'явився ще один журнал – «Відомості ПАПЦ» [67]. Паралельно з ним Варшавська митрополія знайшла кошти для

тиражування «Православного календаря» [64] – першого poradника парафіянина. Після відновлення у 1983 р. Перемишльсько-Новосончівської єпархії, вийшов друком місцевий єпархіальний «Церковний календар» [62] і став дуже популярний серед вірян. Вдумливий аналіз періодики ПАПЦ дозволить детальніше вивчити особливості її видавничої діяльності та пролити світло на окремі важливі аспекти інформативного впливу щодо зміни свідомості парафіян.

Серед спеціалізованої богословської літератури, що тиражувалась Варшавською православною митрополією варто виокремити «Православний молитвослов», «Акафіст преподобному Онуфрію Великому», «Святе Євангеліє». Ці видання перекладені на польську мову та адаптовані до її артикуляційних вимог.

В процесі дослідження теми було зібрано архівні фотографії храмів, що перебували в стані руйнації чи ремонтувались. Знімки виступали у ролі доказів, надісланих до Міністерства віросповідань. До них, зазвичай, долучався кошторис, звіт чи план відновлення церкви або парафіяльного будинку. Так, у фондах ААН вдалось відшукати фотографії парафіяльного храму с. Долгобичов Грубешовського повіту за 1963 р. [14; S. 34 – 35], церкви в с. Поляни Кросненського повіту за 1969 р. [15; S. 160 – 161; 164 – 165], фото-звіт руїн храму Успіння Пресвятої Богородиці м. Перемишль у 1983 р. [15; S. 79 – 80], знімки будинку біля плебанії в м. Сянок у трьох проекціях 1984 р. [15; S. 32 – 35].

Крім того, при написанні роботи були використані фото-колекції автора. Серед них знімки зовнішнього фасаду, подвір'я, інтер'єру діючих храмів ПАПЦ у містах Перемишль, Сянок, Жешов, Люблін, Замость, Холм, Краків, Кельце, Варшава (окремо фото православного цвинтаря «на Волі»), Білосток, Бидгощ, Гданськ, Гужов.

До останньої групи джерел слід віднести матеріали інтерв'ю та бесід зі священнослужителями, парафіянами, членами Братства православної молоді Білостоцько-Гданської єпархії, очільниками церковних організацій та волонтерами.

Бесіда на тему особливостей душпастирювання серед парафіян зі специфічним історичним минулим відбулась влітку 2014 р. у м. Перемишль з настоятелем храмів Успіння пресвятої Богородиці та Різдва Пресвятої Богородиці [75]. Юрій (Мокрауз) розповів про те, як ремонтували церкви, як відбулось перше Великодне богослужіння в напівзруйнованих стінах, у чому специфіка його парафіян, які у них вимоги та побажання. Священик храму св. Духа в м. Білосток Мирослав (Філімонюк) повідомив про діяльність єпархіальних братств й про зміни у свідомості нащадків православних білорусів та українців на цих теренах [76].

На тему специфіки роботи з молоддю ієрархії ПАПЦ вдалось порозмовляти з учасницями Братства православної молоді Білостоцько-Гданської єпархії Анетою Туровською та Мануелою Савіцкою [77]. Пані Анна Кирилюк – колишній член Братства, продавчиня у церковній крамниці біля кафедрального храму св. Миколая в м. Білосток поділилась міркуваннями з приводу взаємовідносин у міжконфесійних та міжнаціональних шлюбах на теренах Білосточчини. Також торкнулась питання особливостей виховання дітей у таких родинах та стереотипного бачення православ'я як «релігії другого сорту» [78].

Змістовним видалось інтерв'ю з очільницею осередку Білостоцько-Гданської єпархії Православної благодійної організації «Елеос» Мартою Хоманюк [79]. Вона розповіла про специфіку роботи педагогічної світлиці, створеної для допомоги дітям з неблагополучних сімей, соціальної їдальні, в якій кожного дня відбуваються безкоштовні обіди для осіб без сталого місця проживання чи тих, хто перебуває за межею бідності, про спільні проекти

громадської ініціативи, фінансовані частково з міського бюджету. Кожен, незалежно від конфесійної приналежності, в «Елеосі» може знайти підтримку, професійну пораду чи матеріальну допомогу у вигляді продуктового пакету та місця для ночівлі.

Ще одне інтерв'ю відбулось із волонтером з Португалії Александре Цардоса [80], котрий у 2015 р. перебував у Білостоці за програмою «Ерасмус плюс», займався з дітьми в православній світлиці. Він поділився специфікою роботи «Елеос» з дітьми різного віку, що опинились у складній життєвій ситуації, в основному, через проблеми у сім'ї.

Отже, для написання дисертаційного дослідження було використане широке коло джерел різного типу. Переважна більшість – це неопубліковані архівні документи та матеріали інтерв'ю. Вдумливий аналіз джерельної бази дає змогу прослідкувати особливості розвитку ПАПЦ у 1945 – 2015 рр., акцентуючи увагу на специфіці національно-культурної діяльності Церкви та трансформації суспільного сприйняття польського православ'я у досліджуваний період.

1.3. Теоретико-методологічні засади

Проблема вивчення усіх аспектів історії ПАПЦ представлена в літературі різними методологічними підходами. Науковці відокремлювали широкий об'єкт дослідження на компактніші вузькоспеціалізовані теми або хронологічно обмежували. Наприклад, Казимир Урбан у своїй праці, що стосувалась розвитку Православної церкви в Польщі після Другої світової війни, завершив висвітлення подій 1970 р. Автор аргументував таке рішення браком джерельної бази, необхідної для висвітлення «основних детермінантів організації та діяльності ПАПЦ» [249; 370 s.]. Слід зауважити, що дослідник спирався, в основному, на архіви Варшавської митрополії, які були частково втрачені в результаті пожежі.

Проблема правового врегулювання ПАПЦ відображена в історіографії стандартно – на основі всебічного аналізу нормативно-правових актів та їх подальшого коментування. Автори-юристи [191; 355 s.] чітко дотримуються лінії трактування законодавства, історики [204; 151 s.] розглядають юридичну документацію в контексті загального процесу розвитку предмета дослідження, а богослови [190; 183 s.] – як додаткові аспекти норм канонічного права.

У даному дослідженні також висвітлюється проблема надання правових підстав для функціонування Православної церкви у Польщі після закінчення Другої світової війни і до 2016 р. З поміж усіх теоретичних підходів обрано метод узагальнення та структурного викладу. Проаналізовано законодавчі акти, що регулювали діяльність релігійної організації у період існування Польської Народної Республіки. Розглянуто основні моменти узгодження та колізії юридичних норм Канонічного та Конституційного права у зазначений період. Таким чином, питання легітимізації ПАПЦ було розкрито не лише з богословського, але також з історичного погляду [204; 151 s.].

Праці, що стосуються організаційного розвитку Церкви також варіюються за специфікою викладу. Частина фахівців поділила адміністративні одиниці ПАПЦ регіонально. Після ознайомлення з доробками Антоні Міроновича [225; 178 s.], Луціана Адамчука [189; 179 s.], Стефана Дудри [208; 330 s.], Петра Герента [211; 499 s.] можна зробити висновки щодо географічного поширення православ'я на теренах Польщі. Натомість, Григорій Сосна та Дорофей Фіонюк обрали дещо інший методологічний шлях і представили загальну роль ПАПЦ на прикладі її діяльності на Білосточчині [157; 191 s.].

Висвітлення процесу формування православної єпархіально–парафіяльної мережі на території Польщі у 1945–2016 рр. може бути

здійснене за історико-системним методом, який характеризується охопленням головних принципів розвитку та діяльності церковної інституції за певних обставин. Застосування даного підходу при написанні дисертації дозволило проаналізувати основні елементи впливу етнічного чинника на організацію нових адміністративних одиниць Церкви, вивчити особливості трансформації польського суспільства після закінчення Другої світової війни та розглянути її вплив на вигляд конфесійної карти держави.

Одним із найбільш уживаних методів для дослідження суспільних чи релігійних інституцій – просопографічний. Проаналізувавши життєвий, творчий та професійний шлях видатної особи, стає легше зрозуміти приховані, але важливі нюанси, яких не зустрінеш на сторінках офіційних документів. Корисно також застосовувати інструментарій психоісторії в поєднанні з просопографією. Адже дуже часто причини доленосних рішень криються в особистих проблемах чи переживаннях уповноважених осіб.

Мемуари українського громадського діяча в еміграції Івана Оленича [68; 112 s.], що стали частиною джерельної бази даної праці ще раз підтверджують той факт, що особиста документація здатна пролити світло на приховані аспекти проблеми навіть локального характеру. Так, в одному з листів міститься подяка Перемишльсько-Новосончівського єпископа Адама за пожертви на будівництво церкви в с. Криниця та матеріальне сприяння у відновленні інших сакральних об'єктів. Найцікавіше, що автор мемуарів на перших сторінках своєї книги досить гостро й негативно висловлювався про Московську патріархію та політичні впливи СРСР. Проте «підтримати українське [православ'я] (прим. автора) – справа необхідна» [68; S. 38]. Якщо даний лист трактувати згідно емпіричного методу, то виходить, що Іван Оленич є загалом прихильником Православної церкви в Польщі, оскільки погодився бути меценатом. При аналізі прямої мови автора, з'являється враження, що він, навпаки, вважає її не корисною для місцевих

вірян. Зрештою, розв'язання проблеми можна знайти у внутрішньому психологічному дисонансі чоловіка, підігрітому наслідками від стресу через вимушений переїзд і типовими ностальгійними проявами. Свідомісна установка – землякам/співвітчизникам/«своїм» треба допомагати – трансформується в матеріальну площину. Цей метод аналізу можна застосовувати й для інших подібних ситуацій, особливо при вивченні національно-культурних аспектів діяльності ПАПЦ.

Дисертаційне дослідження тісно пов'язане з вивченням процесів, так званої, національної пам'яті, яка в даному контексті розглядається більше як історична (в тому числі, береться до уваги формування уявлень та стереотипів минулого у нащадків через перекази та настанови старшого покоління). Інколи подібне явище проявляється у збереженні культурних традицій певною групою людей чи окремою родиною, якщо вони опинились на чужині. Проте не виключені випадки таких проявів через політичні зміни кордонів.

Православні українці, що проживали на теренах Люблінсько-Холмської єпархії, завжди пам'ятали про своє походження, тому шанували національні традиції. Спілкувались між собою переважно українською мовою, хоч середню освіту здобували польською. Молоді люди намагались збирати свідчення очевидців дискримінаційних проявів релігійної та національної не толерантності [110; S. 199 – 201]. Наслідком таких дій стала книга «Дві години» [69; 242 s.], у якій зібрані спогади про найболючіші історичні періоди життя представників українського етносу на території Польщі. У праці занотовані розповіді про фізичні та моральні кривди, завдані також на конфесійному ґрунті. У такий спосіб формується вже інший вид пам'яті – «релігійна колективна» [86; S. 7]. Взнявши до уваги, сумнівне співвідношення понять «пам'ять» та «релігія», в контексті вивчення даної теми, це синтетичне явище цікавить автора з огляду на його наслідки для

сприйняття Православної церкви в регіонах, де кількісно переважають українці та білоруси. Зрозуміло, що в свідомості представників національної меншості така «релігійна пам'ять» отримує негативне забарвлення. Це може призвести до виникнення у майбутньому неусвідомлених неприємних асоціацій.

Опираючись на результати бесід та інтерв'ю з православними вірянами на Білосточчині та Перемишльщині, можна стверджувати, що механізм дії негативно забарвленого асоціативного ряду дійсно працює. Він породжує національні та конфесійні стереотипи – безкомпромісні, часто спрощені уявленні про поведінку, стиль мислення й здібності конкретної групи осіб. Проаналізувавши дані явища, стає зрозумілим, наприклад, судження про те, що сповідувати православ'я для поляка ганебно. Натомість на початку 2000-х рр., зокрема, у Варшаві значно зросла кількість парафіян, котрі не належать до «національних меншин».

Зважаючи на специфіку теми дослідження та її хронологічні рамки, значну частину теоретичного інструментарію роботи склав метод усної історії. Це досить поширений напрям у сучасній історіографії, який досить динамічно розвивається і ставить за мету проаналізувати суб'єктивний досвід окремої людини. Основні інструменти дослідження — інтерв'ю та бесіда наближують його до споріднених наук: соціології, психології, етнографії, етнології, культурної антропології. Щодо слова «історія» у назві, то хоч воно і є складовою поняття, та все ж не представляє нову галузь історичної науки, а вказує на специфіку самої методики — залучення до наукового обігу нової категорії джерел, поряд із писемними джерелами та матеріальними об'єктами минулого [11; S. 10].

Для розмови з різними респондентами було використано окремі підходи для запису інформації. Зокрема, наративне інтерв'ю, що передбачає вільну розповідь про своє життя, з акцентами на конкретних його періодах.

Інтерв'юер майже не втручається в процес, лише час від часу надає оповіді вигідне тематичне русло. Передбачається, що під час вільного викладу в пам'яті оповідача асоціативно впливають у першу чергу ті епізодичні моменти, котрі мають для нього найбільшу суб'єктивну цінність [111; S. 11].

Найчастіше доводилось вдаватись до напівструктурованого інтерв'ю. Воно на відміну від першого типу складається з певних тематичних чи проблемних блоків, з приводу яких інтерв'юер бажає отримати інформацію [111; S. 11]. Якщо розмова передбачалась з особою, що мала професійний стосунок до ПАПЦ, обов'язковим був перелік найважливіших питань, відповідних до компетенції посадовця.

Також поширеним методом було, так зване, діалогове інтерв'ю або вільна бесіда. Розмова відбувалась, зазвичай, у напів-формальній обстановці з дотриманням легкої приємної атмосфери, без застосування технічних засобів запису, за чашкою чаю. В процесі обміну думками, нотувались окремі важливі моменти, згодом обов'язково фіксувались особові дані респондента. Саме за таких умов вдалось обговорити найбільш гострі теми щодо міжконфесійних конфліктів та їх відображення у сучасному польському суспільстві.

Дослідити видозміну організаційних аспектів в процесі розвитку ПАПЦ від періоду її занепаду 1945 р. допоміг історико-порівняльний метод. В історіографії дисертації зустрічаються доробки, що стосуються міжвоєнного періоду, який не входить у визначені хронологічні рамки. Інформація з такої наукової літератури є основою для співвідношення показників у різних сферах життєдіяльності Церкви. У випадках, коли потрібно дати оцінку служінню того чи іншого ієрарха варто звернутись саме до цього методу. Проте не можна забувати про першочерговість принципу історизму та специфіки його застосування в поєднанні з іншим теоретичним інструментарієм. Наприклад, розкриваючи функціональний

вклад вищої ієрархії ПАПЩ у розвиток конфесії, аналізуючи стосунки з владою ПНР, висвітлюючи процес розвитку релігійної інституції крізь призму впливу її священнослужителів, необхідно абстрагуватись від ідеологічних обставин та подумки перенестись в інший політичний період. Порівнявши спільні та відмінні риси кожного часу, можна зробити висновок, якого рівня розвитку досягла Церква, опинилась у стані стагнації чи в деякій мірі zdegradувала.

Історико-системний метод дозволяє поєднати окремі частини дослідження в суцільний логічний історичний процес, з відокремленими об'єктом та предметом, а також чіткими смисловими взаємозв'язками змісту роботи та послідовності викладу. Якщо в роботі потрібно поєднати історії окремих парафій, сакральних об'єктів, структурних одиниць і узгодити ці складові з загальним текстом – варто знайти спільні та відмінні риси предметів дослідження. Часто окремий православний храм є не просто місцем молитви, але й виразником національних інтересів певної соціокультурної групи. Він виступає гарантом збереження традицій та є площиною для творення свідомості молодих людей. У стінах церкви можуть відбуватись різні мистецькі події, зрештою він сам є елементом культурного спадку Польщі. Крім того, не існує жодних застережень для того, аби помістити в його стіни недільну школу чи тацю для пожертв малозабезпеченим, хворим, немічним. Таким чином, теоретично одна окрема церква є дотичною до тематики усіх розділів дисертації.

Якщо наукова праця охоплює широке коло проблем важко впоратись з їх адекватним висвітленням за допомогою одного чи двох методів дослідження. На дослідника покладається відповідальність не лише за правильне застосування кожного з них, але й за вдале поєднання їх між собою.

Не зважаючи на вибір методологічного інструментарію, в роботі завжди присутні загальнонаукові принципи дослідження. Першочерговий для історика – принцип історизму. Науковець мусить бути ніби включеним у середовище, яке вивчає. Навіть якщо ці періоди віддалені один від одного у часі, фахівець просто перемикає увагу на суттєві деталі та робить акцент на відмінностях нових аспектів.

Одним з найскладніших принципів залишається принцип об'єктивності. Описуючи певне явище, особу, предмет чи інституцію дуже важко не виробити оціночних суджень, особливо якщо дослідження стосується церковної історії. Власні психо-емоційні переживання автора, спроектовані на висновки дослідження, завжди применшують його наукову вартість. Для того, аби уникнути екстраполяції суб'єктивних вражень, важливо максимально абстрагуватись від об'єкту вивчення. Інколи навіть заборонено співпереживати учасникам трагічних історичних подій або симпатизувати дійсно гідним особистостям. Зрештою, виключити з дослідницьких візій суб'єктивізм так само нереально, як і уникнути гендерної ураженості тексту. Ці явища можна лише мінімалізувати.

Таким чином, методологічною основою дисертації стали загальнонаукові та спеціально-наукові методи, найважливіші теоретичні принципи та найновіші підходи до вивчення історії ПАПЦ у 1945-2016 рр. Під час підготовки кваліфікаційної роботи було дотримано культури ведення дослідницького процесу та зосереджено увагу на максимальній об'єктивності викладу матеріалу.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

2.1. Церковно-правовий статус

Після проголошення державної незалежності Польщі у 1918 р. розпочався новий етап діяльності Православної церкви в країні. Водночас виявилася не лише національна, але й конфесійна проблема [190; S. 12]. Питання вимагало негайного правового врегулювання, зважаючи на чисельність православних вірян. За переписом 1921 р. налічувалось 3700 осіб [96; С. 188]. Вони заселяли на той час переважно східні терени країни [96; S. 189].

Конституція, прийнята у березні 1921 р. [168], гарантувала право свободи совісті і віросповідань усім громадянам [168]. Однак, без офіційної ратифікації Сейму не могло бути прийнятим жодне рішення, яке стосувалось православної віри [95; S. 135].

12 листопада 1919 р. Міністерство духовних справ і народної освіти подало до Генерального комісара Східних земель заяву про стан Православної Церкви в Польщі [131; S. 359]. У ній зазначалось, що віряни та духовенство не мають свого канонічного зверхника [131; S. 359]. Церква, теоретично залежна від Радянської Росії, не підтримувала зв'язок навіть із її вищими ієрархами [131; S. 359].

Урядовці наполягали на визнанні за православними священнослужителями на території Польщі права широкої автономії в канонічних та догматичних питаннях. Єдиним методом досягнення цього могло бути надання ППЦ автокефалії [131; S. 360].

Територіально ППЦ на початку 1922 р. охоплювала п'ять єпархій (Волинську, Поліську, Гродненську, Віленську, Варшавсько-Холмську), котрі були розділені між трьома державами – Польщею, УРСР, БРСР [96; S. 189]. Дати санкцію на самоврядування означало для Московської патріархії добровільно зменшити власні сфери впливу. Крім того, згідно діючої

Конституції, державною релігією вважався римо-католицизм. Православ'я, з точки зору патріарха Тихона, було конфесією не титульної нації. У 1921 р. він заявив: «якщо би польський народ, який отримав недавно суверенність, був православний і просив би автокефалію для себе, ми б в цьому не відмовили, але давати її для різноплемінних православних, що проживають у Польщі в положенні національних меншин, нам не дозволяє ані здоровий глузд, ані священні канони» [186; S. 95].

Зважаючи на відповідь Святійшого, а також на власні політичні плани та цілі, польські урядовці звернулись з офіційним комюніке до Вселенського патріарха Мелетіоса Метаксіса. Вони запропонували йому взяти під свій контроль становище православних в Польщі. Константинопольський патріарх погодився надати ППЦ автокефалію, і навіть призначив дату візиту відповідної делегації. Проте вбивство митрополита Георгія (Ярошевського) архимандритом Смарагдом (Латишенком), а також втеча з Константинополя самого патріарха Мелетіоса відклали запланований приїзд [186; S. 91].

13 листопада 1924 р. патріарх Григорій VII підписав «Патріарший і Синодально-Канонічний Томос Константинопольської патріархії про визнання Православної Церкви в Польщі автокефальною» [175; S. 30]. Цей документ визнавав найвищою церковною владою Польської Православної Автокефальної Церкви (ПАПЦ) Священний Синод канонічних єпископів Польщі, його очолив митрополит Варшавський і всієї Польщі, Діонісій (Валединський). Він зобов'язував його приймати святі Хризми від Константинополя та обіцяв підтримку й допомогу у вирішенні будь-яких питань загального і канонічного характеру [112; S. 9].

З точки зору Московської патріархії, надання ППЦ автокефалії було не канонічним. Адже на територію Польщі юрисдикція Константинопольського патріарха не поширювалась. Давня територіальна суперечка між РПЦ та Вселенським патріархом, яка велася ще з 1686 р. про приєднання Київської

Митрополії до РПЦ, за згодою його Первосвященства, на той момент не мала жодної юридичної сили. Адже згідно канонічних правил будь-які суперечки між церковними округами з приводу кордонів погашаються 30-літнім строком давності [87; S. 650].

Яскравим прикладом російської реакції на події є лист-відповідь патріарха Тихона до митрополита Діонісія: «Для нас залишається неясним, на основі яких канонічних правил частина Всеросійської Православної Церкви без згоди Помісного Собору могла стати незалежною.». У тому ж листі було поставлено вимогу надати повний звіт життєдіяльності ППЦ з травня 1922 р. [183; S. 133].

У рапорті-донесенні волинського священника Алексія Власика до Московського патріарха Алексія, від 24 червня 1944 р., йшлося про події надання ППЦ першої автокефалії: «Ставши на чолі Православної церкви в Польщі, митрополит Діонісій за допомогою польського уряду, домігся у Царгородського патріарха визнання, очолюваної ним церкви – автокефальною. І справді Царгородський патріарх особливим томосом оголосив Православну церкву в Польщі автокефальною, незалежною від інших церков, і таким чином Православна церква на західних землях України і Білорусії була відірвана від Матері-Церкви – Московської» [1; С. 15].

Після проголошення автокефалії ППЦ її визнали інші православні церкви. Розповсюджувались також ідеї стосовно соборності, яка б опиралась на синодально-консисторський устрій церкви, але на політичній арені з'явилися римо-католики, котрі намагалися повернути православне духовенство до нео-унії [183; S. 137 – 141].

Відчутного удару православні вірні зазнали внаслідок ревіндикації. Рішення Верховного суду 15 жовтня 1933 р. стосовно повернення православних святинь (понад 700 православних храмів, монастирів й

церковного майна) було винесене на користь православної сторони. [153; С. 3].

Уряд активно інтегрував Церкву до внутрішньополітичного життя держави. В середині 30-х років розгорнувся процес полонізації. Алексій Власик у своєму рапорті Московському патріарху Алексію писав: «Митрополит Діонісій без будь-яких перепон почав самостійно управляти церквою. Першим кроком його правління стало ополячення церкви. Весь друк, український, російський, білоруський, був замінений польським. У: Віленській і Кременецькій духовних семінаріях викладання велося по-польськи. Викладачами, в основному, були шовіністично налаштовані поляки. Врешті-решт, семінарії або були приєднані до польських гімназій, або належали навчальним закладам, де директором був поляк. Для церковного богослужіння по-польськи переклали: молебні, панахиди, проповіді священників, біблійні тексти для шкіл тощо. Всі, хто висловлював своє невдоволення, були звільнені з парафій» [1; С. 16].

У 1938 р. на Холмщині і на Підляшші відбувались жахливі репресивні заходи щодо православного населення. Було знищено близько півтори сотні храмів, понад 200 священнослужителів залишились безробітними. Польська преса відреагувала швидко, але її реакція була не протестною, а схвалюючою. Митрополит Діонісій безрезультатно намагався знайти захист у польському сеймі [183; С. 147 – 165].

Масштаби процесу ревіндикації церковного майна римо-католиками були дійсно вражаючими. Вже в 1923 р. на користь Польської держави із загального земельного фонду ППЦ (85 тис. га) було вилучено 34 тис. га, у тому числі 18 тис. га у парафій [96; С. 192]. Про несправедливі захоплення храмів передовсім у великі свята [184; С. 93] часто писала церковна періодика [108; С. 7 – 10]. Там можна було побачити широке обґрунтування

автокефалії православної церкви в Польщі, її права і привілеї, раніше обіцяні світською владою [99].

У вересні 1939 р., коли почалась німецько-польська війна, митрополит Діонісій написав Первосвященне послання. У тексті містився такий заклик: «Волею Божого Провидіння змушені ми знову стати на захист нашого найбільшого скарбу, найвищого блага – на захист нашої Батьківщини, звільненого двадцять років тому, жертвною кров'ю своїх найкращих синів. Ми починаємо боротьбу в ім'я правди і справедливост» [183; С. 184].

Після утворення Генерал-губернаторства у 1939 р., ПАПЦ втратила Волинську, Віленську, Поліську і більшу частину Гродненської єпархій, території, яких відійшли до СРСР. Ця частина ПАПЦ опинилась під канонічною зверхністю Московського патріарха. Складнішою була ситуація на окупованих Німеччиною землях. Там ПАПЦ вимушено просила архиєпископа Берлінського і Німецького Серафима про підтримку та опіку нею [183; С. 186].

У листопаді 1939 р. архиєпископ Серафим прибув до Варшави і очолив Варшавсько-Холмську єпархію. Це управління мало адміністративний характер, адже офіційним главою Церкви залишався Діонісій [249; S. 59]. Вже в 1940 р. він просив архиєпископа Серафима повернути йому управління ПАПЦ. Прохання було задоволене, і митрополит Діонісій очолив Автокефальну православну церкву в Генерал-губернаторстві, отримавши фактично церковну владу на даній території [183; С. 190].

В цей час відбувалась швидка українізація Православної церкви. Цьому сприяв митрополит Діонісій, котрий очевидно розраховував на владу над Волинською єпархією, оскільки Віленська, Поліська та Волинська повернулись під протекторат Московської патріархії [183; С. 193 – 194].

Прикладом обмеження влади митрополита Діонісія у вищезгаданих єпархіях є відповідь Рівненського церковного управління на звернення

Варшавського архієпископа до Луцького архієпископа Полікарпа (Сікорського) від 24 грудня 1941 р. В посланні йшлося про те, що на території Волині та землях, що знаходяться далі на схід, не має сталих закономірних норм для тих віруючих, які хотіли б стати парафіянами ПАПЦ. Митрополит Діонісій також розпорядився утворити тимчасову Адміністрацію ПАПЦ на звільнених українських землях та призначив тимчасовим адміністратором Луцького архієпископа Полікарпа. Все це здійснювалось за ініціативи Церковних Рад Волині. Крім того, митрополит зазначив: «Про всі ваші проекти і розпорядження прошу мене негайно сповіщати для надання їм остаточної канонічної санкції» [2; С. 10].

Даний документ під офіційним текстом містив такий додаток: «До цього офіційного тексту подаємо кілька зауважень: 1. Призначення митрополитом Діонісієм Адміністратора церкви в Україні є цілком неканонічним, бо Діонісій є митрополитом тільки церкви в Генерал-губернаторстві, і, згідно Канонів не має права вмішуватися до справ іншої Церкви, в даному разі до Церкви в Україні. 2. Своє призначення Адміністратора Церкви в Україні митрополит Діонісій зробив самовладно, без відома й згоди свого Собору Єпископів, цебто ламаючи 34 Апостольське правило. Так само неканонічно він надав Єпископові Полікарпу сан Архієпископа, ламаючи Канони» [2; С. 10]. В кінці зауважень було додано таке: «Горе й сором, нам українцям, з такою «остаточною канонічною санкцією» справ нашої Української Церкви аж у Варшаві!» [2; С. 11]. Однак цей додаток був датований вже лютим 1942 р. Таким чином, ставлення українських православних мирян до автокефалії ППЦ і безпосередньої влади над ними є неоднозначним.

До закінчення Другої світової війни, Православною церквою в Польщі керувала Варшавська Духовна Консисторія, яка була призначена Діонісієм перед його вимушеною евакуацією з Варшави. Митрополит повернувся

після закінчення військових дій [250; S. 86] та продовжив керівництво Церквою. В той час довелося пройти через складний кризовий період, спричинений зміною політичних сил в державі та процесами депортації, репатріації православного населення й духовенства.

У квітні 1948 р. вийшла «Ухвала Ради Міністрів щодо Польської Автокефальної Православної Церкви». В ній йшлося про зверхника ПАПЦ, котрий скомпрометував себе як релігійний діяч співпрацею з окупаційною німецькою владою. Зважаючи на численні претензії вірян, як зазначалось в документі, митрополита Діонісія позбавили керівної посади [4; S. 11]. До моменту вибору нового першоієрарха організаційні функції делегувались новоутвореній Тимчасовій колегії у такому складі Тимофій (Шреттер) – архиєпископ Білостоцький і Бельський, Георгій (Коренистов), єпископ Лодзький, Іван (Коваленко), старший кафедральний канонік, адміністратор Варшавської єпархії, протоієрей Всеволод (Лопухович), настоятель митрополичого храму у Варшаві, протоієрей Михайло Кедров, очільник монастиря св. Онуфрія в Яблочині, протоієрей Євгеній Наумов та мирянин Микола Серебренников [4; S. 34].

Одним з головних завдань, що постали перед Колегією, було залагодження справ щодо канонічної автокефалії ППЦ, водночас не виключались й прямі організаційні обов'язки, які стосувались нормалізації внутрішнього устрою Церкви [4; S. 32].

Польський уряд не бажав гучної відставки митрополита Діонісія, але й не міг дозволити йому керувати далі. Охарактеризувавши його як людину слабодуху ще й з поганою репутацією, вирішили запропонувати відставку, посилаючись на поганий стан здоров'я [4; S. 15]. Проте священнослужитель не погодився. Результатом його спротиву став домашній арешт й позбавлення можливості втручатись в управління навіть Варшавською єпархією [4; S. 10].

Московська патріархія тиснула на польських урядовців з вимогою скасувати попередню автокефалію та якнайшвидше передати православних під її юрисдикцію [3; S. 13]. Серйозність своїх намірів патріарх Алексій продемонстрував розпорядженням від 12 листопада 1945 р., яким віддав парафії на Білосточчині під протекторат Мінського єпископа [6; S. 6]. Тим самим був проігнорований «Декрет президента Польської Республіки щодо взаємовідносин між народом і Польською Автокефальною Православною Церквою» від 18 листопада 1938 р.

Зважаючи на ці обставини, у червні 1948 р. особлива делегація ППЦ поїхала до Москви на зустріч з патріархом Алексієм, аби просити у нього благословення на благоустрій ПАПЦ та висловити офіційну позицію Церкви про те, що «вона відмовляється від незаконної автокефалії, і просить про надання Канонічної». У письмовому повідомленні делегації до Патріарха йшлося також про відмову від митрополита Діонісія, як предстоятеля., та від православного духівництва й мирян, прихильників поглядів Владики.

До складу делегації входили архієпископ Тимофій (Штретер) – очільник, єпископ Георгій (Коренистов), протоієреї Микола Линчевський, Михайло Кедров, Євгеній Наумов та від вірних Микола Семенович Серебренников [114; С. 16].

Уповноважених делегатів зустріли представники Патріархії архієпископ Дмитровський Віталій, протопресвітер М. Колчицький, архимандрит Ієремія, секретар Відділу внутрішніх справ С. Філіпов, заступник начальника Ради у справах Руської православної церкви С. Белишев та представник польського посольства [3; С. 42].

Для зарубіжних гостей були виділені автомобілі, якими з аеропорту добралися до одного з найкращих столичних готелів «Національ». Згодом делегація мала візит до Високопреосвященного митрополита Миколая [3; С.

42]. Цього ж дня і наступного делегати взяли участь у святковому богослужінні в патріаршому соборі [4; S. 63 – 64].

О другій годині дня 21 червня відбулась зустріч з патріархом Алексієм. Архієпископ Тимофій офіційно попросив благословення на автокефалію ППЦ та на прийняття її в канонічне спілкування з Руською Православною Церквою [114; С. 17]. У відповідь Московський патріарх сказав: «Приймаючи до уваги відмову Польської церкви від її неканонічної автокефалії, Святійший патріарх і Священний Синод відновлюють з нею канонічне молитовне і літургійне спілкування, і дають їй право на повне самостійне управління» [183; С. 204].

Таким чином, 22 червня 1948 р. ППЦ було надано канонічну автокефалію. Її проголошував спеціальний акт, який містив «Звернення делегації Польської православної церкви», а також «Постанову московського патріарха і Священного синоду» [250; S. 76]. Від Московської патріархії документ підписали: патріарх Алексій, митрополит Крутицький і Коломенський Миколай, архієпископ Дмитревський Віталій, єпископ Курський і Білгородський Нестор, єпископ Донецький і Ворошиловоградський Никон, єпископ Можайський Макарій. З боку Польської церкви під історичним актом свої підписи поставили: архієпископ Білостоцький і Бельський Тимофій, єпископ Лодзький Георгій, протоієрей Михаїл Кедровий, протоієрей Євгеній Наумов, Микола Серебренников [184; С. 275].

Патріарх Алексій, після ознайомлення з Положенням Православної церкви в Польщі та проханням делегації, погодився хіротонізувати на єпископа протоієрея Михайла Кедрова, призначивши його вікарним єпископом Вроцлавським [114; С. 17].

У полудень 24 червня відбувся чин постриження в рясофор протоієрея М. Кедрова, а через дві години – обряд наречення його в єпископи.

Хіротонію звершили 25 червня в патріаршому соборі в Москві, за участю патріарха Алексія, митрополита Миколая, архієпископа Тимофія, єпископів Никона, Григорія, Макарія [114; С. 17].

Здійснення Хіротонії Московським патріархом над польським ієрархом мало велике символічне значення для завершального етапу воз'єднання ПАПЦ з РПЦ. Це мало засвідчити, що процес здобуття внутрішньої незалежності відбувався згідно канонічного права [125; С. 45].

До 22 листопада 1948 р. нову автокефалію визнали всі православні церкви, що входили до Московської патріархії [112; С. 8]. Очільником ПАПЦ тимчасово став архієпископ Білостоцький і Бельський Тимофій [112; С. 8].

У серпні 1948 р. архієпископ Діонісій звернувся до Московського патріарха з покаянним листом. У ньому він пояснював свої вчинки, просив про помилування душі: «Я молю, Вашу Святість, не позбавляти мене подальшого літургійного і канонічного спілкування з Великою Матір'ю – Церквою Руською, яка мене виховала і вознесла на вершину єпископства.» [183; С. 207]. Текст цього листа був заслуханий 9 жовтня 1948 р. на засіданні Священного Синоду Московської патріархії, який задовольнив прохання митрополита [183; С. 208].

23 лютого 1950 р. Константинопольський патріарх Афінагор листовно попросив Московського патріарха Алексія дозволити Діонісію проводити богослужіння і працювати над розбудовою ПАПЦ. У листі йшлося й про те, що він самовіддано здійснював пастирську місію протягом 25 років, тому заслуговує на право подальшої праці у створеній ним Церкві [184; С. 277 – 278].

Патріарх Алексій відповів, що Православна церква в Польщі володіє канонічною автокефалією й тому втручатись у її внутрішні справи він не має потреби [184; С. 278].

Ситуація щодо правового врегулювання ПАПЦ після Другої світової війни особливо не змінилась. Юридичну силу зберігав «Декрет президента Польської Республіки щодо взаємовідносин між народом і Польською Автокефальною Православною Церквою» від 18 листопада 1938 р. [52; С. 1317]. У документі йшлося про те, що ПАПЦ у канонічних та догматичних справах дотримується єдності із Вселенською Православною Церквою, але не підтримує будь-якого впливу з боку духовної чи світської влади з-поза меж держави. У своїй діяльності опирається на власний Внутрішній Статут і розпорядження, котрі не суперечать конституційним законам [52; С. 1317].

Органом, що регулював церковні справи був Всезагальний Собор, до складу якого входили єпископи, духівники та вірні. Він мав запропонувати кандидатуру митрополита. Остаточне рішення приймалося тільки після узгодження з міністерством віросповідань і публічної освіти на підставі розпорядження президента [52; С. 1318].

Православні священнослужителі зобов'язувались під час богослужінь молитися за благополуччя Польської Республіки та її очільника, проводити урочисті Літургії у державні свята, благословляючи президента, уряд та військо [52; С. 1318]. Після цього звучав молитовний гімн «*Voże coś Polskę*». Таким чином, ПАПЦ вже не вважалась конфесією національних меншин. У Декреті наголошувалось на її приналежності до держави, в якій православні вірні – передусім поляки.

Специфічні політичні обставини 1944–1945 рр. спровокували перегляд законодавчої бази у релігійному питанні, але суттєвих змін внесено не було. В постановах «Положення щодо впровадження сімейного права» від 25 вересня 1945 р. [53; S. 404] та «Положення щодо впровадження права актів цивільного стану» від 25 вересня 1945 р. [53; S. 417] Рада Міністрів та Президія Державної Національної Ради ухвалили вважати дійсним «Декрет президента Польської Республіки щодо взаємовідносин між народом і

Польською Автокефальною Православною Церквою» від 18 листопада 1938 р.

Конституція ПНР, прийнята 22 липня 1952 р., гарантувала громадянам свободу совісті та віросповідання [168; S. 184 – 207]. Релігійні організації могли вільно проводити свою діяльність. Участь в будь-яких обрядах чи зібраннях дозволялась лише за власним бажанням, без примусу та агітації, зловживання правами та свободами совісті в корисних цілях карались законом [53; S. 404]. Кожен мав право на популяризацію своєї віри чи релігійних переконань у формі молитов, демонстрації обрядів, навчань і практик. Ці гарантії не втрачали своєї чинності навіть під час військового, надзвичайного стану чи в період війни [10; S. 1].

Церква згідно Конституції залишалась відділеною від держави. Це означало, що урядовий апарат не містив у собі теологічних елементів, а релігійні інституції не були суб'єктами виконавчої влади [24; S. 66]. Проте у світських та духовних очільників існувала спільна мета – добробут суспільства. Без визнання рівності всіх конфесійних організацій, як вони вважали, неможливо забезпечити свободу віросповідання, а отже досягнути загального соціального блага [24; S. 66]. Попри такі конституційні норми ПАПЦ все більше потрапляла у залежність та контроль з боку Міністерства віросповідань [204; S. 31].

Для врегулювання взаємовідносин між урядовими структурами та релігійними організаціями в правовому контексті було розроблено низку юридичних документів. Зокрема, 2 грудня 1958 р. набрав чинності «Закон про зміну положень щодо актів цивільного стану», який зобов'язував священнослужителя звершувати Таїнство Вінчання лише після надання офіційного документа про одруження [25; S. 15].

31 січня 1959 р. прийняли нові законодавчі норми щодо правил поховання та різновидів цвинтарів [25; S. 15]. Зазначалось, якщо в

місцевостях, де немає комунальних кладовищ, а лише спеціальні для поховання осіб певної конфесії, помирає людина, не повинно бути різниці, до якої релігійної інституції вона належала (або не належала до жодної). Її зобов'язані поховати згідно загальної черги, а не на дискримінаційному місці (біля огорожі). Не можна було забороняти здійснювати відповідні регулярні обряди над могилою та встановлювати різного роду надгробки [25; S. 16].

Для реалізації права на релігійні зібрання існували певні юридичні формальності, зафіксовані у доповненому та оновленому «Положенні про зібрання», що набуло чинності від 29 квітня 1962 р. Законними вважались збори людей на богослужіннях, якщо вони проводились легальною організацією чи інституцією в храмі, каплиці або спеціальному приміщенні для молитви. Заборонялось проводити реколекції, публічні бесіди, лекції в келіях та інших приміщеннях монастиря [25; S. 16].

Найвагомішим досягненням керівництва ПАПЦ в правовій сфері за період існування ПНР вважається видання нового Внутрішнього статуту. Робота над його проектом розпочалась в кінці 1960-х рр. і вже 26 лютого 1970 р. набув чинності перероблений та вдосконалений, згідно тогочасних політичних умов, текст [204; S. 31].

У представленому для Міністерства віросповідань документі, зокрема в чорновому варіанті, йшлося навіть про зміну офіційної назви Церкви. Замість «Польської Автокефальної Православної Церкви» пропонували використовувати «Православна Автокефальна Церква в Польській Народній Республіці» [16; S. 60]. Таке нововведення відхилили через те, що воно акцентувало увагу на політичній приналежності та робило конфесію прерогативою національних меншин, а не поляків [16; S. 60].

Суттєвої трансформації зазнав керівний апарат Церкви. Статут вводив новий орган – Митрополичу Раду. Вона була колегіальною організацією.

Основні функції зводились до надання допомоги митрополитові в управлінні адміністративно-господарською сферою [12; S. 7]. До неї входили: митрополит як очільник, 12 радників (9 духівників та 3 світські особи), 4 заступники радників (2 духівники і 2 світські особи) [12; S. 7].

Затвердження Внутрішнього статуту ПАПЦ зі збереженням її офіційної назви було вагомою подією і означало закріплення рівноправ'я між поляком римо-католиком та поляком православним на законодавчому рівні. Документ також зафіксував остаточний єпархіально-парафіяльний поділ Церкви, що зберігся до 1983 р. без масштабних змін, процес навчання релігії, особливості місіонерської діяльності та господарські питання [12; S. 9].

Нова редакція Конституції ПНР 1976 р. не внесла суттєвих змін у розділ про права та свободи громадянина. Тому надалі дозволялось утворювати релігійні організації, належати до вже створених, вільно обирати віросповідання, брати участь в обрядах, пропагувати свої погляди [24; S. 23].

У 1989 р. прискорився процес падіння комуністичної системи в країнах Центрально-Східної Європи, що призвело до суттєвих трансформацій в політичному житті. Не оминули ці зміни й Польщу. Влада ПНР, спостерігаючи стрімкий поворот найважливіших суспільних векторів, змушена була вдатися до реформ [204; S. 34].

Декларація свободи совісті та віросповідання, прийнята 17 травня 1989 р., гарантувала не лише загальні права вибору релігійних переконань кожному громадянину [24; S. 2], але й стала ґрунтовною для прийняття «Закону про взаємовідносини Римо-Католицької Церкви та держави». ПАПЦ теж була зацікавлена у подібному врегулюванні стосунків зі світською владою, адже прагнула унормувати внутрішню ситуацію та укріпити власні позиції [204; S. 37].

Робота над «Постановою про взаємовідносини між Польською Автокефальною Православною Церквою та державою» тривала близько року. Найскладніше було написати четвертий розділ, що містив інформацію про майнові права, адже суперечки за окремі сакральні об'єкти так і залишились не вирішеними [204; S. 38].

Розгляд цього документа в Сеймі тривав два роки. Не вдалось уникнути конфліктів з представниками Римо-Католицької та Греко-Католицької Церков. Попри це, 23 травня 1991 р. «Постанову» прийняли. За неї проголосували 169 осіб, проти – 18, а 60 утрималось [204; S. 44]. Вона набрала чинності від 4 липня 1991 р.

Аналізуючи прийнятий Закон, варто опиратись на діючу Конституцію Польщі, прийняту 2 квітня 1997 р. [204; S. 45]. Взаємовідносинам держави і Церкви присвячений її 25 параграф, зокрема пункти 1, 2, 3, 5. У них йдеться про те, що будь-які релігійні організації в державі є рівноправними, отже не можна говорити про конкретну пріоритетну конфесію (пункт №1), світська влада не може втручатись у право громадян вільно обирати віросповідання та публічно його декларувати (пункт №2). Кожна Церква чи релігійна організація має свої автономні права, у визначених урядом межах. Це також стосується міжконфесійних відносин. Якщо співпраця між такими організаціями необхідна для забезпечення добробуту суспільства, то її слід здійснювати (пункт №3). Для повноцінного функціонування та взаємовигідних відносин між народом та релігійними організаціями (не Римо-Католицькими) запропоновано прийняття певних угод, які б давали обом сторонам гарантії, зафіксовані на законодавчому рівні (пункт №5).

«Постанова про взаємовідносини між Польською Автокефальною Православною Церквою та державою», що набрала чинності від 4 липня 1991 р. містить юридичні підстави функціонування інституції в Польській

Республіці. Щодо внутрішніх правових норм, то вони висвітлені у Внутрішньому статуті ПАПЦ від 10 лютого 1995 р.

Перший параграф «Постанови» зафіксував факт, що Православна церква в Польщі є частиною Вселенської православної церкви та зберігає з нею єдність у канонічних та догматичних справах. Ідентичним є розділ «Статуту». Далі йдеться про те, що ПАПЦ у внутрішній діяльності користується власним правом, вільно розпоряджається наданими гарантіями та юрисдикцією [56; S. 846].

Протягом 1990-х та на початку 2000-х років діяльність ПАПЦ забезпечувала низка нормативно-правових актів. Серед них:

- Декларація гарантії свободи совісті та релігії [57; S. 470 – 475] (набрав чинності 23.05.1989 р., зі змінами 05.07.1990; 28.07.1990; 23.11.1990; 07.09. 1991; 29.12.1992; 26.06.1997; 30.08.2002; 28.11.2003; 19.03.2004; 30.04.2004; 28.07.2005. Від 16.11.2005 р. відбулось оголошення тексту акту маршалом Сейму) [54; S. 1 – 4];
- Закон про соціальне забезпечення духовенства (термін дії 01.07. 1989 – 01.01.2003) [57; S. 470 – 475];
- Розпорядження Міністра внутрішніх справ та адміністрації про детальні засади систематизації актів цивільного стану, способи ведення книг цивільного стану, їх контролю, зберігання, забезпечення, а також зразків актів цивільного стану, копій, виписок, довідок і протоколів (термін дії 15.11.1998 – 01.03.2015) [55; S. 4826 – 4846] та інші документи, що регулювали взаємодію, права та обов'язки офіційно зареєстрованих релігійних спільнот та організацій.

Органом контролю над діяльністю Православної церкви у Польщі є Міністерство внутрішніх справ та адміністрації, зокрема департамент віросповідань. До його компетенції належить ревізія церковного фонду,

вирішення майнових питань, підготовка проектів нормативно-правових актів, підтримка контактів з вищою церковною ієрархією [143; S. 276].

Крім того, згідно норм польського законодавства, з метою захисту громадянських прав та протидії вчиненню злочинів, над функціонуванням ПАПЦ здійснюють нагляд органи Прокуратури [143; S. 275].

2.2. Розбудова єпархіяльно-парафіяльної системи

Унаслідок Другої світової війни змінилися державні кордони Польщі, що вплинуло на демографічний стан. У свою чергу територіальні зміни активізували проблему національних меншин. Політичне гасло монолітності нації для осіб, що стали частиною польського суспільства не з власної волі, означало або перетворення на маргіналізовані верстви, або участь в процесі асиміляції [222; S. 18]. Для українців та німців 1945-1947 рр. стали періодом депортацій та переслідувань [222; S. 18]. Особливо трагічною виявилась доля українців, котрі опинилися у західній частині Польщі. Вони були позбавлені не лише матеріального благополуччя, але й можливостей культурного розвитку. Етнічними «українець» і «український» заборонялися, а для їх ідентифікації використовували словосполучення «переселенець з акції В.» [205; S. 181].

Війна вплинула також на діяльність ПАПЦ. З 1940 р. Церква, юрисдикція якої поширювалась на території, окуповані німцями, отримала нову офіційну назву «Автокефальна православна церква в Генерал-губернаторстві». Крім того, в результаті поділу Польщі між Німеччиною та СРСР, втратила Волинську, Віленську, Поліську єпархії та більшу частину Гродненської [183; S. 193]. Ці церковно-адміністративні одиниці увійшли до складу Московської патріархії. Вони неодноразово ставали предметом суперечок між митрополитом Діонісієм та Московським патріархом, через

те, що Діонісій вважав своїм правом керувати даними єпархіями ще під час війни [1; S. 15 – 17].

Згідно із політичними змінами вимагала реконструкції й церковна діяльність. Митрополита Діонісія, котрий повернувся з еміграції, визнав новий уряд і дозволив очолити Церкву. Він відразу розпочав, так звану, політизацію і патріотизацію релігійного життя [183; S. 191].

До того часу ще діяли єпархії, створені під час війни – Варшавсько-Радомська, Холмсько-Підляшська і Краківсько-Лемківська. Варто також згадати і про Білостоцьку парафію, яка у воєнні лихоліття належала до Гродненської єпархії, а пізніше перетворилась на самостійну єпархіальну одиницю [128; S. 685].

Варшавсько-Радомська єпархія на 1946 р. налічувала 22 парафії, 12 вікаріатів та 4 благочиння. Холмсько-Підляшське єпископство складалось з 33 парафій, 6 вікаріатів й 2 благочинь. До складу Краківсько-Лемківської єпархії, входило 9 парафій. Найбільше православних парафій, на той час було на Білостоцьких землях – 69, їх обслуговувало 4 вікаріати та 2 благочиння [4; S. 70].

За сприяння Православної Адміністрації в 1946 р. утворилась нова самостійна єпархія – Білостоцько-Бельська, яку очолив єпископ Тимофій [250; S. 152].

Новий поділ єпархій затвердив 15 липня 1946 р. Собор Єпископів Проте їх розбудову ускладнював той факт, що в 1946-1947 рр. різко зменшилась чисельність православних на території Польщі. Масова еміграція, примусові виселення українців, білорусів, росіян за межі країни (зокрема на територію СРСР) різко знизили кількість парафіян [208; S. 192]. За межами Польщі опинилось близько 4 мільйонів православних вірян. Наприкінці 1946 р. Варшавська митрополія налічувала лише три єпархії, 30 парафій, 15 благочинь та 300 тис. вірних [226; S. 231].

За таких умов, митрополит Діонісій 13 лютого 1948 р. надіслав польському уряду доповідну записку, якою офіційно запропонував новий адміністративно-церковний устрій. Згідно проекту очільника Церкви, Варшавська митрополія повинна була поділитись на три єпархії – Варшавську, Білостоцьку та Лодзьку. Варшавська єпархія мала б включати сім воєводств – Варшавське, Люблінське, Жешовське, Поморське, Познанське, Гданське, Щецінське та один повіт Білостоцького воєводства – Бельсько-Підляський. До Білостоцької єпархії належали б Білостоцьке та Ольштинське воєводства. Лодзька єпархія включала б Лодзьке, Келецьке, Краківське, Слаське і Вроцлавське воєводства [250; S. 152 – 153]. Проте уряд цю пропозицію відхилив, а невдовзі митрополита заарештували [4; S. 10].

Важливою подією у житті ПАПЦ стало надання Московським патріархом у 1948 р. другої автокефалії. Митрополит Діонісій, як творець попередньої, був відлучений від церковного управління [4; S. 63 – 64]. Його функції перебрав архієпископ Тимофій, єпископи Георгій і Михаїл [4; S. 11 – 12]. Вони мали організувати церковне життя та врегулювати адміністративні справи [226; S. 248].

В грудні 1948 р. Собор єпископів представив ще один проект реорганізації єпархіальної структури. Його необхідність стала очевидною після здобуття нової автокефалії [226; S. 249]. Ця пропозиція мала тимчасовий характер, але влада схвалила її і допустила до реалізації [4; S. 99]. Вона залишилась не здійсненою, бо її затвердження вирішили відкласти до обрання нового митрополита [226; S. 250].

За новим проектом межі єпархій знову змінювались. До Варшавсько-Бельської відходили Варшавське і Люблінське воєводства та повіт Бельськ Підляський у Білостоцькому воєводстві. Лодзько-Познанська єпархія включала Краківське, Познанське, Вроцлавське, Щецінське й Лодзьке

воєводства. Білостоцько-Гданська об'єднувала Гданське, Ольштинське воєводства та решту повітів Білостоцького [4; S. 97].

За основу такого поділу взяли загальну ситуацію, яка склалася на грудень 1948 р. За старим єпархіальним поділом Варшавська єпархія налічувала 34 парафії, 8 благочинь та 32 священнослужителі, а Білостоцько-Бельська – 72 парафії, 3 благочиння та 70 священнослужителів. Натомість, Лодзько-Вроцлавська єпархія мала 16 парафій, 4 благочиння та 14 священнослужителів [226; S. 251].

Інший проект єпархіального поділу, який також відповідав канонічним засадам автокефалії, у 1950 р. запропонував єпископ Михаїл. За його планом мало бути чотири єпархії – Варшавська, Білостоцька, Лодзька і Гданська [250; S. 153]. При цьому він акцентував увагу на значному збільшенні території Лодзької єпархії. Вона мала включати Лодзьке, Краківське, Познанське, Вроцлавське, Опольське, Сласько-Добровське, Жешовське, Зеленогорське і Келецьке воєводства [250; S. 153]. Цей проект розглянув, але не затвердив Собор єпископів 31 січня 1951 р. Перевагу віддали документу, який розробив митрополит Макарій. За його задумом митрополія поділялася на Варшавсько-Бельську, Білостоцько-Сокольську, Лодзько-Вроцлавську й Гдансько-Щецинську єпархії. Однак проект митрополита так і не був реалізований. Собор єпископів, 7 вересня 1951 р. ухвалив власну концепцію [250; S. 154]. Вона й стала основою для сучасного єпархіального поділу ПАПЦ, зазнаючи незначних змін протягом подальшого свого існування. Таким чином, Варшавську митрополію поділили на чотири єпархії:

1. Варшавсько-Бельська включала воєводства: Варшавське – 8 парафій, Люблінське – 9 парафій і один чоловічий монастир в Яблочині. Повіт воєводства Бельського – Бельськ Підляський, за винятком трьох парафій: Пухли, Риболи, Тростяниця – 42 парафії і один жіночий монастир в Грабарці. Разом – 59 парафій та два монастирі.

2. Білостоцько-Гданська включала воєводства: Білостоцьке: повіт Білостоцький – 17 парафій, повіт Бельськ Підляський – 3 парафії, повіт Сокольський – 8 парафій та повіт Елк – 1 парафія. Гданське – 3 парафії і Ольштинське – 10 парафій. Разом – 42 парафії.

3. Лодзько-Познанська включала воєводства: Бидгоське – 4 парафії, Кельське – 2 парафії, Катовіцьке – 2 парафії, Краківське – 1 парафія, Опольське, Познанське – 3 парафії, Лодзьке – 3 парафії, Жешовське. Разом – 15 парафій.

4. Вроцлавсько-Щецінська включала воєводства: Кошалінське – 3 парафії, Щецінське – 2 парафії, Вроцлавське – 8 парафій, Зеленогорське – 3 парафії. Разом – 16 парафій [250; S. 154].

Певні корективи вніс Собор єпископів у 1958 р. Вони були пов'язані з адміністративно-територіальними змінами у Польській державі та відновленням церковної діяльності в її південно-західній частині [250; S. 157]. 30 квітня 1958 р. Собор єпископів розпорядився приєднати до Варшавсько-Бельської єпархії парафії Пухли, Риболи й Тшестянка з Білостоцько-Гданської єпархії та терени Жешовського воєводства з Лодзько-Познанської єпархії [226; S. 253].

Варто зазначити також про наміри Церкви створити п'яту єпархію [248; S. 156]. Автором ідеї був єпископ Василій. Він писав у своєму листі-зверненні про те, що на противагу Римо-католицької та Греко-католицької церков, Православна церква повинна активно діяти, особливо в тій ситуації, що склалась. Найважливішою справою в цей період, на думку єпископа, було створення нової єпархії – Перемишльсько-Сяноцької або Краківсько-Перемишльської, відкриття православної кафедри на чолі з єпископом місцевого походження. Це мало б підняти моральний дух українців, що сповідували православ'я та зменшити вплив греко-католицизму на даній території [248; S. 157]. Проте польська влада не наважилась на реалізацію

даного проекту. Припускають, що урядовці налякались можливих міжконфесійних конфліктів між римо-католиками, греко-католиками і православними [248; S. 156].

На межі 1970–1980-х рр., напередодні важливих соціально-політичних змін у Польщі, єпархіально-парафіяльна структура ПАПЦ складалась з Варшавсько-Бельської єпархії – 9 благочинь, Білостоцько-Гданської – 5 благочинь, Вроцлавсько-Щецінської – 4 благочиння і Лодзько-Познанської – 3 благочиння. В розпорядженні Православної церкви знаходилося два монастирі – чоловічий монастир св. Онуфрія в Яблочині (11 ченців, 8 послушників) та жіночий монастир святих Марти і Марії на св. Горі Грабарці (15 черниць, 3 послушниці) [226; S. 287].

У 1983 р. було створено Перемишльсько-Новосончівську єпархію, яку очолив архієпископ Адам (Дубець) [21; S. 204]. Територіально вона охоплювала Підкарпатське та східну частину Малопольського воєводства, а її центром став Сянок. Оскільки вірні були українцями, богослужіння відбувались на церковнослов'янській мові з українською вимовою. Єпархія налічувала 17 парафій і 3 благочиння [206; S. 23].

1 березня 1989 р., після багаторічних зусиль було відновлено Люблінсько-Холмську єпархію, до якої приєднали 2 благочиння з Варшавсько-Бельської єпархії – Люблінське та Білопідляське. 2 червня 1989 р. додатково створили ще Холмське благочиння. Рішенням Собору єпископів від 25 березня 1989 р. нову єпархію очолив єпископ Авель. З її утворенням відновилося православне життя на Холмщині та Підляшші [21; S. 47].

Люблінсько-Холмська єпархія охоплювала Бельсько-Підляське, Холмське, Люблінське, Сідлецьке, Замойське воєводства. На 1989 р. до єпархії належало 16 парафій та 2 благочиння, також монастир св. Онуфрія в

Яблочині, що під юрисдикцією митрополита Варшавського і всієї Польщі [21; S. 139].

13 грудня 1989 р. офіційно відновлено діяльність ще одного чоловічого монастиря Благовіщення Пресвятої Богородиці в Супраслі. Настоятелем призначили ігумена Мирона (Ходаковського) [26; S. 14].

Таким чином, на кінець 1980-х років адміністративно-церковний устрій складався з шести єпархій:

1. Варшавсько-Бельська (єпископ Василій) 58 парафій, 5 благочинь;
2. Білостоцько-Гданська (єпископ Сава) 55 парафій, 5 благочинь;
3. Лодзько-Познанська (єпископ Шимон) 12 парафій, 3 благочиння.
4. Вроцлавсько-Щецинська (єпископ Єремія) 39 парафій, 4 благочиння;
5. Перемишльсько-Новосончівська (єпископ Адам) 17 парафій, 3 благочиння.
6. Люблінсько-Холмська (єпископ Авель) 23 парафії, 3 благочиння [189; S. 71].

Зміни в соціально-політичному житті Польської держави, що припали на кінець 1980-х років, внесли суттєві корективи і в устрій ПАПЦ. Вища ієрархія розуміла, що Церква не може триматись осторонь таких суттєвих політичних подій, які зачіпали абсолютно всі сфери життєдіяльності її вірних. Реорганізація єпархіального устрою тоді означала визначення меж не лише церковного впливу, але й встановлення рамок в таких важливих та болючих для православного населення аспектах, як національна приналежність й вільне віросповідання на теренах, фактично, чужої римо-католицької держави.

У 1988 р. до юрисдикції ПАПЦ відійшли парафії в Італії, а у 1990 р. – зорганізувались і в Бразилії [231; S. 27]. Про душпастирську опіку попросили, згуртовані на цих теренах, православні християни, звернувшись

до митрополита з офіційним листом [76]. У 2015 р. до складу Православної церкви в Польщі належало дві бразильських єпархії: Ріо-де-Жанейро та Олінда-Ресіф. Очолювали їх архієпископ Хризостом з єпископом Амбросіо. Діючі православні парафії у Бразилії: Катедральний собор, освячений в честь Пресвятої Діви Марії (настоятель – протоієрей Бенто Фреїтас де Олівера е Сільва, вікарій – свящ. Леви Ботнер), храм св. Іоана Хрестителя (протоієрей Бенто Фреїтас де Олівера е Сільва), парафія св. Венедикта з Норчії (свящ. Маркуш Лопес Переїра), місія св. Григорія Побідоносця (прот. Базіліо Ромеро Нето), парафія св. Катерини (архімандрит Ієронім (Алвес)), парафія Святої Трійці (єпископ Реціфу Амбросіо). Також діють два монастирі, жіночий на честь Успіння Пресвятої Богородиці (ігуменя – Габрієла, капелан – протоієрей Базіліо Ромеро Нето), та чоловічий – св. Миколая Чудотворця (ігумен – архімандрит Ієронім (Алвес)) [169].

Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х років ПАПЦ налічувала 216 парафій, 26, з яких були фінансово незалежні, вели власні метричні книги, але обслуговувались духівником із сусідньої місцевості [144; S. 579]. Їх називали філіями цих парафій. Разом вони об'єднувались у 26 благочинь та 6 єпархій [208; S. 297].

У 2010 р. парафіяльна мережа розширилась до 223 парафій та 45 філій [144; S. 579]. Через п'ять років налічувалось вже 240 парафій, 30 філій, 29 благочинь (в тому числі 11 парафій, 1 філія та 2 благочиння належали до Православного військового Ординаріату) [144; S. 580].

Варто відокремити військове душпастерство, що здійснює свою діяльність в рамках Православного Ординаріату польського війська, який, в свою чергу, є окремою єпархіальною одиницею ПАПЦ. Умови формування даної структури були обговорені 13 листопада 1991 р. на офіційній зустрічі митрополита Василя з міністром оборони віце-адміралом Пертом Колодїйчиком [242; S. 121]. У травні 1994 р. за пропозицією Собору

Єпископів та рішенням нового міністра оборони Януша Онишкевича на чолі Ординаріату став Білостоцько-Гданський архиєпископ Сава (Грицуняк) [242; S. 124].

Урочистості з приводу заснування Православного Ординаріату польського війська почалися 12 червня 1994 р. з богослужіння у храмі св. Миколая у Білостоці, яке очолив митрополит [242; S. 126].

Військові капелани опікуються кадровими офіцерами, військовими запасу, учнями та студентами навчальних закладів відповідного спрямування, цивільними працівниками армії, прикордонниками та пожежниками [242; S. 127].

Станом на 2016 р. діє 8 парафій Православного Ординаріату польського війська у містах Варшава (тимчасова військова катедра, освячена в честь св. Миколи Чудотворця), Білосток (храм свв. Петра і Павла), Гданськ (храм св. Георгія), Вроцлав (храм на честь Воздвиження Чесного Хреста), Цихоцинек (храм св. Архистратига Михаїла), Перемишль (гарнізонний храм різдва Пресвятої Богородиці (див. додаток «А»)), Біла Підляська (цивільно-військова парафія св. Євангеліста Марка) [171].

24 липня 2016 р. після тяжкої хвороби помер владика Перемишльсько-Новосончівської єпархії Адам (Дубець). Рішенням Собору Єпископів від 25 серпня 2016 р. Перемишльсько-Новосончівську єпархію перейменовано на Перемишльсько-Горлицьку. Єпископську кафедру, яку перенесли до м. Горлице, зайняв архиєпископ Паісій (Мартинюк) [167]. Єпархія включає три благочиння: Сяноцьке, Перемишльське та Горлицьке. Останнє було перейменоване Декретом владика Паісія від 8 вересня 2016 р. (див. додаток «Б»). Межі адміністративних церковних одиниць залишилися без змін.

Православна церква в Польщі представлена не рівномірно. На окремих теренах, де є значна концентрація української та білоруської діаспори, побудовано більшу кількість храмів. Вони розміщені не далеко один від

одного, чисельність парафіян дозволяє обслуговувати святині та утримувати свого священика. Проте існують парафії, де навіть з підрахунком чіткої кількості вірян є проблеми.

По-перше, статистика, зафіксована у метричних книгах, є приблизною, тому безпомилково визначити найчисельнішу єпархію важко. По-друге, прикордонні Люблінсько-Холмська та Перемишльсько-Новосончівська єпархії, де серед мешканців переважають українці, підлягають приблизній класифікації через те, що там зустрічаються мішані сім'ї, в яких, найчастіше, хтось один час від часу відвідує храм [144; S. 592]. На цих територіях релігійна (конфесійна) приналежність сприяла ідентифікації особистості та виступала консервуючим чинником для збереження національних традицій. Проте історичні обставини вносили свої корективи і спонукали людей робити, хоч тимчасовий вибір на користь римо-католицизму [154; S. 157].

На процес формування єпархіально-парафіяльної мережі ПАПЦ після Другої світової війни вплинув регіональний чинник. Зважаючи на поліетнічність вірян та їх нерівномірне розміщення на території Польщі після низки історичних подій, ієрархам знадобилось п'ять років для опрацювання проекту організаційної структури. У 1945-2016 рр. періодично вносили корективи, збільшували кількість парафій та зменшували число філій. Межі єпархій після 1989 р. залишились сталими.

У міжвоєнний період на території Польської держави існувало шістнадцять православних монастирів. До 1945 р. діючими залишились тільки три. Причиною їх різкого скорочення були територіальні зміни, а також зменшення кількості вірних [189; S. 107].

Волинська єпархія, котра після закінчення Другої світової війни вийшла з-під сфери впливу ПАПЦ, налічувала сім монастирів, що знаходились в Загайцях, Кременці, Дермані, Дубно, Корці, Зимному, Убичах [189; S. 107]. Тогочасна Варшавсько-Бельська єпархія включала монастирі в

Почасві та Яблочині. Почаївський монастир згодом відійшов під протекторат РПЦ [189; S. 108].

Серед втрачених монастирських осередків опинились чоловічі монастирі Святого Духа й Святої Трійці та жіночий монастир Святої Марії Магдалини у Вільні, чоловічий монастир Святого Миколая в Мельцу, два монастирі у Гродно та один у Жировіцах [189; S. 107].

Обителі виступали центрами православ'я, виконували певні об'єднуючі функції серед парафіян, давали можливість усамітнення від хаосу повсякденного життя та сприяли здійсненню глибокої молитви. Там можна було отримати допомогу, підтримку, почути пораду. В стінах монастирського храму відбувались Таїнства Сповіді¹, Причастя², Соборування³, Миропомазання⁴, Вінчання⁵, Хрещення⁶, Священства⁷, урочисті й щоденні Літургії. Монастир був не лише місцем перебування чернецтва, там відбувався послух⁸, єпитимія⁹, паломництво¹⁰ тощо.

Влучно й лаконічно роль православної обителі в житті вірянина було описано, на прикладі Свято-Троїцького Дерманського жіночого монастиря, що став окрасою Волинської єпархії: «Монастир став місцем, де молитва не припинялась. Тут постійно здійснювалось читання «Неусипаючої

¹ Таїнство примирення грішника з Богом; богослужіння, під час якого через сповідь – визнання власних гріхів перед священнослужителем-сповідником – та відпущення гріхів відбувається це таїнство.

² Обрядова частина богослужіння Таїнства Євхаристії – Таїнства співучасті у Таємній Вечері Господній, під час якої священнослужителі та вірні приймають та споживають Святі Дари – хліб і вино після переосуднення в Тіло й Кров Ісуса Христа.

³ Таїнство сцілення душі й тіла хворої людини; богослужіння, під час якого через помазання частин тіла святим елеєм відбувається це Таїнство.

⁴ Таїнство сходження Святого Духа на члена Церкви; частина богослужіння Хрещення – богослужіння, під час якого через помазання миром частин тіла людини здійснюється це Таїнство.

⁵ Таїнство освячення подружньої любові й сімейного життя; богослужіння, під час якого через заручини й благословення вінцями відбувається це Таїнство.

⁶ Таїнство входження людини в Церкву й містичного залучення її до єдності вірних у Христі, до Тіла Христового; богослужіння, під час якого через хрещення відбувається це Таїнство.

⁷ Таїнство передачі Божої благодаті для здійснення таїнств й богослужінь; богослужіння, яке здійснюють на архиерейській Літургії, під час якого через обряд рукопокладення відбувається це Таїнство.

⁸ Виконання будь-якого виду фізичної роботи, усіма хто проживає на території монастиря; послух буває декількох видів, але він є обов'язковим.

⁹ Церковне покарання за гріхи у вигляді церковної заборони або наказу виконати визначену кількість молитов, поклонів, здійснити паломництво, яке священнослужитель-сповідник накладає на каяника відповідно до тяжкості скоєних ним гріхів.

¹⁰ Мандрівка для відвідування святих місць.

Псалтирі¹¹» і підносились молитви за здоров'я та за упокій тих, чії імена були залишені у записках паломників і парафіян» [189; S. 107].

Єдиним монастирським осередком, що продемонстрував усю тяглість православної чернечої традиції на території Польщі протягом століть був Свято-Онуфрієвський чоловічий монастир в Яблочині [179; S. 108]. У 1947 р. постав жіночий монастир святих Марти і Марії на святій Горі Грабарці, а в 1984 р. відновлено діяльність Благовіщенського чоловічого монастиря в Супраслі [179; S. 109].

Свято-Онуфрієвський Яблочинський монастир заснований у XV ст. (1497-1498 рр.) [153; S. 92]. Свою назву обитель отримала від села Яблочина, що знаходилось за два кілометри від нього [98; S. 34]. За переказами, монастир був збудований поблизу того місця на річці Буг, де з'явилась ікона св. Онуфрія, принесена туди течією. Незабаром православне населення збудувало неподалік храм, куди пізніше прибули ченці [113; S. 2].

Протягом декількох століть свого існування обитель залишалась осередком православ'я. Перед Першою та Другою світовими війни в його стінах організовувались духовні школи. Діти-сироти отримували тут притулок й тимчасову опіку [91; S. 1].

В міжвоєнні роки була спроба ліквідації монастиря, в зв'язку з цим, у 1924 р. там залишилось тільки чотири монахи, а будинки віддали для сиротинця. Через два роки рішення змінилось і в стінах обителі поселили православних духівників-пенсіонерів [189; S. 107].

У 1942 р. німецькі окупанти спалили частину монастирських будівель, серед яких були приміщення бібліотеки й архіву. За часів комуністичного панування в Польщі також були спроби ліквідувати монастир [189; S. 109]. У кінці 1960-х рр. все ще не відбулось повноцінного відновлення матеріального стану й кадрового складу обителі [91; S. 1].

¹¹ Особливий вид молитви, що здійснюється лише в монастирях. Вона читається цілодобово, без перерв й перепочинку. Моляться як за живих, так і за мертвих. Має неабияку духовну силу.

Щорічним монастирським святом став день преподобного Онуфрія, що відзначається 12 (25) червня. До Яблочинської обителі прибували тисячі прочан та ієрархів для здійснення спільної молитви. У 1968 р. митрополит Варшавський і всієї Польщі Стефан, єпископ Вроцлавський і Щецинський Василій, єпископ Білостоцько-Гданський Никанор та сорок священників звершили урочисті Літургії та молебні у монастирських дзвіницях і головному храмі [92; С. 3].

Наступного року паломники доїхали до Яблочина пізніше, ніж зазвичай. Учні духовних шкіл разом зі своїми наставниками зупинились в Бельську Підляському біля могили місцевого настоятеля протоієрея Олександра Біронта, що помер минулого року й відспівали панахиду [90; С. 2]. Незважаючи на такий сумний початок прощі урочистості закінчились спільним молебнем та хресним ходом навколо храму [90; С. 4].

Найбільшого розквіту Яблочинський монастир зазнав у 1970-х рр., коли намісником став архимандрит Сава. На той момент відбулись значні зрушення в організації обителі. Було проведено електроенергію, здійснено перекриття та побілку головного храму, встановлено водопровід, побудовано підсобне приміщення, підвір'я облаштували бетонними доріжками [90; С. 5]. Все це зреалізувалось завдяки праці ієромонаха отця Митрофана, що прийшов до монастиря як священник Михайло Будзько й віддав усі сили для його реконструкції [90; С. 5]. За таку невтомну відданість отець Митрофан отримав призначення на посаду настоятеля церкви в м. Влодаві, старого кам'яного храму, що вимагав негайного капітального ремонту [117; С. 4].

Свято-Онуфріївський Яблочинський монастир не мав чисельної братії чи значних майнових статків, проте завжди користувався популярністю у прочан. Мальовнича місцевість в околицях Бугу сприяла духовному втихомиренню й досягненню внутрішньої гармонії.

Жіночий монастир святих Марти і Марії на святій Горі Грабарці постав у 1947-1948 рр. Після закінчення Другої світової війни на території ПНР не було жодного жіночого монастиря. Проте налічувалось понад десять черниць, послушниць й осіб, які прагнули цілком присвятити себе служінню Богу. Серед них схимниця¹² Марія (Софія Володимирівна Комстадіус), яка залишившись вдовою, прийняла чернецтво у 1928 р. Завдяки тому, що її потрібно було десь розмістити, вирішили заснувати жіночу обитель [212; S. 2].

У 1946 р. архієпископ Білостоцький Тимофій повідомив Варшавську Духовну Консисторію про наміри заснування жіночого монастиря в приході Ячно. Настоятелькою мала стати великосхимниця Марія, а духівником місцевий парох Миколай Неслуховський. Проте цей проект не був реалізований [240; S. 22].

29 серпня 1947 р. до Духовної Консисторії у Варшаві надійшло повідомлення про заснування нового жіночого монастиря святих Марти і Марії на святій Горі біля села Грабарка. 24 листопада того ж року був виданий наказ про призначення настоятелькою обителі схимницю Марію, а 25 листопада відбулось його урочисте відкриття [240; S. 24].

2 січня 1948 р. Міністерство Публічної Адміністрації повідомило Варшавську Духовну Консисторію про те, що міністр Публічної Адміністрації, згідно статті 46 Декрету президента Польської Республіки погоджується з рішенням заснування жіночого монастиря на Грабарці [34; S. 67]. На той момент тут налічувалось вісім черниць [30; S. 55].

Перші роки свого існування обитель переживала не лише матеріальні труднощі, але й кадрові втрати. У 1949 р. померла 76-річна схимниця Марія, її наступницею стала ігуменя Єфросинія (Михневич), після якої, зв'язку з хворобою та смертю, з 22 липня 1954 р. настоятелькою була ігуменя Марія

¹² Черниця, яка прийняла велику схиму – третій, найвищий, ступінь чернецтва.

(Боровська). Остання померла 16 серпня 1958 р. [30; S. 56]. З 1958 р. керівництво перейшло до Ангеліни (Зверидовської). Проте 24 травня 1962 р., вона залишила цю посаду за власним бажанням, а новою настоятелькою стала черниця Варвара [34; S. 68].

Наприкінці 1960-х років в обителі налічувалось близько двадцяти черниць [240; S. 28]. Храмовим святом став день Преображення Господнього, що відзначається Церквою 19 серпня [212; S. 12]. Тому влітку тут перебувало багато прочан та ієрархів для звершення спільної молитви.

Починаючи з 1980 р. на св. Горі Грабарці відбуваються щорічні з'їзди молоді, яка засвоює знання, необхідні для праведного життя й душевного спокою. У 1986 р. настоятелькою стала ігуменя Людмила (Поляковська). За її сприяння відбулись важливі перетворення й реорганізації в обителі [91; S. 4].

Ще однією православною святинею на теренах Польщі є Благовіщенський чоловічий монастир в Супраслі. Його багата історія сягає кінця XV ст., коли в 1498 р. Новогородський воєвода і маршалок Великого Князівства Литовського Олександр Ходкевич разом із Смоленським архиєпископом Йосифом Солтаном заснували монастир в Грудку, неподалік Супраслі [189; S. 111]. Через два роки його було перенесено на урочище Сухий Груд, де пізніше був розбудований Супрасльський монастир [189; S. 111].

Після Першої світової війни польський уряд віддав обитель римо-католикам. У міжвоєнні роки там перебувало декілька католицьких монахів, що виконували адміністративну роботу, слідкували за майном та православним населенням, котре мешкало обабіч монастиря [124; S. 18].

У 1944 р. німецьке військо підірвало Благовіщенський Собор, що проіснував близько чотирьохсот років. Православні монахи опинились у безвихідній ситуації. Так продовжувалось до 1 червня 1945 р., доки

монастир не отримав у використання Іоанно-Богословську церкву, колишню монастирську трапезну, а також церкву, що знаходилась на відстані півтора кілометри від обителі. Обидва храми перебували у віданні світської влади [124; S. 18].

У 1984 р. за пропозицією архієпископа Сави, Собор Єпископів прийняв рішення про заснування Благовіщенського монастиря. Того ж року відбулось урочисте закладення каменя для майбутнього православного храму Благовіщення Пресвятої Діви Марії [189; S. 109].

До рідної обителі почали повертатись монахи. На початку 1980-х років тут налічувалось вже десяток ченців. Першим офіційним настоятелем відновленого Супрасльського монастиря став ігумен Мирон (Ходаковський) [189; S. 109]. Розпочався довгий процес відродження православної святині в Польщі.

Протягом 1990-х рр. засновувались нові обителі на теренах існуючих єпархій. У 2008 р. Варшавсько-Бельська єпархія, окрім жіночого монастиря свв. Марти та Марії на св. Горі Грабарці, опікувалась монастирським домом в Саках [231; S. 26], який у 2015 р. став чоловічим монастирем св. Дмитрія Солунського (ігумен – свящ. Тимофій (Савчук) [169]. У Білостоцько-Гданській єпархії розміщувались монастирі в Супраслі, в Звірках на честь Благовіщення Пресвятої Богородиці (ігуменя – Анастасія (Харкевич) та у Войнові – Успіння Пресвятої Богородиці (ігуменя – Агнія (Тиха)) [240; S. 22].

У 2015 р. кількість православних монастирів збільшилась. В с. Залешани на честь великомучениці Катерини освятили жіночий монастир, в Турковичах відновила свою діяльність обитель Покрови Пресвятої Богородиці [180; S. 50], у с. Костомлоти знаходиться чоловічий монастир св. Серафима Саровського, а у Висовій – міський будинок монастирського типу, на честь Покрови Божої Матері. Святоонуфрійська обитель в Яблочині

стала ставропигійною. Має ПАПЦ також свій скит свв. Антонія і Феодосія Києво-Печерських (урочище Кудак) [169].

Отже, монастирське життя на теренах ПНР відбувалося в умовах повільної реабілітації. Воно супроводжувалось слабким зацікавленням світської влади у швидкому й ефективному відновленні православних монастирів. Були й відсутні ченці, значну частину яких фізично знищили або депортували в роки Другої світової війни. Після проголошення незалежності Польщі політична ситуація покращилась, як результат – одинадцять святинь стали місцем безперервної молитви ченців та послушників.

2.3 Ієрархи та духівництво

У повноцінному функціонуванні будь-якої церковної інституції вагому роль відіграє її управління. У Польській Автокефальній Православній Церкві (далі ПАПЦ) його здійснюють Собор Єпископів та митрополит, які зосереджують всю повноту влади. Із патріархом узгоджуються лише найважливіші організаційні моменти.

В історії ПАПЦ зазначеного періоду митрополиту кафедру займали Макарій (Оксюк) – 1951-1961 рр.; Тимофій (Шреттер) – 1961-1962 рр.; Стефан (Рудик) – 1965-1969 рр.; Василій (Дорошкевич) – 1970-1998 рр.; [63; С. 7 – 8], Сава (Грицуняк) з 1998 р. (див додаток «В»).

Ключову роль у розвитку Православної церкви в Польщі в першій половині ХХ ст., відіграв митрополит Діонісій. Саме він, як очільник Церкви, підпорядкованої Московській патріархії, домігся її автокефалії. Митрополит Діонісій (Костянтин Миколайович Валединський) народився 4 (16) травня 1876 р. в м. Муром Владимирської губернії, у священничій родині [107; S. 47]. Богословську освіту здобув у духовних семінаріях Уфи (1896) і Казані (1900) [97; S. 757]. Згодом прийняв чернечий постриг, став професорським стипендіатом і вже через рік отримав ступінь магістра

богослов'я [172]. У 1901 р. він став інспектором Холмської духовної семінарії, де упродовж 1902 – 1911 рр. працював ректором. У 1911 р. отримав сан архимандрита і посаду настоятеля Руської посольської церкви у Римі [241; S. 160].

Указом Святійшого Синоду архимандрита Діонісія в 1913 р. було призначено Кременецьким єпископом. Хіротонію провів Вселенський патріарх Григорій IV 21 квітня 1913 р. у храмі Почаївської лаври [172]. Саме після цього призначення владика зацікавився українським православним населенням [172]. Опинившись в епіцентрі складної міжконфесійної ситуації, Діонісій став її активним учасником, очоливши Холмську єпархію, яка зазнала катастрофічних втрат від евакуації на початку Першої світової війни [101; С. 25].

У 1918 р. Патріарх Тихон доручив єпископу Діонісію організувати Поліську єпархію з місцезнаходженням кафедри в Пінську [102; С. 659]. Крім того, він й надалі займався організаційними питаннями Холмської єпархії, не пориваючи із Кременеччиною [107; S. 48]. Впродовж 1920 р. адміністративне втручання єпископа поширювалося лише на окремі повіти Волині, а саме Кременецький, Рівненський, Дубенський та Луцький. Відтоді зарекомендував себе як людина та душпастир не байдужий до національних прагнень українських парафіян, закликав до поступової українізації церкви [107; С. 47].

Унаслідок встановлення нових державних кордонів за Ризьким мирним договором 1921 р. між Польщею і СРСР Кременецький єпископ опинився в юрисдикції архиєпископа Георгія (Ярошевського), який був главою Православної церкви в Польщі. Після загибелі останнього від пострілів забороненого у служінні колишнього ректора Волинської духовної семінарії архимандрита Смарагда (Латишенкова) [58; С. 13] у 1924 р. отримав митрополичий титул [107; С. 47]. Його подальше архиєпископське

служіння засвідчило важливу роль у життєдіяльності ПАПЦ за різних умов та обставин. Окрім дипломатичного хисту, міжконфесійної гнучкості, догматичної безкомпромісності [102; С. 661] та спритного розуму, ієрарх умів скористатись ситуацією та залюбки ризикував, якщо за цим стояла чітка мета. Не зважаючи на юрисдикційні перепони, Варшавський митрополит взяв активну участь у відродженні Української Автокефальної Православної Церкви на Волині. Так він продемонстрував свою небайдужість й духовну прив'язаність до українських земель. Водночас спровокував дещо парадоксальну ситуацію, коли проголошення української національної церкви відбулось ієрархом російського походження на території Польської держави [128; С. 686 – 687].

У нових політичних умовах, які настали після Другої світової війни, Православна церква в Польщі у 1948 р. вимушено зреклась автокефалії, наданої Вселенським патріархом ще у 1924 р. Натомість вона отримала іншу, але вже з рук Московської патріархії. Для митрополита Діонісія такий поворот подій мав катастрофічні наслідки у вигляді позбавлення його митрополичого сану. Проте він не змирився з роллю відступника й розкольника і звернувся із покайним листом до Патріарха Алексія [107; S. 48]. Цей жест був символічним й засвідчував принциповість Московського релігійного центру. Невдовзі канонічне спілкування ієрарха з Матір'ю-Церквою відновилося. Йому поновили митрополичий сан, але без титулу «Блаженніший» [107; S. 48].

Діонісій (Валединський) помер 15 березня 1960 р., у віці 84 років, у Варшаві. Похований на Вольському православному цвинтарі. ПАПЦ щорічно вшановує його ім'я у день смерті чим засвідчує визнання заслуг митрополита у розбудові Церкви [123; S. 23].

Після отримання другої автокефалії й зміщення митрополита Діонісія «на заслужений відпочинок», [63; 1970 – С. 7] постала проблема з

призначенням нового очільника Церкви. Згідно Канонічних правил для обрання митрополита необхідно подати на розгляд Собору єпископів кандидатури щонайменше трьох діючих архиєреїв. На той момент їх було лише двоє – єпископи Тимофій і Юрій. З огляду на це Церквою опікувався аж до приїзду Макарія в 1951 р. Єпископський Собор, очолюваний Тимофієм [250; S. 207]. Архиєпископ Тимофій (Георгій Іванович Шреттер) народився 16 травня 1901 р. у с. Томахів, на Рівненщині. У 1919 р. закінчив Острозьку гімназію. Після військової служби вступив на православний богословський факультет Варшавського університету, де в 1930 р. здобув ступінь магістра богослов'я. Того ж року був хіротонізований Острозьким єпископом Симеоном у Свято-Успенській Почаївській Лаврі [250; S. 207]. Через вісім років Священний Синод ПАПЦ рекомендував протоієрея Георгій до возведення в єпископський сан. 12 листопада 1938 р. він прийняв чернечий постриг з іменем Тимофій, а наступного дня архиєпископ Волинський і Кременецький Алексій висвятив його в архимандрити.

Згодом ієрарх отримав благословення митрополита Діонісія на зайняття Люблінської єпископської кафедри [63; 1961 – S. 6]. Тимофій став першим, хто досяг такого високого духовного сану з-поміж вихованців богословського факультету Варшавського університету [63; 1961 – S. 6]. Відразу після Другої світової війни, він став архиєпископом Білостоцьким (1946 р.). Як найстарший по хіротонії, зайняв посаду заступника митрополита Варшавського і всієї Польщі. Невдовзі, після вимушеного відходу від церковних справ владики Діонісія, очолив ПАПЦ. Найрадикальнішою реформою стала відмова від попередньої автокефалії і підпорядкування Московській патріархії. З 1951 рр. був заступником нового митрополита Варшавського Макарія. У зв'язку із хворобою і від'їздом митрополита Макарія за кордон, у 1960 р. знову став місцезблостителем митрополичого престолу. 12 серпня того ж року відзначив 30-річчя свого

чернечого служіння. З цього приводу у Варшавському соборі єпископ Бельський Василій відслужив урочистий молебен. Серед досягнень митрополита Тимофія варто відзначити працю на освітянській ниві, як викладача Християнської богословської академії. Він також активно працював у екуменічній та миротворчій сферах [63; 1960 – S. 8]. 20 травня 1962 р. о 18.45 Владика помер. У некролозі зазначено про велику любов до книг, гарну пам'ять та добрий характер ієрарха [63; 1962 – S. 9].

Блаженніший митрополит Макарій (Михайло Федорович Оксіюк) народився 17 (29) вересня 1884 р. на Підляшші. Після закінчення у 1901 р. Варшавського духовного училища вступив до Холмської духовної семінарії. Згодом продовжив навчання у Київській духовній академії, де у 1912 р. отримав ступінь кандидата богослов'я [106; С. 52]. У 1917 р. був затверджений екстраординарним професором Київської духовної академії. Там він займався викладацькою та суспільною діяльністю. Після трагічної загибелі дружини професор вирішив прийняти свячення. Після Хіротонії 5 липня 1942 р. став парафіяльним священником у Києві. В квітні 1945 р. Указом Московського патріарха Алексія й Священного Синоду Михайло (Оксіюк) отримав кафедру єпископа Львівського і Тернопільського і вже 20 квітня прийняв чернечий постриг з іменем Макарій [106; С. 52].

За активну участь в проведенні Собору 6 березня 1946 р. у Львові отримав сан архієпископа й титул священноархимандрита Свято-Успенської Почаївської Лаври. Від 1948 р., він очолював Мукачевсько-Ужгородську єпархію. Рішенням Собору єпископів Православної церкви в Польщі від 6 липня 1951 р. архієпископ Макарій був прийнятий в юрисдикцію Польської церкви, а наступного дня обраний її очільником. Урочиста інтронізація відбулась за присутності представників інших братніх церков. Від імені Руської Православної Церкви промовляв Патріарший Екзарх всієї України, який побажав нововисвяченому митрополиту бути «таким же сонечком, що

зігріває серця православних Польщі, яким він був для парафіян Західної України й Закарпаття» [35; S. 58 – 59].

Митрополит Макарій долучився до організації церковно-адміністративної системи. За його сприяння були відкриті нові храми, здебільшого на теренах Західної Польщі, частину з них освячував сам владика. За період свого митрополичого служіння він відвідав усі єпархії. Були проведені численні реставраційні роботи у Яблочинському Свято-Онуфрійському та Свято-Марфо-Маріїнському монастирях, кафедральному соборі у Варшаві, храмах на периферії [4; S. 88 – 89].

Особливе місце в діяльності першоієрарха займало сприяння освітній діяльності Церкви. Зокрема, Варшавська духовна семінарія зазнала якісних змін: розширена програма, продовжений термін навчання, покращились матеріальні умови. У грудні 1957 р. почались заняття на Православному факультеті Християнської богословської академії, поживавився обмін студентами з Московською та Ленінградською духовними академіями [106; S. 53].

Митрополит Макарій ініціював видання «Церковного вісника», де був головним редактором. У цьому двомовному виданні часто публікував свої статті. Не нехтував й налагодженням єкуменічних стосунків та виступав активним учасником руху «за мир у всьому світі», приймав різноманітні делегації, часто здійснював закордонні поїздки. За таку активну діяльність Антіохійський патріарх нагородив його орденом св. Петра й Павла («Гранд Офісьє»). Чин нагородження здійснив 6 серпня 1960 р. митрополит Ілля (Карамома) [106; С. 12].

Наприкінці 1960 р. різко погіршився стан здоров'я владики. За таких умов, він вимушено залишив митрополичу кафедру і виїхав для лікування спочатку до Москви, а згодом перебрався до Одеси. Проте це була лише формальність, якою прикрив свої дії уряд. Адже зверхник ПАПЦ від самого

початку своєї душпастирської діяльності не влаштував світську владу. Він не лише не виконав, покладених на нього зобов'язань, але й призвів Церкву у стан стагнації, що яскраво почало проявлятися після 1956 р. Усунення Макарія з посади залишалось проблематичним, тому урядовці були змушені звернутись за допомогою до офіційної Москви. Запрошення Патріарха Алексія на лікування до Москви було наперед спланованим. За дивним збігом обставин, митрополит таки поплатився власним здоров'ям і зрештою життям. Помер він 2 березня 1961 р. в Одесі [241; S. 116].

На початку 1957 р. почались суперечки в урядових колах стосовно вибору нового митрополита. Висловлювались найрізноманітніші пропозиції. Найвірогіднішою була версія, що митрополиту кафедру повинен зайняти єпископ Тимофій. Проте помилившись раз, влада не поспішала із затвердженням ієрарха. Це призвело до найтривалішої в історії ПАПЦ перерви у виборі митрополита. Врешті-решт у 1965 р. ним став єпископ Стефан. Таку прихильність він заслужив завдяки поживленню православної місіонерської діяльності на Прикарпатті [225; S. 63].

До обрання нового митрополита Стефана обов'язки очільника Церкви протягом 1962 – 1965 рр. виконував архієпископ Лодзький і Познанський Юрій (Коренистов) [250; S. 207].

Стефан (Рудик) народився 27 грудня 1891 р. в с. Майдан Липовецький на Львівщині в селянській родині. У 1911 р. вступив до Волинської духовної семінарії. Згодом продовжив навчання в Духовній семінарії в Орлі, яку закінчив у 1915 р. Став священником й душпастирював на сільських парафіях. Від початку 1920-х рр. став корпусним військовим священником Польської армії. Душпастирював у Торуні, працював у Катовіцах і Кракові. Після смерті дружини в 1942 р. прийняв чернечий постриг. Згодом рукопокладений у сан архимандрита й став настоятелем Александро-Невської церкви в Лодзі. На цій посаді залишався до 1953 р. [118; С. 4].

9 грудня 1952 р., за рішенням Собору Єпископів ПАПЦ архимандрит Стефан очолив Вроцлавсько-Щецинську єпархію. У 1961 р. був висвячений у сан архієпископа й переведений на Білостоцько-Гданську кафедру, яку займав аж до свого митрополичого призначення [118; С. 6].

Архієпископ Стефан багато уваги приділяв пастирській діяльності. Слідкував за дотриманням дисципліни духовенством та парафіянами й прихожанами. Проте у біографічних нарисах та некрологах найбільше акцентується увага на 1943-1953 роках його життя і душпастирства. Йдеться про служіння в Лодзі та Вроцлавсько-Щецинській єпархії, де він зарекомендував себе як талановитий організатор й гідний священнослужитель. Митрополит помер 26 травня 1969 р. у віці 78 років. Причиною смерті став інфаркт, що настав у лікарні, доки ієрарха готували до операції з видалення грижі [93; С. 10 – 11].

Після смерті другого зверхника ПАПЦ довгої перерви у виборі наступника не було. 24 січня 1970 р. Варшавську митрополичу кафедру зайняв Василій (Дорошкевич). Народився він 15 березня 1914 р. в с. Ціси (Підляське воєводство). До початку Другої світової війни навчався в Польщі. Близько 20 років був парафіяльним священиком на Білосточчині. Протягом 1959 – 1961 рр. – вікарій у Варшавсько-Бельській єпархії, а у 1961-1970 рр. очолював Вроцлавсько-Щецинську єпархію [118; С. 2].

1 березня 1970 р. Блаженніший митрополит Василій урочисто увійшов у свій митрополичий собор, прийняв білий клобук*, другу панагію,* і пам'ятний єрусалимський митрополичий жезл*. Ці дії засвідчили початок інтронізації третього офіційного зверхника ПАПЦ. Для участі в урочистостях до Варшави прибули численні закордонні делегації. Гостей

* Повсякденний головний убір архиєрея, що складається з камилавки та кукіля.

* Архиєрейська нагрудна ікона із зображенням Божої Матері – відзнака архиєрейського чину.

* Предмет архиєрейського богослужіння – висока палиця, увінчана хрестом; також є ознакою архиєрейського сану.

приймали декілька днів. У храмах відбувались урочисті Літургії, присвячені обранню нового митрополита. Святійший Патріарх всієї Грузії Католикос нагородив архиєпископа Василя орденом св. Рівноапостольної Ніни, просвітительки Грузії [116; С. 3, 8].

Новобраний митрополит розпочав свою діяльність, що мала сприяти розвитку ПАПЦ у вигідному провладному контексті. Він не оминав жодної церковної сфери. У видавничій діяльності відбулись якісні зміни, що виявились у збільшенні кількості офіційних періодичних видань Церкви, збагаченні їх зовнішнього вигляду й змісту. Такі видання стали винятково двомовними і друкувалися по-російськи та по-польськи [63; 1973 – С. 6].

До заслуг Митрополита варто віднести й заснування двох нових єпархій в кінці 1980-х рр.: Перемишльсько-Новосончівської у 1983 р. та Люблінсько-Холмської у 1989 р. Це сприяло розвитку й зміні церковно-адміністративної мережі, яка усталилась на тривалий час.

На початку 1970-х рр. вийшов друком журнал «Церковний календар», також двомовний, але вже українсько-польський [61; 1975]. Наприкінці 1980-х рр. отримала дозвіл видавати свій періодичний орган Перемишльсько-Новосончівська єпархія, цього разу винятково україномовний [62]. Митрополит Василій став першим зверхником ПАПЦ після 1948 р., якому вдалось довгий час обіймати цю посаду. Він займав митрополичу кафедру аж до 1998 р. На період його душпастирського управління припали важливі історичні й політичні зміни не лише на території Польщі, але й в Європі.

Нині діючий зверхник ПАПЦ – митрополит Сава (Грицуняк) народився 15 квітня 1938 р. в Снятичах на Замойщині в родині Володимира і Наталії Грицуняків [7; S. 78]. З дитинства прислуговував у парафіяльній церкві в селі. Вже у 1940 р. втратив батька й залишився під опікою матері та бабусі [246; S. 11].

Початкову освіту здобував вдома, потім продовжив навчання у Нижній Силезії. За настановами приятельки родини, Ольги Познанської, вступив до Духовної семінарії у Варшаві. Після її завершення у 1957 р. став студентом ХБА. У 1961 р. захистив магістерську працю на тему «Місіонерської діяльності св. Павла».

27 вересня 1964 р. з рук архієпископа Лодзьско-Познанського Юрія (Коренистова) прийняв дияконські свячення. Через рік його делегували для навчання в аспірантурі в Белграді, де 2 лютого 1966 р. захистив дисертацію «Житіє і Діяльність Івана Хрестителя». Саме сербська земля принесла остаточне переконання щодо чернечого постригу, який відбувся 6 лютого 1966 р. з рук Сербського патріарха.

У 1970 р. зайняв посаду директора Митрополичої канцелярії у Варшаві. В той час підозрювався у шпигунстві та співпраці з радянськими спецслужбами [136; S. 16 – 17]. Згідно розсекречених документів, ієрарх з позивним «Юрек» вів активну інформативну діяльність проти православного духовництва та викладацького складу ХБА. Сам митрополит своєї причетності до цих звинувачень повністю не заперечує, адже до таких дій спонукали політичні обставини. Інакше, за словами ієрарха, вивести церкву з кризи було неможливо [135; S. 7]. Не дивлячись на опубліковані доноси, священнослужитель все ж протистояв наполяганням світської влади припинити паломницькі зустрічі православної молоді біля монастиря на св. Горі Грабарці [147; S. 134]. Демонструючи готовність захищати права православних у Польщі.

Новий етап у служінні настав після звільнення з посади очільника митрополичої канцелярії у квітні 1970 р. [7; S. 141] та переведенні до Яблочинського монастиря св. Онуфрія. Владика призначили настоятелем обителі, що перебувала у стані фактичної руїни. Сам священнослужитель жартома називав це призначення «засланням», бо умови проживання у

монастирі були складними. Через брак фінансового забезпечення послушники та ченці спали навіть без постілі, на матрацах, а дехто лише на каркасах від ліжок. Їжу мусили здобувати самостійно, для цього завели невелике господарство [200; S. 124 – 125].

Менше як за десять років монастир св. Онуфрія відновив свої сакральні функції, а майбутнього митрополита у 1979 р. хіротонізували на єпископа. До 1981 р. він очолював Лодзько-Познанську єпархію, а з 1981 р. до зайняття митрополичого престолу – Білостоцько-Гданську. У 1987 р. здобув архієпископські свячення, а у 1994 – 1998 р. ще й посаду керуючого справами Православного Ординаріату польського війська [200; S. 127; 129].

Митрополичий престол зайняв у 1998 р. після смерті попередника. Владика проводить активну благодійну діяльність, фактично з його легкої руки були створені найбільші осередки ПАПЦ. У 2002 р. з ініціативи священнослужителя побачив світ журнал «Правлславний військовий», а у грудні 2015 р. розпочато будівництво нового храму у м. Варшава (планується освячення на честь св. Софії).

Сава (Грицуняк) зарекомендував себе як відповідальний, ініціативний керівник, активний діяч сприяння міжнародного та міжконфесійного порозуміння, а також плідний реформатор.

Отже, після закінчення Другої світової війни на порядок денний діяльності ПАПЦ вийшла проблема нестачі компетентних кадрів для подальшого її розвитку. Ситуація не покращувалась аж до кінця 1950-х рр. Окрім відповідної богословської освіти та архипастирського досвіду священнослужителі повинні були задовольняти вимоги світської влади Польської Народної Республіки. Через численні недоліки в інтенсивному процесі відновлення Православної церкви в Польщі, першоієрархи довго не затримувались на Варшавській митрополичій кафедрі. Лише Блаженнішому митрополиту Василю вдалось утримати церковну владу в своїх руках на

вісімнадцять років та пробути на посаді до часу становлення незалежної демократичної Польської держави.

Клір завжди був рушійною силою Церкви. Спеціально навчені люди, що прийшли на служіння релігійним ідеалам, займаються тлумаченням християнських істин, звершенням обрядів, забезпеченням духовного комфорту вірянам. Духовенство – це інструмент підтримки авторитету віри та церковної інституції в окремій країні та у світі.

Після видання Постанови про автокефалію Польської Православної Церкви 1948 р. постала проблема підготовки необхідної кількості священнослужителів.

Друга світова війна спровокувала ситуацію, коли значно зменшилась не лише кількість вірян, але й скоротилась чисельність кліриків різних рангів. Якщо у 1938 р. нараховувалось 1725 парафіяльних священників і вікаріїв, 206 дияконів та 1593 дяків (паламарів) [125; С. 45], то наприкінці 1946 р. зафіксовано 190 священників, 25 дияконів та 169 дяків [250; S. 183]. Причинами різкого зменшення штату ієрархів була зміна кордонів між Польщею та СРСР й фактична втрата парафій, масова депортація 1944 р., вбивства під час війни, еміграція священнослужителів через політичні переслідування тощо. Якщо комусь з кліриків вдавалось залишитись на території Польської Народної Республіки, вони мусили приховувати від світської влади свою духовну освіту. Часто працювали в інших галузях, залишаючись, фактично, у підпіллі. Велика кількість духівництва, незалежно від етнічного походження, підлягало перекваліфікації або фізичному знищенню [238; S. 120].

В післявоєнні роки проблему катастрофічного браку православної ієрархії частково вирішили за допомогою Внутрішнього Церковного Уставу ПАПЦ 1938 р. Він дозволяв чернецтву здійснювати пастирську діяльність.

До церковного кліру зараховували священників, вікаріїв, дияконів, під дияконів та дяків [241; S. 181].

Перші статистичні дані щодо кількості православного кліру в післявоєнній Польщі зафіксовані у Звітному листі Консисторії від 23 лютого 1946 р. [5; S. 79]. Розміщення духовенства представлено, відповідно до тодішнього єпархіально-парафіяльного поділу (Таблиця №1 – див. додаток «Г»).

Судячи з представлених даних, загальна кількість церковної ієрархії, парафіяльних священників, вікаріїв у трьох єпархіях на Білосточчині на початку 1946 р. складала 135 осіб. Їх служіння відбувалось у 12 благочиннях і в 133 парафіях. У 1952 р. змінився єпархіально-парафіяльний устрій Церкви. Територіальні трансформації спровокували кількісну видозміну кліру [5; S. 79 – 80].

Таблиця №2 (див. додаток «Г») демонструє чисельність православного духовенства на території ПНР у 1952 р. В загальному налічувалось 132 особи. З огляду на дані попередніх років, проблема з браком церковного кліру не вирішилась [13; S. 1 – 5].

У 1958 р. з'являється тенденція щодо зростання чисельності осіб, задіяних у релігійній діяльності. Наприклад, у Варшавсько-Бельській єпархії налічувалось 83 священника та 7 дияконів, у Білостоцько-Гданській – 47 парохів, 7 дияконів, Лодзько-Познанська мала показники – 15 і 2, а Вроцлавсько-Щецинська – 17 і 1 [9; S. 16 – 17]. Збільшення кількості духовництва пов'язане із початком функціонування у 1951 р. Варшавської духовної семінарії та першим випуском дипломованих богословів у 1954 р. [235; S. 38].

Ще однією проблемою виявилось розміщення ієрархів для пастирського служіння. Статистичні дані 1958 р. щодо зайнятості кліру свідчать про недостачу парохів для обслуговування діючих парафій. Адже на

269 храмів було лише 162 священника та 17 дияконів. Така невідповідність створювала незручності у виконанні богослужбових обов'язків [9; S. 17].

Значний вплив на ці процеси мали внутрішні та зовнішні фактори. Наприклад, нерідко траплялись конфлікти всередині парафій через розбіжності в поглядах на питання матеріального забезпечення священнослужителів. В результаті таких непорозумінь духівників часто переміщували. Згідно декретів 1953 р. і 1956 р. світська влада мала право вирішувати кадрові питання Церкви, особливо, якщо йшлося про майнові суперечки в парафіях [9; S. 14 – 15].

Дані таблиці №3 (див. додаток «Д») засвідчують, що в 1960 р. пастирські пункти займало 42 ієрарха. Через чотири роки це співвідношення виглядало як 106 і 53, а через десять років – 128 до 52 [12; S. 2 – 9].

Гірше виглядала ситуація з рівнем освіти представників духовенства ПАПЦ. На початку 1960-х років – з-поміж 181 священника лише 28 мало вищу богословську освіту [133; S. 110].

У 1980-х роках чисельність духовенства стабілізувалась у межах 230 – 240 представників. Серед них 200 – 210 настоятелів парафій та 30 – 40 дияконів. Зросла також кількість храмів різного типу [16; S. 81 – 92].

Організацією життєдіяльності єпархії займався вищий ієрарх, котрий здійснював усі церковні таїнства та богослужіння. Його називали єпископом, архієреєм, святителем, архипастирем [189; С. 52].

Єпархіальне управління було централізацією влади Церкви. Рішення приймались колегіально на відповідних засіданнях, конференціях, з'їздах. Усі пункти записувались у протокол, і згодом публікувались. Питання внутрішньої ваги вирішувались єпископом, проблеми, що виходили за межі компетенції даного ієрарха – відправлялись до розгляду митрополита [18; S. 12].

Особа, котра вирішила стати священником, повинна отримати богословську освіту. З 1951 р. свої послуги запропонувала Варшавська духовна семінарія, а з 1957 р. відкрилась православна секція у Християнській Богословській Академії. Вищий навчальний заклад давав можливість студентам досягнути ступеня магістра та зайнятись науковою діяльністю. Дослідницька праця ієрархів заохочувалась [129; S. 34].

На сторінках православної преси зустрічались описи вимог щодо особи духовного наставника для парафіян [85; С. 53]. Серед найголовніших: моральна зрілість, високий інтелектуальний рівень, чуйність, вміння показати гідний приклад для наслідування [119; С. 38]. Зловживання алкоголем, захоплення азартними іграми та інші світські розваги священнику суворо заборонені. У вільний час, згідно вчення Церкви, достойний ієрей повинен читати літературу християнського змісту та поглиблювати свій духовний ріст задля якіснішого служіння людям [100; С. 53].

Призначення священнослужителів ПАПЦ відбувалось також по етнічному принципу. Серед парафіян зустрічались особи різних національностей, тому важливо було надати пароха із звичного середовища. Він повинен був розуміти ментальні особливості мешканців певного регіону, знати традиції та говірку. Так, наприклад, архиєпископ Перемишльський та Новосончівський Адам (Дубець), українець лемківського походження, тричі змінював місце служіння серед українського населення Польщі [240; С. 9 – 10].

Отже, в процесі інтенсивного відновлення своєї діяльності ПАПЦ опинилась у кризовому становищі через брак необхідної кількості духівництва. Друга світова війна, депортації 1944 р., перебіг акції «Вісла» та інші несприятливі політичні обставини спровокували зменшення штату священнослужителів, що негативно відобразилось на якості надання душпастирських послух вірним та гальмувало процес відбудови Церкви.

Зважаючи на мінливість та прискіпливий нагляд світської влади, Варшавська митрополія періодично перебувала без першоієрарха. Серед кандидатів, що влаштовували очільників ПНР найчастіше опинялись немолоді духівники. Особи, котрі мали підходящі біографії та вигідні характеристики, не були польського походження (лише відповідного громадянства) та згідно своїх психо-емоційних якостей – не прагнули різко реформувати Церкву. Помірність, виваженість та своєчасна звітність – ось основні критерії вибору митрополита ПАПЦ у 1945 – 1989 рр. Влада незалежної Польщі відокремила релігійні рішення від політичних, проте наміснику ВМ все одно доводиться шукати компроміси та шляхи порозуміння з польськими урядовцями.

РОЗДІЛ 3 ОСВІТНЬО-НАУКОВА ТА ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ

3.1. Освітня діяльність

Освітня сфера ПАПЦ залежала від суспільно-політичної ситуації в країні та політики світської влади щодо розвитку цього процесу.

У 1945 р. митрополит Діонісій ініціював нормалізацію процесу релігійного навчання. 25 листопада він звернувся з офіційним проханням до міністрів публічної адміністрації, освіти та ректора Варшавського університету щодо відновлення курсу Православного богослов'я [228; S. 167 – 168]. Однак, не дивлячись на позитивні відгуки окремих чиновників, пропозиція не була реалізована. Не вдалось втілити в життя також проект ієрарха Приватного курсу православного богослов'я при Митрополичій катедрі у Варшаві. Він був утворений 1 січня 1948 р., але так і не розпочав діяльності – від 25 лютого митрополит перебував під домашнім арештом, а з 17 квітня взагалі був усунутий від управління ПАПЦ [4; S. 10 – 11].

До 1956 р. вивчення основ релігії було обов'язковим предметом для початкових і середніх шкіл. Після укладення Конкордату у 1957 р. Закон Божий став необов'язковим для викладання. Водночас склалась вигідна ситуація для розвитку основ богослов'я в офіційних освітніх закладах. Проте урядові розпорядження стосувались лише тих територій, де православна громада становила фактичну більшість [249; S. 281 – 282].

Значною перешкодою на шляху до розширення початкових богословських програм була проблема розміщення православних на території Польщі. Влада боялась прояву націоналістичних настроїв українців, переселених внаслідок акції «Вісла», тому намагалась мінімізувати розміщення таких родин в одному населеному пункті. Діти позбавлялись комунікації зі священником, що негативно впливало на рівень їх релігійної освіченості. Крім того, актуальною причиною можна вважати значну кількість мішаних шлюбів. Нашадки в таких родинах найчастіше

приймали обряд Хрещення у римо-католицькому костелі, рідше – у церкві [228; S. 180].

Регіональний чинник у процесі розвитку освітньої діяльності ПАПЦ відігравав важливу роль. Адже попри лояльність чи заборону уряду, на якість засвоєння предмету впливала кількість священнослужителів, слухачів та доступність студій.

До початку 1950-х рр. вивчення релігії на території Білостоцької єпархії не зустрічало особливих труднощів. Поза межами цього терену, за браком даних, не можна чітко окреслити цю ситуацію. Відомо лише, що на Лемківщині в 1945-1947 рр. у декількох школах все ж таки було введено вивчення християнських основ [243; S. 168 – 169]. Також поодинокі подібні випадки зустрічались в Бидгосщі, Лодзі та Варшаві. Незручності викликало святкування православними Різдва та Великодня по новому та старому стилі [243; S. 169]. Для прикладу, у листопаді 1948 р. архієпископ Білостоцький і Бельський Тимофій звернувся до Міністерства публічної адміністрації з пропозицією організувати у Білостоці 29 – 30 грудня з'їзд вчителів релігії. Причиною такої зустрічі була потреба опрацювання навчальної програми релігійних основ у початкових, середніх, профорієнтованих школах та редагування її відповідно до нових стандартів, запропонованих освітньою реформою 1948 р. [4; S. 84].

Православні вірні докладали максимум зусиль для того, щоб мати можливість навчати дітей релігії безпосередньо у храмах або приватних будинках. Ця ідея не викликала особливого захоплення у місцевої влади, за таких умов митрополит Макарій у 1955 р. офіційно попросив державне відомство у справах віросповідань дозволити приватне навчання [249; S. 283].

Якщо на території Легніци й Зеленої Гури освітньо-релігійна ситуація регулювалась законом, то на Білосточчині проводилась широка

адміністративна акція усунення релігії із початкових та середніх шкіл. За неофіційними даними, станом на 1952-1953 навчальний рік релігію викладали в 137 початкових школах, 46 духовних, 3 професійних і 5 ліцеях. На 13 жовтня 1953 р. зафіксовано різке зниження і релігію викладали вже у 31 духовній, 75 початкових школах та в 3 ліцеях [244; S. 283].

У церковній пресі подекуди сповіщали про помітне покращення освітньої ситуації на Білосточчині. Проте це були замовні статті, метою яких було відвернути увагу від широкої акції усування релігії зі шкіл [239; S. 36].

Правова лібералізація 1956 р. торкнулась і ПАПЦ, яка сповна з цього скористалась. Серед розпоряджень освітнього відомства, що регулювало викладання релігії у школах, звертає увагу документ від 26 січня 1957 р. Він стосувалось кваліфікації осіб, які мали право викладання християнської етики у початкових та середніх школах. З розпорядження випливало, що проводити релігієзнавчі уроки могли лише випускники богословського факультету Варшавського університету або Духовної семінарії Вільнюса чи Варшави [9; S. 13].

Однак, не було враховано, що духовенство, котре отримало вищу духовну освіту до 1918 р., автоматично втрачало право на професійну працю. Так, у 1960 р. директор школи в Сем'ятичах не дозволив 14 особам з православного духовенства продовжувати свою викладацьку діяльність через відсутність у них відповідного кваліфікаційного рівня, запропонованого державою [26; S. 24].

У світських школах панувала несприятлива атмосфера для якісного викладання релігії. Це пов'язано з масштабною урядовою акцією секуляризації шкільної освіти. Були безпрецедентні випадки вилучення символічних хрестів та ікон з учнівських класів, що започаткувало викорінення вивчення богословських основ зі шкільних програм [249; S. 286].

Закон про розвиток освіти й виховання 1961 р. виключав можливість викладання релігії у світських школах. Тому навчання Церква могла організувати лише в нечисленних і конфесійно неоднорідних парафіях [249; S. 286]. Професійні церковні кадри переходили на утримання громадян, їх внески йшли як на організацію роботи шкільних осередків, так і на прожиття вчителів, що не мали часу займатись суміжною роботою. Водночас церковна влада неодноразово у категоричній формі нагадувала про обов'язки духовенства викладання релігії при храмі у буденні дні протягом тижня [243; S. 169].

Для висвітлення ситуації кінця 1960-х рр. збережено доволі об'ємні статистичні дані щодо діяльності катехістичних пунктів, їх кількості, розміщення, чисельності зареєстрованої молоді та тих осіб, що дійсно відвідували заняття. Для прикладу розглянемо дані по благочиннях Варшавсько-Бельської та Білостоцько-Гданської єпархій. Варшавське благочиння включало псалмістський пункт на Волі (Варшава). Там було зареєстровано 12 осіб, але відвідувало лише 8, у Полоцьку із зареєстрованих 20 – 15. Для порівняння, у Білостоцькому благочинні – 492 осіб зареєстрованих, 492 – відвідувало, Супрасльське благочиння – 121 і 121, нарешті, Заблудівське благочиння – 180 зареєстровано і 180 відвідувало [14; S. 31 – 48].

На кінець 1969 р. в Польщі діяло 159 катехістичних пунктів та їх філій, відвідувало 10 146 дітей та молоді, 11 245 осіб було зареєстровано. Якщо врахувати, що загальна чисельність православних парафіян сягала близько 460 тисяч осіб, то 2% з аналізованої людності навчалось релігії [8; S. 45 – 47]. Цей показник є низьким і свідчить про очевидні прогалини діяльності церкви. Щодо причин, то варто підкреслити, активну секуляризаційну політику світської влади, подекуди несприятливі умови для життя парафіян, а також слабку душпастирську роботу окремих духовних наставників.

Несприятливі обставини мали жахливі наслідки для діяльності церкви. Для прикладу, в одній парафії Варшавсько-Бельської єпархії, де офіційно зареєстровано 1 723 вірних, з них 118 дітей, релігії навчались лише 80, у парафії св. Михаїла налічувалось 1 438 вірних, а заняття відвідувало 115 дітей [228; S. 190].

Простежується очевидне нехтування батьками права на викладання релігійних основ своїм дітям. Так, у згаданій вже парафії св. Михаїла релігії навчалось 115 дітей. Припустимо, що це їх автентична кількість. Методом математичних розрахунків визначаємо сумарну чисельність дітей з батьками, тобто помноживши на два (припускаємо, що діти росли в повноцінних сім'ях), отримуємо результат – 230 батьків, разом з дітьми виходить – 345 парафіян, які вважали правильним процес викладання християнських основ підростаючому поколінню.

На початку 1980-х рр. ПАПЦ утворила Перемишльсько-Новосончівську єпархію. Відразу назріла проблема недостатньої кількості катехістичних пунктів, що священники намагались вирішити. Так, парох у Висовій Валентин Олесюк звернувся до Міністерства з питань віросповідань з проханням дозволити йому організувати другий катехістичний пункт та зареєструвати його на ім'я дружини. Мотивував тим, що одного центру навчання релігії на усю парафію і ще три філії, які також обслуговує, бракує. Крім того, посилався на приклад сусіднього Кросненського воєводства, де кожен духівник мав по два пункти через велику кількість парафій, і стверджував, що така практика розповсюджена в інших регіонах країни [13; S. 5].

У травні 1985 р. у Новому Сончі офіційно було дозволено реєструвати катехістичні пункти на дружин священнослужителів, бо їх можна трактувати як «інших осіб, котрі від імені церкви чи релігійної спільноти організовують і модерують катехістичні пункти». Ця норма була зафіксована у

«Розпорядженні міністра освіти і виховання у справі нагородження осіб за організацію катехістичних пунктів» [13; S. 5].

До кінця 1989/1990 навчального року викладання релігії для дітей та молоді ще відбувалось при парафіях. Проте від 3 серпня 1990 р. Міністр державної освіти видав інструкцію, згідно якої уроки римо-католицької теології вводились в усіх бюджетних школах, окрім вищих навчальних закладів. Документ від 24 серпня 1990 р. дозволив це іншим, офіційно зареєстрованим, релігійним організаціям [197; S. 116].

В діючій Конституції Польщі 1997 р. зазначено: «Батьки мають право виховувати своїх дітей згідно власних переконань» [168] та «Вчення церкви чи релігійної спільноти при врегульованій правовій ситуації може бути предметом викладання у школах, але не може порушувати права свободи совісті та віросповідання інших осіб» [168]. Зважаючи на це, навчання православного богослов'я вважалось законним як у державних освітніх закладах, так і в катехістичних пунктах.

У 2009 р. з благословення митрополита ПАПЦ Сави (Грицуняка) вийшов друком підручник для навчання православного богослов'я дітей віком 11 – 12 років «Бог з нами». Перша частина видання містить 18 лекцій. Серед них такі теми як «Біблійний світ», «Слово Боже у Святому Письмі», «Ознаки Царства Божого». Книга польськомовна, добре ілюстрована, різнокольорова. Після кожної лекції є запитання та вправи. Посібник розрахований на індивідуальне користування, зважаючи на завдання, що вимагають вписувати відповіді чи робити замальовки [193; S. 95].

Окрім загальної духовної освіченості молодь прагнула глибше дослідити практику церковного служіння. У 1970-х – 1980-х рр. почали організовувати зустрічі з священнослужителями, конференції, спільне дозвілля, табори, прощі. Вперше у липні 1983 р. на св. Горі Грабарці було зініційовано іконографічний табір для молоді. Для його проведення довелось

налагодити контакти з Православною церквою у Фінляндії. Адже там іконописання зазнало свого розквіту завдяки професорові Л. Успенському з Парижа [228; S. 175].

Табори такого типу проіснували до 1991 р. Ця практика довела, що навчати іконопису можна й поза майстернями. ПАПЦ була і є зацікавлена в спеціалістах даного профілю.

17 травня 1991 р. митрополит Василій заснував школу Православної іконографії у Бельську Підляському. На сьогодні це єдиний навчальний заклад такого спрямування в Польщі. Його основним завданням є підготовка професійних кадрів для розвитку та збереження творів сакрального мистецтва [228; S. 175].

Бельський технікум Православної іконографії – це не громадська мистецька школа другого ступеня, вписана до реєстру не громадських шкіл та мистецьких центрів під егідою Міністерства культури і мистецтва. Контролює діяльність навчального закладу парафія св. Михаїла в Бельську Підляському, а підбір та кваліфікацію педагогічного персоналу – вищезгадане міністерство [228; S. 176].

Своїм розвитком технікум завдячує діючому директору Леонтію Тофілюку. Від моменту створення і до нині він працює над вдосконаленням процесу навчання. Гордістю школи є 19 випускників, котрі отримали благословення на самостійне писання ікон. Ці особи володіють навичками створення, реставрації та консервації творів сакрального мистецтва [228; S. 176].

Серед здобутків закладу – іконостас для храму в м. Гужов (Великопольща), іконостаси для каплиць в Орлі на Підляшші та Будинку соціальної допомоги (Біловеж), в церквах Тополян, Супрасля, Бельськ Підляського та Шастал [228; S. 177].

Поповнення польської православної церкви професійними кадрами духовенства було першочерговим завданням вищої ієрархії ПАПЦ. Митрополит Діонісій один з перших зробив спробу відновлення факультету Православного богослов'я у Варшавському університеті [3; S. 21]. З огляду на відсутність дозволу міністерства громадської адміністрації, владика зважився відкрити 1 січня 1948 р. Приватний факультет Православного богослов'я при митрополичій кафедрі у Варшаві [4; S. 25]. Проте втілити в життя ці плани митрополиту не вдалося - в лютому 1948 р. його арештували [4; S. 45].

Наступник Діонісія митрополит Тимофій зробив спробу створити Духовну семінарію. Про своє рішення він повідомив міністра освіти 23 жовтня 1950 р. Лише 7 березня 1951 р. надійшов офіційний лист, за підписом Романа Дарчевського заступника директора відомства у справах віросповідання. У ньому містилась ухвала про те, що митрополитові Тимофію дозволяється відкрити Богословський ліцей у Варшаві. 20 березня 1951 р. такий навчальний заклад розпочав свою роботу в будинку № 27 на вулиці Паризькій. Першим ректором став Александр Калінович [235; S. 28 – 34].

У 1951 р. в Ліцеї функціонував лише перший клас з гуртожитком для проживання ліцеїстів. Викладацький склад, був представлений переважно особами, які здобули вищу богословську освіту ще в довоєнний час [25; S. 28].

У статуті новоствореної духовної школи зазначалось, що головним її завданням є підготовка молоді до плідної праці на ниві богослужіння, а також виховання громадян у дусі Народної Польщі [235; S. 35].

Побутові умови, в яких доводилось перебувати учням і викладачам, залишали бажати кращого. Навчальний корпус був одноповерховий. Окрім того, що катастрофічно бракувало місця для роботи й відпочинку,

приміщення вимагало негайного ремонту. Достатніх фінансових вливань годі було й чекати, тому нерідко у спогадах випускників можна зустріти відомості про те, скільки зусиль викладачів, ректора та й самих учнів, вкладено в розвиток Ліцею [235; S. 36].

Офіційне звернення митрополита Тимофія до міністерства освіти мало відчутний вплив на організаційну діяльність Ліцею. Держава виділила кошти на ремонтно-адаптаційні роботи в обсязі близько 4,8 млн. злотих, що стало відчутним капіталовкладенням у розвиток навчального закладу [249; S. 195].

Учнями Ліцею могли стати особи, котрим виповнилося шістнадцять років і мали завершену загальну освіту. Трирічна програма навчання передбачала вивчення ряду богословських предметів, а також історії Польщі, християнської філософії, основ психології, польського правознавства, елементів канонічного права й устрою ПАПЦ. Крім того, пропонувались й інші предмети - «Польща і східний світ», військова підготовка та спорт, старослов'янська, грецька, латинська, російська й польська мови [235; S. 41 – 43].

Першими викладачами Ліцею стали митрополит Тимофій, А. Калінович, А. Лапінський, Є. Голубовський, П. Воскресенський. Під їх керівництвом у 1950-1951 рр. навчалось 20 учнів [249; S. 196 – 197]. 1 вересня 1951 р. новопризначений митрополит Макарій зробив помітний крок у сфері реформування навчального закладу, що набув статусу Семінарії [226; S. 240]. Термін навчання було продовжено до чотирьох років. З навчальної програми митрополит Макарій виключив окремі предмети - засадниче богослов'я, християнську філософію, історію, військову підготовку [226; S. 240]. Ректором Семінарії став священник Серафім Желєзнякович, котрий займав цю посаду до кінця 1970-х рр. [249; S. 196].

Духовна семінарія мала рівень середньої богословської школи. У 1954 р. вона представила 15 перших випускників. У зв'язку з тим, що

катастрофічно бракувало професійних кадрів православного духовенства, ця подія стала визначальною в житті всієї ПАПЦ [249; S. 196].

Кількість слухачів семінарії не була постійною. Розглянувши статистичні дані, можна зробити висновок, що в перші п'ять років після відкриття навчального закладу охочих здобути духовну освіту було більше, ніж з другої половини п'ятдесятих років. Це при тому, що навчальні програми постійно вдосконалювались [235; S. 34].

Станом на 1951/1952 рр. у Духовній семінарії навчалось 30 учнів, у 1952/1953 н. р. – 46; у 1953/1954 н. р. – вже 62, при чому 7 з них було висвячено. Причиною стрімкого зростання учнів семінарії до 1955 р. була доволі тривала перерва у викладанні богословських наук [249; S. 196 – 197].

1955/1956 рр. презентували дещо інші цифри – 44 особи стали слухачами релігійної школи. Далі кількість учнів зменшилася до 36 осіб у 1957/1958 н. р., з них 3 особи висвячено, 28 – у 1961-1962 н.р., 2 особи висвячено, 21 – у 1962/1963 н.р., що є найнижчим показником кількості семінаристів за двадцять років функціонування семінарії, при чому висвячено було аж 5 випускників. Станом на 1969/1970 н.р. професію священнослужителів здобувало 25 учнів [249; S. 197].

Найважливішими є показники кількості випускників, вони становлять третину від загальної кількості слухачів. Проте осіб, висвячених у сан священника – ще менше. Це свідчить про те, що далеко не всі могли на достатньому рівні засвоїти програму семінарії, а надто удостоїтись права хіротонії.

У 1957 р. навчальна програма семінарії збагатилась вивченням української та білоруської мови. Це стало результатом зусиль і офіційного звернення білоруських та українських суспільно-культурних товариств [226; S. 242]. Реалізація такого нововведення завдячує тому, що статут семінарії, на той час, ще не мав конкретних вимог до своїх абітурієнтів. Це давало

зможу легко вносити будь-які корективи аж до його остаточного затвердження [249; S. 198].

Нова реорганізація навчального закладу відбулась у 1958 р., в зв'язку з початком діяльності православної секції в Християнській Богословській Академії. Випускники Духовної семінарії повинні були скласти гідну базу закладу. Того ж року частина семінаристів була направлена в загальноосвітній ліцей для викладання його працівникам відповідних основ богослов'я. Така практика була доволі успішною, адже полягала у тому, щоб у подальшому синхронізувати роботу ліцею й семінарії. В результаті цього абітурієнтами духовної школи могли б стати випускники ліцею у віці 14-16 років, з базовою освітою [249; S. 198 – 199]. У 1960 р. допрацьовано новий статут Духовної школи й піднято питання про те, щоб розпочати створення загальноосвітнього ліцею при семінарії [226; S. 242].

Станом на 1968/1969 навчальні роки, Духовна семінарія представляла абітурієнтам ряд офіційних вимог щодо вступу. По-перше, обмежується вік учнів (найменший 16 років, найстарший – 25 років) [63; 1968 – С. 11], по-друге, обов'язковою стає базова середня освіта, а також визначається перелік вступних документів для майбутніх семінаристів [63; 1968 – С. 11].

До 10 червня 1968 р., абітурієнт повинен був надати керівництву Семінарії такі документи: офіційну заяву із вказаною поштовою адресою, власноруч написану біографію у двох екземплярах, виписку зі свідоцтва про народження, довідку від парафіяльного священика про хрещення, висновок лікаря про стан здоров'я, документ стосовно військового зобов'язання та чотири фотографії [63; 1968 – С. 12]. Крім того, необхідно було подати письмову характеристику настоятеля парафії про майбутнього студента.

Особи, які закінчили початкову школу, після вступу в Семінарію, повинні були скласти усні та письмові іспити з польської мови та математики в загальноосвітньому Ліцеї у Варшаві. Всі інші кандидати на

вступ, приймалися без додаткових іспитів на основі шкільного свідоцтва [63; 1968 – С. 12].

Вступні іспити відбувались в кінці серпня. Абитурієнти здавали історію Нового й Старого Заповіту, мали знати напам'ять декілька ранкових і вечірніх молитов, Божі заповіді та читати церковнослов'янською мовою [63; 1968 – С. 12].

Навчання в семінарії було безкоштовним, а канцелярсько-адміністративні внески складали 200 злотих на рік. Вони виплачувались частинами: до 1 листопада та до 1 лютого. Особливо старанні, а також матеріально не забезпечені учні отримували стипендії. Проте на руки їх не видавали. Вони покривали витрати інтернату, за який кожен студент повинен був платити по 555 злотих щомісяця [63; 1968 – С. 13].

В 1969 р. ректор семінарії звернувся до світської влади з проханням прийняти до уваги той факт, що підготовка компетентних кадрів священнослужителів наражається на низку перешкод, щоб уникнути бар'єри у сфері освіти, він пропонував, на 1969/1970 навчальні роки приєднати три класи ліцею з 35 учнями до Духовної семінарії [249; S. 199]. Вирішено це питання було після обрання нового митрополита Василя. 1 вересня 1970 р. до семінарії було приєднано філіальні ліцейні класи. Нововведення до навчальної програми семінарії мали дещо негативне значення для православної діаспори, адже українська, білоруська та російська мови у Духовній семінарії більше не викладались [249; S. 199]. У 1954-1970 рр. семінарію закінчили 143 випускники, з них 67 прийняли сан священника. Склавши відповідні іспити, вони мали право працювати у ліцеї [226; S. 243].

21 вересня 1970 р. ректором семінарії став свящ. В'ячеслав Рафальський. Термін навчання у духовній школі збільшився до 6 років. У 1974 р., за наказом митрополита, два останні класи семінарії було перенесено до чоловічого монастиря св. Онуфрія в Яблочині. Причиною

цього стало значне збільшення кількості семінаристів [226; S. 243]. У зв'язку зі смертю В'ячеслава Рафальського, у 1974 р. ректором семінарії став свящ. Ростислав Козловський. У 1977-1987 рр. посаду ректора займав свящ. Ян Сизовський, а 15 серпня 1987 р. новим керівником семінарії став свящ. Юрій Тофілюк [235; S. 46].

Отже, світська влада Польщі негативно ставилась до церковної практики викладання богослов'я, зокрема іновірцям та іноземцям. Проте самі парафіяни не повністю скористались наданими їм можливостями. Адже духовенству не вдавалось раціонально спрямувати людські прагнення на те, щоб уникнути асиміляції та зберегти власні національно-релігійні пріоритети у католицькій державі. Ця непродумана політика Церкви загрожувала серйозними втратами серед кваліфікованого духовенства, вихованого на щирому бажанні служіння Богу.

3.2. Наукова діяльність

Важливу роль у підготовці кадрів священнослужителів та теоретичних богословів відіграла православна секція Християнської богословської академії у Варшаві, що функціонувала як вища школа від 16 листопада 1954 р. [139; S. 9 – 29]. Своім створенням факультет завдячує митрополиту Макарію та рішенню міністерства освіти від 3 вересня 1957 р. Організаційні зміни в Академії спровокували створення трьох кафедр: Генези Святого Письма Старого Заповіту, Патрології й історії православної церкви. У 1958 р. створюються кафедри Порівняльного богослов'я та Догматичного і морального богослов'я [226; S. 245].

У 1957-1958 рр. Православна секція набула чіткішої організаційної структури, створено п'ять нових кафедр. Програму секції реалізовували також два факультети Християнської богословської академії – Євангелістичного богослов'я й Старокатолицького богослов'я [249; S. 202].

Стати студентом даного навчального закладу виявилось складніше. Вдосконалена навчальна програма вимагала від слухачів цілковитої віддачі та повного розуміння предметів. Саме тому у першій половині шістдесятих років було найбільше відрахованих студентів. До 1964 р. навчання успішно завершили 18 осіб, а відрахували з різних причин 52 особи. Цей показник означає, що успішність студентів склала лише 25 відсотків [226; S. 245].

У другій половині шістдесятих років ступінь магістра православного богослов'я отримали 13 осіб. До 1957 р. православні громадяни теоретично могли здобути вищу духовну освіту лише за кордоном (зокрема в СРСР), проте світська влада негативно ставилась до такого студіювання, тому в цей час заледве двоє осіб мали богословський магістерський ступінь. Християнська богословська академія зробила значний крок вперед, надавши ПАПЦ таку кількість дипломованих кадрів [139; S. 12].

У 1967 р. вперше проректором академії став православний свящ. Юрій Клінгер. До кінця 1960-х рр., за його сприяння, на факультеті працювало вісім нових працівників, що займались у науково-дидактичній сфері православного богослов'я. Це покращило якість викладання, сприяло стабілізації студій та дало поштовх до розвитку наукового апарату. Вимоги до рівня якості освіти на факультеті зростали [249; S. 202]. Того ж року навчальний процес було збагачено гуманітарними (історія культури) та суспільними (окремі суспільно-політичні питання, конфесійне право) предметами. Православна секція фактично перейняла частину навчальної програми Духовної семінарії у Варшаві. Саме її випускники становили соціальну базу Православної секції Християнської академії [27; S. 11 – 15].

До кінця 1970-х рр. секція теології займалась підготовкою гідних наукових кадрів. Вже 1980-х рр. вони написали і захистили наукові роботи у галузі богослов'я. Серед таких дослідників варто відзначити Ростислава Козловського, Маріана Бендзу, єпископа Саву та Єремію [226; S. 247].

Освітня діяльність ПАПЦ була довготривалим та складним процесом. Вона включала не лише якісну підготовку майбутніх священнослужителів, але й підбір кваліфікованих викладацьких кадрів. Від початку 1950-х років учительські ряди поповнювались за рахунок випускників Християнської богословської академії. Крім того, студенти, які проявили високі досягнення у засвоєнні академічної програми, могли претендувати на подальшу викладацьку діяльність у стінах даного навчального закладу [249; S. 201].

Однією з найважливіших проблем підготовки майбутніх викладачів була слабка дидактична структура процесу навчання. Освітня програма вимагала негайного реформування, тому вища церковна ієрархія взялась до наукової роботи. Варто зазначити, що в 1950-х – 1980-х роках між офіційною наукою та церквою існували значні протиріччя. Тому під поняттям наукової діяльності церкви слід розуміти досить умовне її співвідношення з іншими науковими сферами [249; S. 202]. Наукові дослідження ПАПЦ – це, передусім, результати інтелектуальної діяльності висвяченого духовенства, що мають офіційну назву – богословські праці. Тематика таких досліджень була досить різноманітною і стосувалась проблем від історії християнства до вузькоспеціалізованих догматичних чи канонічних питань.

У 1974 р. одне з видань «Церковного вісника» надрукувало невелику замітку під цікавою назвою «Як говорить учений про Буття Боже?». У ній розповідалось про висновок відомого ученого-ботаніка К. Ліннея, який після тривалого спостереження за розвитком і організацією рослин, зауважив: «Вічний, безмежний, всевидючий і всемогутній Бог пройшов повз мене. Я не бачив його обличчя, але відблиск Божества наповнив мою душу безмовним здивуванням. Я бачив слід Божий у Його творіннях; і скрізь, навіть у найменших Його діяннях, яка сила, яка мудрість, яка несказанна досконалість» [63; 1968 – С. 10]. Думка К. Ліннея має право при її

подальшому доповненні та аргументації, стати повноцінним богословським трактатом. Адже учений окреслює роль Господа не просто у повсякденному житті людини, але й у процесі творення усього живого [63; 1968 – С. 10].

Саме таких досліджень, заснованих на витягах із Святого Письма та канонів Православної Церкви, дуже бракувало викладачам освітніх установ ПАПЦ. Процес навчання спирався на дослідження біблійних текстів та студіювання підручників міжвоєнного періоду, які вміщували основи богослов'я. Крім того, студенти опрацьовували короткі нариси, спеціально підготовлені викладачами, де зазначались найнеобхідніші моменти, котрі студент не міг знайти самостійно. Такою самодіяльною та примітивною була наукова база Православної секції Християнської богословської академії до середини 1950-х років [249; S. 202].

У 1957-1958 рр. затверджується організаційна структура Православної секції, розширилася її спеціалізація, яку забезпечували п'ять нових кафедр. Проте відсутність кадрів із захищеними науковими ступенями залишалася найважливішою проблемою. На той час, викладацький склад був представлений науковцями, які не мали офіційних документів про здобуття ними відповідного наукового ступеня. Винятком був лише митрополит Макарій, який за опубліковані богословські праці отримав звання надзвичайного професора. Доходило навіть до абсурдних ситуацій. Один із викладачів Секції свящ. В. Гастпарі писав, що екзаменацію відносно присвоєння вченого ступеня для магістрантів та докторантів проводили самостійні наукові працівники з Євангелійної секції. Науковці, котрі фактично не мали права так іменуватись, все ж займали офіційні посади, очолювали кафедри. Серед таких ентузіастів варто відзначити священика В. Німчука, К. Вольфрама. В. Гастпару, Ю. Шеруду та ін. [249; S. 202].

Ситуація змінилася у другій половині 1960-х років, коли священик Ю. Клінгер і А. Лапінський, будучи кандидатами на посаду доцента, отримали

нострифікацію від вченої ради Православної секції. З цього часу усі формотворчі та дидактичні функції покладались на офіційно визнаних наукових співробітників Секції. В останній третині 1960-х років їх було вісім [249; S. 202].

Особливої уваги заслуговує діяльність Ю. Клінгера, який після своєї нострифікації та зайняття посади ректора Академії у 1967 р., розгорнув широку публіцистичну діяльність в сфері богослов'я. Він брав активну участь в різноманітних не лише релігійних та світських конференціях, де часто виступав з рефератами [249; S. 202].

13 грудня 1967 р. у Варшаві відбулось наукове сесійне засідання, присвячене 10-річчю з дня заснування Православної секції у Християнській Теологічній Академії. Відкрив засідання ректор Академії проф. докт. богослов'я В. Гастпари. Він зачитав вітального листа міністра освіти проф. Г. Яблонського. Серед учасників сесії були митрополит Варшавський Стефан, єпископ Євангелійно-Аугзбургської церкви проф. А. Вантула, представники Польської Екуменічної Ради, випускники, студенти та слухачі Академії. Крім ректора Академії були присутні проректор Ю. Клінгер та колишній ректор свящ. проф. докт. богослов'я В. Німчук [63; 1968 – С. 15].

Першим був виголошений реферат «10 років Православній секції Християнської богословської академії». Його представив В. Німчук. Наступними виступили митрополит Стефан та свящ. суперінтендант Ю. Невечежал. Після цих виступів, було прочитано ще три наукові реферати. Перший належав Ю. Клінгер, він окреслював «Доктрину Христового Воскресіння Рудольфа Бультмана в конфронтації з позицією православного богослов'я». свящ. канд. богословських наук В. Козловський оприлюднив доповідь «Спроба погляду на діяльність митрополита Філарета Дроздова, зв'язку із сотою річницею з дня смерті» [63; 1968 – С. 16].

16 січня у стінах Академії відбулась чергова важлива подія – захист докторської дисертації на здобуття наукового ступеня доктора богослов'я. Протоієрей О. Шевель, викладач Православної секції Християнської Теологічної Академії та Духовної семінарії у Варшаві, представляв дослідження «Напрямки діяльності православного проповідництва у східних слов'ян у XI – XVII ст.». Науковим керівником був проф. А. Вантула, а рецензентами – проректор Академії доцент Ю. Клінгер та професор Католицької Теологічної Академії у Варшаві доцент С. Грибек [63; 1968 – С. 17].

Спочатку О. Шевель зачитав основний зміст праці, виокремивши найактуальніші та найпроблемніші моменти. Після цього представив декілька засадничих тез у роботі. Прокоментувавши їх, він окремо зупинився на кожному розділі, демонструючи їх взаємозв'язки із загальною темою роботи. Після цього рецензенти озвучили свої оцінки. Вони одноголосно висловились за надання протоієрею Олексію ступінь доктора богослов'я. Крім офіційних рецензентів свої думки висловили проф. О. Бартель, проф. В. Німчук та доцента В. Бенедиктович [63; 1968 – С. 17].

Православна церква в Польщі, починаючи з 1965 р. проводила пастирсько-богословські конференції. Одна з них відбулась 16-17 травня 1968 р. у приміщенні Духовної семінарії. У ній взяли участь 69 священників з чотирьох єпархій ПАПЦ [63; 1968 – С. 12].

На всіх засіданнях конференції був присутній Першоієрарх Церкви митрополит Варшавський і всієї Польщі Стефан і Єпископ Білостоцько-Гданський Никанор. На перше засідання прибули також ректор Християнської богословської академії проф. В. Гастпари та очільник Польської Екуменічної Ради Ю. Невечежал. Запросили представника з міністерства віросповідання С. Кириловича [63; 1968 – С. 12].

Відкрив конференцію ректор Варшавської духовної семінарії С. Железнякович, котрий привітав усіх присутніх й наголосив на виховних цілях даного заходу. Далі протоієрей передав слово митрополиту, який наголосив на необхідності спільного із молодими священиками вирішення проблем, що стосуються церковно-приходської практики. Владика зауважив, що в будь-якому приході є широке поле для пастирської діяльності, але далеко не всі приходські сановники якісно використовують ці можливості. Крім того, Першоієрарх був дуже втішений з присутності на всіх попередніх конференціях молодого духовенства, і навпаки обурений тим фактом, що деякі з пастирів ігнорують такі заходи [63; 1968 – С. 12].

Наступним виступив ректор Християнської богословської академії проф. В. Гастпари. Він підкреслив, що такі заходи стимулюють душпастирів до кращого виконання своїх обов'язків перед вірянами, дають змогу дізнатись багато нового й корисного для власного інтелектуального розвитку [63; 1968 – С. 12].

Під час конференції було проведено чотири засідання. На першому головував Єпископ Никанор, а йому допомагав свящ. А. Макаль. Першим з доповіддю на тему «Третій Всехристиянський Світовий Конгрес в Празі й четверта Асамблея Всесвітньої Ради Церков в Упсалі» виступив протоієрей Б. Шварцкопф. Дебати навколо почутого розгорнулись між Єпископом Никанором, прот. А. Шевелем, прот. А. Нестеровичем, прот. А. Зноско, прот. С. Железняковичем [63; 1968 – С. 13].

На другому засіданні, присвяченому морально-етичним та екуменічним догматам, керівництво мав протоієрей А. Семенюк з ієромонахом А. Ярошуком. Доцент Ю. Клінгер висловився на тему «Сповідь (практичні зауваги відносно способу й методів таїнства сповіді) та деякі інші проблеми з пастирсько-літургійного богослов'я» [63; 1968 – С. 13].

На третьому засіданні головували протоієрей А. Шевель з помічником, священиком В. Близнюком. Тут першою заслухали доповідь протоієрея Н. Ленчевського, на тему «Значення патрологічної літератури для пастиря». Після цього протоієрей Ю. Клінгер коротко розповів про четвертий з'їзд патрологів, що відбувся у вересні 1967 р. в Оксфорді. Відмітив прекрасну організацію, багатий практичний зміст, необхідність проведення подібного заходу в Польщі [63; 1968 – С. 14].

Доповіді протоієрея Ю. Клінгера й Н. Ленчевського викликали жваві дискусії серед слухачів, вони не припинялись протягом другого, третього й четвертого засідання. В дискусіях взяли участь протоієреї А. Семенюк (двічі), А. Кучинський, В. Дорошкевич (двічі), А. Нестерович, М. Хомчик (двічі), А. Шевель, священики Г. Місеюк, ігумен Йосиф (двічі), Я. Буцьора (двічі), А. Макаль (двічі), І. Юзвук, Єпископ Никанор, ієромонах Алексій, В. Близнюк, Р. Козловський, Г. Осипович та ін. [63; 1968 – С. 14].

Найчастіше в обговоренні торкалися питань сповіді в різних аспектах, зокрема, значення у душпастирській справі, церковно-парафіальної практики та проповіді, що відіграє надзвичайну роль у світогляді парафіян. Деякі парафіальні священики ділились з присутніми власним досвідом, вислуховували пояснення Владика стосовно складних питань [63; 1968 – С. 14].

Підсумки дискусії підвів прот. С. Желєзнякович. Він наголосив на основних завданнях, що були поставлені на початку конференції – допомогти, виправити, оживити. Висловив найщиріші сподівання на те, що майбутнє життя покаже необхідність та користь таких заходів. Крім того, протоієрей запропонував усім сановникам запам'ятати слова апостола Павла, які були написані у залі засідань: «Молю, убо вас, достойно ходити звання вашого, в неже зване бысте (Ефес. 4, 1)» [63; 1968 – С. 14]. С. Желєзнякович висловив ідею, щоб на наступну пастирсько-богословську

конференцію кожен священник привіз фотокартку своєї парафії, ознайомив присутніх з її історією [63; 1968 – С. 15].

П'ята пастирсько-богословська конференція відбулась 29-30 квітня 1969 р. у Варшаві. Прибули 60 священників з усіх єпархій. Чотири засідання проходили під лозунгом: «Бывайте творцы слова, а не отчию слишатели» (Іак. 1, 22) [63; 1969 – С. 8].

На перших трьох засіданнях було представлено реферати прот. С. Желєзняковича «Православна церква в 25-річчі Народної Польщі», прот. Н. Ленчевського «Проблеми викладання Закону Божого для дітей і молоді» та прот. А. Семенюка «Богослужіння Страсної седмиці». Багато уваги на конференції було приділено стосункам світської влади ПНР та православної церкви. Відзначалась справедливість влади у питаннях віросповідання та низка сприятливих заходів для розвитку ПАПЦ [63; 1969 – С. 8].

Проте існувала ще одна, менш приємна, тема для обговорення, вона стосувалась смерті митрополита Стефана і подальшої реконструкції діяльності церкви [63; 1969 – С. 8].

На останньому засіданні Єпископ Никанор підняв низку питань, що стосувались пастирської та душпастирської практики. Вказуючи на часті недоліки, він давав деякі власні вказівки щодо їх подолання. Крім того, Владика звернувся до освітньої діяльності церкви, дисципліни учнів, торкнувся видавничої сфери Митрополії, навколишніх благочинних конференцій та ін. [63; 1969 – С. 8].

Підсумки конференції підвів прот. С. Желєзнякович. Він висловив щире подяку усім активним учасникам за мудрі думки й свіжі ідеї. Наступний з'їзд сановників, було вирішено, присвятити питанням Таїнства Шлюбу [63; 1969 – С. 9].

В березні 1970 р. відбулись збори благочинних митрополії, на яких сформували комісію з підготовки й виховання кадрів церковнослужителів.

Очолив її доцент Ю. Клінгер. До складу комісії увійшли прот. Алексій Шевель, прот. Євгеній Панько, прот. Сергій Карпович, магістри Петро Доманчук, Іван Анхимюк, Ярослав Костицевич. Саме цим людям належало право організації освітньої, а отже й наукової діяльності церкви. Вони ставали своєрідним каталізатором на шляху стрімкого розвитку православної богословської літератури в Польщі [63; 1970 – С. 10].

Серед найвидатніших науковців, що здобули ступені кандидатів та докторів богослов'я на православній секції Християнської богословської академії варто відзначити Юрія Клінгера (1962 р.), Олексія Шевеля (1966 р.), Харитона Попова (1971 р.), Івана Анхимюка (1976 р.), Юрія Тофілюка (1977 р.), Маріана Бендзу (1982 р.), Ростислава Козловського (1984 р.), Миколу Ленчевського (1987 р.), Шимона Романчука (1996 р.), Володимира Волосіюка (1996 р.), Дмитра Садовяка (1998 р.), Ярослава Буцьора (1999 р.), Григорія Сосни (1999 р.), Всеволода Кохана (1999 р.), Василя Дорошкевича (2001 р.), Мирослава Ходаковського (2002 р.), Юрія Паньковського (2002 р.), Петра Нікольського (2002 р.), Доротеуша Савицького (2003 р.), Анатолія Шимонюка (2003 р.) [161; S. 83 – 103].

У 2000 р. Сейм Польщі підписав ухвалу щодо ХБА, підтвердивши її статус та право на здійснення навчальної та наукової діяльності. У стінах Академії здобувають освіту представники протестантської, православної та старокатолицької конфесій. Це досі єдиний у Європі навчальний заклад подібної концепції [160; S. 107].

Наукові дослідження в розвитку ПАПЦ займали провідне місце. Церква намагалась не відставати від своїх сусідів, крокувати в ногу з часом, бути в курсі подій, а інколи випереджати їх хід. Численні конференції, на яких розглядалось багато актуальних і наболілих питань, сприяли швидшому процесові адаптації конфесії у світі. Розвиваючи літературні здібності своїх пастирів, Церква отримувала прекрасні наукові трактати, нариси, публікації.

Вона гарантувала своїм дослідникам невичерпне джерело усього нового й цікавого, а вони віддячували їй увагою і повагою до її цінностей та історії.

3.3 Видавнича справа

Видавнича діяльність – важливий інструмент впливу на суспільство. Для різнонаціональних вірних, що знаходились поза межами своєї батьківщини в середовищі представників римо-католицького віросповідання, преса стала дієвим засобом, який допоміг зберегти етнічну самобутність у складних історичних обставинах.

Ця сфера ПАПЦ виявилась однією з найслабших сторін її діяльності. Це було наслідком поганої матеріальної бази, недостатньої кількості парафіян, серед яких була менша реалізація періодичних та спеціальних видань. Для розвитку церковної преси бракувало кваліфікованих кадрів. До цих першочергових проблем після 1945 р. додавалась цензура світської влади та низький рівень зацікавленості у розбудові цієї сфери самого православного духовенства [249; S. 294].

Церковне видавництво потерпало від браку фінансування і було представлене досить скромно, лише двома-трьома журналами, які прийнято вважати офіційними виданнями Православної Митрополії у Варшаві. Для того, щоб налагодити випуск періодики церковним ієрархам (на поч. 1950-х років самому митрополиту Макарію) доводилось просити дозволу світської влади. Зауважимо, що цензурі підлягали усі без винятку видання церкви [189; S. 153].

Оскільки ПАПЦ фактично була церквою національних меншин (таке визначення дав Московський патріарх Тихон у 1921 р. у відповідь на прохання вищого польського православного духівництва щодо надання автокефалії ППЦ) [186; С. 211]. Тому періодичні видання друкувались

відразу кількома мовами: українською, білоруською та російською. Очевидно, що така багатомовність не задовольняла владу Польської Народної Республіки, яка пропагувала радше інтеграцію польської мови у повсякденність непольських народів [249; S. 296].

Спектр періодичних видань та спеціальної літератури релігійного змісту ПАПЦ у 1945-1989 рр. був досить вузьким. Деякі видання забороняла місцева адміністрація, на окремі бракувало коштів Друкованим органом Церкви вважався «Журнал Московської Патріархії», котрий виходив у Москві. Це видання було поширене серед православних парафіян на початку 1950-х рр., воно підлягало жорсткій цензурі польської влади, і виступало в ролі своєрідного компромісу між світською та церковною владою ПНР та СРСР [249; S. 297].

Варшавська православна митрополія видавала «Відомості Автокефальної Православної Церкви в Польщі», «Церковний календар», «Церковний вісник», «Відомості православної митрополії в Польщі» та ін.. До її компетенції належав випуск різдвяно-великодніх привітань у формі друкованих брошурок, літургійних описів, катехізисів, молитовників, іконок тощо [22; S. 29]. З 1980-х рр. друкувати своє періодичне видання, а саме «Церковний календар», мала право Перемисько-Новосончівська єпархія. Це було пов'язано з поширенням релігійно-місійної діяльності на Підкарпатті. Левову частку витрат на утримання персоналу та редакційно-організаційну роботу взяла на себе митрополича кафедра у Варшаві [120; С. 169].

Великий вплив на розвиток релігійної преси на теренах Польської держави мали самі православні парафіяни. Адже уся періодика та спеціальна церковна література продавалась, тобто купуючи свіжу газету чи журнал людина робила свідомий матеріальний вклад у розвиток церковної публіцистики.

У післявоєнний період щотижневих видань не було, існували щомісячники, кварталними та щорічниками [189; S. 153]. Причиною такого скромного асортименту були матеріальні негаразди редакції, яка не могла собі дозволити оперативно друкувати газети. Підтвердженням може слугувати інформація зі сторінок «Церковного календаря» на 1973 р., який видавала Варшавська Митрополія. На останній сторінці журналу, маленькими літерами було зазначено: «віддано на друк у липні 1972 р., забрано з друку – в березні 1973 р.» [61; 1973 – С. 152].

У 1960-1970-х рр. ПАПЦ видавала щомісячник «Церковний вісник» та щоквартальник «Відомості Польської автокефальної православної церкви». Крім того вийшли друком повний молитовник, настільні календарі [249; S. 305] та ін.

З цього випливає, що редакція Варшавської Православної Митрополії, яка розміщувалась у Варшаві по вулиці ген. К. Сверчевського, 52, займалась випуском трьох періодичних видань: щомісячника «Церковний вісник», щоквартальника «Відомості Автокефальної Православної Церкви в Польщі» та щорічника «Церковний календар». Крім того, на один календарний рік роботи редакції припадав дуже обмежений випуск молитовників, катехізисів, літургічних тлумачень, псалтирів та іконок [249; S. 305].

Періодичні видання церкви передплачувались та продавались у роздріб. Річна вартість «Церковного вісника» у 1970-х роках становила 80 злотих. За один номер журналу необхідно було заплатити 5 злотих. На початку 1980-х років ціна різко зросла, рік читати журнал коштувало 260 злотих, а один екземпляр оцінювався у 20 злотих. Стосовно «Церковного календаря», то ціна протягом 1970-х років залишалась стабільною й дорівнювала 20 злотих за одне видання [22; S. 151 – 164]. Причиною такого різкого зростання цін на періодику могла бути сильна інфляція, що охопила Польщу вкінці 1970-х років.

Після 1950-х років періодика ПАПЦ виходила регулярно, тому можна припустити, що попит на друковану продукцію все ж зберігався. По-іншому складались справи зі спеціалізованою церковною та навчальною літературою, вона підлягала жорсткій цензурі світської влади й тому майже не друкувалась [249; S. 305].

Матеріальною базою православної церковної періодики в Польщі були, перш за все, кошти Варшавської митрополії, а також оплата видань самими парафіянами, що сприяло розповсюдженню готової продукції та забезпечувало її обіг між постачальниками та споживачами. Рідше в Польщі виходили друковані вітальні брошурки та іконки, які фінансувались Московською патріархією. Внутрішні справи ПАПЦ, включно з її матеріальними витратами, належали до компетенції Варшавської православної митрополії.

Першим офіційним виданням ПАПЦ, яке виходило найповнішим тиражем у міжвоєнні роки та післявоєнний період був «Православний календар». Після Другої світової війни, цей журнал найшвидше відновив свою діяльність і його перший номер побачив світ вже у 1946 р. Спочатку видання було польськомовним, пізніше стало двомовним – польсько-російським. З 1951 р. на сторінках журналу переважала вже російська мова[249; S. 296].

До 1963 р. тираж журналу складав 5000 екземплярів, проте ця кількість поступово зростала до 8000 екземплярів у 1966 р. У 1962 р. завдяки поширенню церковної місії серед українського населення, було налагоджено випуск української версії журналу «Православний календар», який охоплював тираж 1000 екземплярів. З 1968 р. обставини з друком видання відносно стабілізувались й встановилися у кількості 2000 примірників [249; S. 296].

Журнал мав суспільно-релігійний характер. Він складався з літургійної рубрики, вміщував опис православних свят за новим і старим стилем, інформував щодо адрес парафій та ін. Це видання, як і багато інших, підлягало прискіпливій цензурі світської влади, тому саме за її вказівкою у 1953 р. з друкованого тексту було виключено усі молитви [249; S. 297].

Українська версія видання зазнала найбільшого розквіту на початку 1970-х рр. Називалось воно вже не «Православний календар», а «Церковний календар» і виходило обсягом 3000 екземплярів. «Церковний календар» на 1973 р. містив статті, написані лише українською мовою. Загальна кількість сторінок – 152 [22; S. 94]. У журналі надруковано ноти та слова пісні «Богородице радуйся», безпосередньо календарну частину, богослужбні вказівки під Новий рік, духовні поучення, декілька колядок, різноманітні статті як історичного: «З історії календаря» чи «Емблеми християнства на Україні» так і релігійного змісту – «У поміч пастирям – в науку вірним». Крім того, на сторінках «Календаря» представлено широкий спектр поезій релігійного змісту [61; 1970 – 45 с.]. Вірші відрізняються оригінальністю тематики та щирістю викладу. Наприклад, поезія М. Вінграновського «Моя молитва» починається такими рядками:

«Отче небесний, - син Твій спокушений, - Утихомир мої страсті земні.

Погляд мій спалений, подих мій здушений. Я в небезпеці, - страшно мені!» [89; S. 63].

Титульна сторінка не містить жодних чітких зображень окрім назви та схематичних ескізів куполів, але перегорнувши її, читач має можливість познайомитись з особою духовного зверхника ПАПЦ, тобто побачити фото митрополита.

Наступне видання 1974 р. має звичну структуру, на першій сторінці вміщено образ Ісуса Христа з Євхаристії, мозаїка Михайлівського монастиря XI ст., далі надруковано ноти та слова колядки «Всяческая днесь» [61; 1974 –

С. 1 – 3]. Видання пропонує декілька різноманітних музичних творів. Колядки «Стань, Давиде, з гусями», «Роздество Христове» (муз. К. Стеценка), «Не плач, Рахиле» (муз. Р. Купчинського) та ін. [61; 1974 – С. 90 – 91], пісні «Глагол Господень» (муз. А. Річинського), «О, Мати Божа» (муз. О. Кириловича), «Всі Тя хори славлять» (муз. Я. Яциневича) [61; 1974 – С. 47], канти «Страсті Христові» (муз. О. Кошиця), «Гора Фаворська» (муз. Я. Яциневича) [61; 1974 – С. 69].

«Церковний календар» видавництва Перемисько-Новосончівської єпархії на 1985 р. дуже відрізняється від однойменного видання в 1970-х роках. Обсяг журналу значно зменшився, титульна сторінка містила зображення церкви Преображення Господнього 1742 р. у с. Чертіж на Сяніччині., на 3-5 сторінці представлені кольорові світлини вищих ієрархів ПАПЦ (Митрополита Варшавського Василя, Архієпископа Білостоцького і Гданського Сави, Єпископа Лодзько - Познанського Шимона, Єпископа Вроцлавського і Щецинського Єремії та ін.) [62; 1985 – С. 1 – 5].

Зміни в плані оздоблення журналу можна помітити вже в 1989 р., першу сторінку прикрашали квіткові композиції та вишукані аплікації [62; 1989 – С. 1]. Відповідальний за проектування обкладинки був Мар'ян Райтер, а головним редактором видання – Преосвященний Адам (Дубець), єпископ Перемиський і Новосончівський [62; 1989 – С. 2].

Офіційним друкованим органом ПАПЦ був також журнал «Відомості православної митрополії в Польщі». З 1938 р. він виходив як щотижневик, а впродовж 1946-1948 рр. – як щомісячник. Це польськомовне видання у 1948 р. було офіційно заборонене і до 1989 р. не виходило [249; S. 296].

На початку 1950-х рр. митрополит Макарій намагався отримати дозвіл на видання нового офіційного друкованого органу церкви. Наприкінці 1952 р. сановнику дозволили друкувати двомовний «Церковний вісник», щомісячник з тиражем 1500-2000 екземплярів [249; S. 297]. Статті

польською мовою розміщувались разом із російськомовними, а деякі з них навіть відразу перекладались. Складалось враження своєрідного дубляжу, коли на одній сторінці російськомовний та польськомовний тексти розміщувались у дві колонки [63; 1968, №11]. На кінець 1960-х рр. матеріалу польською мовою ставало все менше, а російськомовний збільшувався. Наприклад, у №9 журналу за 1969 р. з десяти статей лише одна була польськомовною [63; 1969, №9].

Зміст номерів даного періодичного видання доволі різноманітний. Кожен випуск відрізняється від попереднього інформаційним наповненням. Видозмінюються навіть рубрики. Сталими є звернення митрополита до парафіян з нагоди великих релігійних свят, перелік найсвіжіших новин з життя церкви та її освітніх установ, оприлюднення важливих митрополичих чи єпископальних рішень, що носять радше організаційний характер [63; 1969 – С. 12]. До змінних рубрик можна віднести: висвітлення політичних подій, як у самій Польщі, так і на теренах СРСР загалом, інформація про сусідні братні автокефальні православні церкви, відомості про церковні з'їзди, конференції, зустрічі тощо [63; 1970, №2, 8].

У 1969 р. вийшов друком один номер «Церковного вісника», який був присвячений 25-річчю ПНР. Він був повністю польськомовним, містив текст привітання Собору Єпископів та інформував читачів щодо проведення ряду урочистостей та святкових богослужінь з нагоди даного свята [63; 1969].

У журналі повідомлялось про те, що в неділю 4 травня у Митрополичому соборі у Варшаві та в храмах інших єпархій, зокрема у Лодзі, Вроцлаві та Білостоці після Літургії було відправлено урочисті богослужіння з нагоди річниці ПНР. Перед тим парафіяни заслухали святкове послання Собору Єпископів святої Православної Церкви в Польщі, а також проповідь [63; 1969].

У Білостоці після урочистого богослужіння протоієрей Миколай Строковський прочитав лекцію на тему 25-річчя Польської Народної Республіки. Офіційне послання Собору єпископів було заслухане прихожанами усіх православних храмів Польщі, після богослужіння у святкові дні. І хоч цей процес зайняв деякий час, але кожен парафіяльний священик був змушений донести вітальні слова до парафіян. Крім богослужебних урочистостей відбулись спеціальні богословські конференції. 22 червня у Познані, в університеті імені Адама Міцкевича, польська Екуменічна Рада організувала обговорення актуальних питань щодо життєдіяльності православної церкви в Польщі. У цій конференції взяли участь представники інших православних церков, керівництво Християнської Богословської Академії, а також делегати від світських державних установ [63; 1969].

«Церковний вісник» містив багато публікацій богословського, історичного та політичного змісту, поезію на морально-етичну й релігійну тематику («Пісня», «Тихий сум», «Заупокійна», «Блаженні» тощо) та уривки з Літургії чи Євангелійного вчення [63; 1971, №11].

З другої половини 1970-х років зовнішній вигляд видання змінився, розширилась кольорова гама обкладинки, використовуються яскраві відтінки червоного, зеленого, синього, оранжевого кольорів. Зміст з другої сторінки перенесено на титульну [63; 1975, №7].

Підбір матеріалу для друку дещо видозмінився, левову частку видання займають публікації на церковну тематику, тоді як новинам ПАПЦ виділено лише один розділ, під назвою «Із церковного життя» [63; 1975, №8]. Він містив інформацію про іноземні візити до Його Блаженства, Блаженнішого Митрополита Варшавського і всієї Польщі та храмові свята. Окремий підрозділ сповіщав читачів про відносини Православної церкви в Польщі й Московської Патріархії [63; 1975, №9].

Все частіше «Церковний вісник» публікує рекламні відомості, що стосуються випуску певної спеціалізованої літератури релігійного змісту [63; 1968, №1]. На його сторінках можна зустріти багато фотографій церковних ієрархів, зокрема Блаженнішого митрополита Василя, митрополита Діонісія, Святійшого патріарха Московського Тихона й Алексія, Архімандрита Афанасія та ін., учнів освітніх установ та навіть простих прихожан тієї чи іншої єпархії [63; 1968, №10].

В деяких окремих номерах надруковано листи в редакцію від вдячних читачів. Наприклад, в листі ієромонаха Яблочинського монастиря Митрофана Будзька йдеться про подяку прихожанам та духовенству у відбудові монастиря й храму в Яблочині [63; 1969, №5]. Ще один лист належав доньці та сину покійного настоятеля Митрополичого собору у Варшаві, вони висловлювали щиру вдячність за підтримку митрополиту Варшавському та всьому духовному кліру [63; 1970, №3].

За двадцять років свого існування «Церковний вісник» дуже видозмінився. Вже на початку 1970-х років він нагадував швидше релігієзнавчий альманах, ніж офіційний друкований орган ПАПЦ. Саме тому в 1970 р. новообрана Видавнича комісія Варшавської Митрополії приймає рішення про створення «Щорічника Польської автокефальної православної церкви», обсягом 2000 екземплярів, щомісячника «Відомості Польської автокефальної православної церкви» (2000 екз.), а також газети «Християнин» і «Ортодоксія», обсягом також по 2000 примірників кожної. Проте здійснитись цим грандіозним планам не судилось. Матеріальна сторона питання виявилась для Митрополії не підйомною, адже задля реалізації даної пропозиції були необхідні чималі кошти, а таких витрат керівництво ПАПЦ не могло собі дозволити [249; S. 304].

Єдиним правильним та компромісним рішенням було налагодити видання щоквартальника «Відомості Польської Автокефальної Православної

Церкви» обсягом 2000 екземплярів. Воно було винятково польськомовним [189; S. 153]. На його сторінках вміщувались статті з історії ПАПЦ, інформаційні повідомлення щодо церковних засідань чи зборів, а також елементи Літургії. Цей журнал інколи об'єднував два номери під однією обкладинкою, але частіше виходив у одному екземплярі [67; 1982, №3, 4].

Він мав якісно вищий інтелектуальний рівень. Кожна стаття була написана із покликами, містила примітки вкінці тексту, значне фактографічне наповнення та хорошу бібліографічну основу [67; 1982, №3, 4]. Для прикладу, можна навести статтю Г. Сосна «Гродзиск» [157; S. 23 – 55], вона містила інформацію стосовно самої місцевості, а також усіх існуючих там церков, для окремих з них автор використав колосальні статистичні дані від моменту заснування до 1980 р.

Сталим є авторський колектив журналу. Часто зустрічаються публікації свящ. О. Шмемана, С. Желєзняковича, Г. Сосни, Ю. Тофілюка, Г. Папроцького, М. Бендзи, Я. Макала та ін. [249; S. 296].

З 1998 р. журнал «Відомості Польської Автокефальної Православної Церкви» став офіційним друкованим органом Варшавської митрополії та почав виходити щомісяця. Тематика видання суттєво не змінилась, лише зменшилась кількість аналітичних статей та зросла інформативна наповненість номерів. Ознайомитись з текстами в електронному варіанті можна на офіційній інтернет-сторінці ПАПЦ, а придбати екземпляр – у будь-якому православному храмі на території Польщі [169].

Не зважаючи на проблеми, яких зазнала видавнича сфера ПАПЦ у післявоєнний час, справи швидко налагодились у 1980-х рр. Такий довгий процес відродження друкованого слова Церкви можна пояснити її скрутним становищем в державі, а також катастрофічною нестачею кваліфікованих кадрів.

Видавнича діяльність включала випуск друкованої продукції релігійного змісту, яка повинна була забезпечити не лише поінформованість парафіян у життєдіяльності Церкви, але й вирішувати їх практичні потреби.

Попит на спеціальні видання був завжди, адже саме вони давали відповіді на практичні повсякденні питання вірян стосовно великих свят, відповідних обрядів щодо ритуальних подій, навіть стосовно призначення дати весілля або хрестин.

Найпоширенішим був випуск друкованих брошурок, що містили привітання населення з різдвяними та великодніми святами, а також сповіщали про розклад богослужінь. Такі видання виходили в кількості 5000-10000 екземплярів й швидко розповсюджувались серед парафіян. Популярності їм додавав той факт, що друкувались вони польською, російською, білоруською та українською мовами [249; S. 304].

Церква видавала також уривки з Літургії, катехізиси, молитовники, настінні календарі та іконки. Проте ситуація ускладнювалась тим, що ця продукція підлягала жорсткій цензурі влади [249; S. 304].

Світська влада вбачала у розповсюдженні такої літератури свої загрози, бо для парафіян її необхідно було перекладати національними мовами. Крім того, випуск цієї продукції належав, як не дивно, до компетенції польського видавництва, тому періодичність й частота їх друку залишали бажати кращого [249; S. 304].

На сторінках церковних журналів часто сповіщали про вихід друком молитовників [63; 1968, №2], календарів [63; 1970, №10], коротких нарисів з історії церковного життя тощо. Така своєрідна реклама сприяла швидшому розповсюдженню спеціалізованих видань. Вона вміщувалась на останній сторінці журналу, була обведена рамочкою й інформувала читача стосовно змісту, місця продажу й видавництва. Наприклад, у другому номері журналу «Церковний вісник» за 1968 р. представлено молитовник, який включав

молитви ранкові та вечірні, чин Літургії, акафісти святим. Молитви перед і після св. причастя. Молитви Спасителю, Божій Матері й Божим святим угодникам, а також деякі псалми, правила поведінки православного християнина під час церковної служби тощо. Нижче зазначалось про те, що придбати цей молитовник можна на Митрополичому складі у Варшаві й додавалась адреса [63; 1968, №2].

Складною була ситуація із забезпеченням підручників для вивчення богослов'я. Протягом декількох років Православна церква користувалась старим довоєнним запасом книг. Проте працювати з ними учням було складно через їх зношеність та мовну неоднорідність (книги були надруковані чотирма різними мовами) [249; S. 305].

У 1958 р. виходять друком нові російськомовні катехізиси – Старий та Новий Заповіт. За два роки, у 1960 р., вперше після Другої світової війни, побачили світ польськомовні підручники з богослов'я – «Історія Святого Старого Заповіту», тиражем 7500 екземплярів та «Історія Святого Нового Заповіту» такою самою кількістю [249; S. 305].

Церковна адміністрація робила спроби отримати дозвіл на повторний друк цих підручників російською мовою. Та світська влада відповіла відмовою, аргументуючи це тим, що в Польщі, на той момент, не існувало російськомовних початкових шкіл, а основи релігії повинні були викладатись тією мовою, що й інші предмети, тобто польською [249; S. 305].

Нереалізованим залишився проект, що стосувався видання «календарів-інформаторів» та листівок з іконками. Гроші, вилучені з їх продажу, повинні були піти на реконструкцію зруйнованого храму св. Варвари у Вроцлаві. Офіційною причиною відмови був той факт, що вроцлавське єпископство не мало видавничих прав. Проте реальною підставою для негативної відповіді послугувала аналогічна ситуація із римо-

католицькою церквою, коли вона у 1950-х роках також не отримала такого дозволу при відбудові катедр у Гданську [249; S. 305].

Фактично єдиним вдалим проектом Церкви наприкінці 1960-х рр. було видавництво «Молитовника» церковнослов'янською мовою, значним тиражем у 30 тисяч екземплярів. Закон 1968 р., який стосувався видавничої діяльності Православної церкви в Польщі чітко зазначав, що домінуючою у друкуванні періодики має бути польська мова. На початку 1970-х років нею перекладались навіть настінні церковні календарі. Що стосується офіційних видань церкви, то вони ставали або повністю польськомовним (як «Відомості Польської автокефальної православної церкви»), або двомовними (як «Церковний вісник») [249; S. 308].

На початку 2000-х років активізувався випуск «Відомостей Польської Автокефальної Православної Церкви» як офіційного органу Церкви. Видання кольорове, надруковане на глянцевому папері. Ознайомитись зі змістом окремих номерів можна у електронній версії на офіційному інтернет-порталі ПАПЦ. Проте для регулярного читання доведеться здійснити передплату або придбати номер у будь-якому православному храмі на території Польщі [169].

Кожна єпархія має свій друкований орган, окремо видають власні журнали теренові братства та організації ПАПЦ [169]. Активно здійснюється тиражування та розповсюдження інформаційних брошур [46; 28 s.], рекламний листівок [48; 4 s.] та каталогів з продукцією церковних видавництв [49; 16 s.] тощо.

Отже, незважаючи на жорстку цензуру влади та матеріальні перепони, ПАПЦ намагалась забезпечити своїх парафіян спеціальною церковною літературою, і що найважливіше, надрукованою їх рідними мовами для зручності читання. Цей факт вказує на те, що церква підтримувала

національні прагнення своїх різноетнічних прихожан й поважала їх право на самовизначення.

РОЗДІЛ 4. ГРОМАДСЬКО-КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ

4.1. Братства та робота з молоддю

Серед основних напрямів діяльності Церкви важливе місце займає духовне виховання молоді. Моральна та релігійна свідомість залежить від рівня впливу священнослужителів на розвиток особистості. Особливого це стосується умов поліконфесійності та поліетнічності суспільства.

Для кінця 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. у Польщі характерні помітні зміни в соціально-економічному, політичному та культурному житті. З'явилися можливості для активізації ідей та реалізації задумів для інших не римо-католицьких конфесій. У цей час молодь виявила зініціювала проведення таборів, зустрічей та паломницьких поїздок. Передусім активність проявляло молодіжне православне середовище.

Ще наприкінці 1960-х рр. серед студентів варшавських навчальних закладів, особливо поміж тих, що походили з Білосточчини, поширились прагнення до глибшого пізнання церковного життя [198; S. 13]. Переїзд із села до міста з метою здобуття професії та пошуку роботи вплинув на психологію юнацтва. Проте православне оточення, в якому вони зростали залишилось для більшості ментально ідентифікуючим. Особливістю таких учнів було шанування традицій батьківської віри, мінімум знань з теоретичного богослов'я [34; S. 42].

Викладачі Варшавської християнської богословської академії (ХБА) неодноразово наголошували, що лекційний курс та навіть проповіді священнослужителів були занадто складними для сприйняття та розуміння слухачів. З огляду на відсутність достатньої кількості знань серед православних вірян поширювались недостовірні уявлення про життєдіяльність ПАПЦ, її історію та догматику [198; S. 13]. Оскільки володіння основами віровчення не виходило за межі стін храму, ієрархи

вирішили розширити кругозір тих, хто найлегше надається до навчання – молоді.

Одним з перших організаторів стихійних молодіжних груп, наприкінці 60-х рр. був молодий викладач у ХБА Іван Анхімюк. Під час перебування у Швейцарії, він ознайомився з досвідом комунікації протестантської молоді. Прагнучи налагодити подібну співпрацю у православному середовищі, почав організовувати зустрічі у себе вдома [34; S. 43]. Надалі місцем зібрань стали приміщення Варшавської духовної семінарії, що на Паризькій вулиці. Вже у 1969 р. так звані посиденьки «по четвергах» доповнили дискусії «по неділях», що проводились у кафедральному храмі св. Марії Магдалини [198; S. 13].

Один із учасників цих самодіяльних гуртків згадував, що ідея молодіжних зустрічей виявилась вдалою. На шляху до свого духовного розвитку, молодь шукала діалогу та пояснення складних книжкових дефініцій. Проповіді та сповідь вже не задовольняли їх пізнавальні потреби, оскільки вони проводились у формі монологу. В таких умовах, священнослужителі вирішили змінити формат комунікації зі своїми молодими вірними і стали для них наставниками, слухачами та співрозмовниками [34; S. 43].

Такий вид співпраці підтримав митрополит Василій. Перша офіційна зустріч за його участі відбулась восени 1970 р. в митрополичій їдальні, за участі близько п'ятдесяти осіб [198; S. 13].

У першій половині 1970-х рр. варшавська молодь почала контактувати з представниками інших парафій, де відбулись подібні зібрання. На той момент, це були парафіяни з Білостоку, куратором котрих виступив о. С. Железнякович, о. Л. Тофілюк з Гайнувки та о. Г. Місіюк з Дрогичина [198; S. 14].

У 1978 р. стало очевидно, що молодіжні зустрічі, прогулянки, екскурсії, паломництва до Яблочинського монастиря необхідно добре організувати та скоординувати між парафіями. Проте далеко не всі священники погоджувались на таку співпрацю. Єпископ Єремія згадував, що попри благословення митрополита багато духівників вважали цю ідею недоцільною, а частина з них – калькування протестантських традицій. Були й такі, що вперто не хотіли жодних змін, підкреслюючи це словами: «Швидше кактус виросте на моїй долоні, аніж постане якась молодіжна православна організація» [198; S. 14]. Крім того, священнослужителі, побоюючись критики з боку світської влади, діяли напівтаємно.

У 1980 р. стихійні зібрання отримали організаційну форму [198; S.14]. 23 квітня з благословення митрополита Василя виникло Товариство православних богословів за участю студентів православного факультету Варшавської ХБА [34; S. 44]. Його очолив єпископ Сава (Грицуняк). До складу першої управлінської ради, затвердженої на засіданні 17 квітня, увійшли Іван Плева (очільник), Іван Лукашук (заступник), Олександр Конахович (секретар), Василь Дорошкевич (скарбник) [198; S. 14].

Вже через два тижні, 9-11 травня, відбулось перше паломництво православної молоді на св. Гору Грабарку [240; S. 20]. Зібрання близько 70 осіб стало приємною несподіванкою для організаторів. Пізніше почастишали зустрічі, дискусії, літні табори за участі вірян з інших парафій [34; S. 44].

Досвід майже десятирічної праці Івана Анхімюка показав, що в церковному середовищі назрів період змін. Крім того, за цей час викристалізувалась група з кількох десятків активних молодих людей, що були готові до співпраці [198; S. 16].

Окрім дієвості та ініціативності учасників важливою умовою було дотримання загальнолюдських та християнських звичаїв. Як згадував один із активістів Мирослав Матренчик – для членів братства православної молоді

найважливішою була приналежність до однієї конфесії, а не національність. Проте саме в такому середовищі люди мали можливість відшукати своє етнічне коріння, зокрема українське й білоруське) [198; S. 16].

Важливою для організаційного оформлення та інтеграційного розвитку руху мала чергова загальнопольська паломницька поїздка до монастиря на св. Горі Грабарці у травні 1981 р. Зібрання курував Лодзько-Познанський архієпископ Шимон. Цього разу вдалось об'єднати 300 вірян. Учасники ознайомились зі складом новоутвореної Координаційної ради (Алла Нестерук – очільниця, Борис Кердашук, Славомир Макал, Мирослав Матренчик, Славомир Мочарський) [198; S. 16] та проектом майбутніх статутних документів.

Крім того, постали парафіяльні осередки Товариства православних богословів у Білостоці, Варшаві, Вроцлаві, Гайнувці, Риболах. До їх завдань належала організація літніх прогулянок та екскурсій, парафіяльних молодіжних церковних хорів, благодійництва, допомоги в налаштуванні процесу катехізації в початкових та середніх школах [34; S. 46].

Завдяки участі настоятельки монастиря свв. Марії та Марти на св. Горі Грабарці ігумені Барбари (Гроссер) молоді люди могли надалі розраховувати на використання цієї святині для своїх зібрань [240; S. 21].

Під час чергової зустрічі 16 жовтня 1981 р., координаційною радою було опрацьовано статутний документ «Братство православної молоді, цілі, завдання та форми їх реалізації» [198; S. 16]. Проте сама назва «Братство православної молоді» чомусь не заімпонувала урядовцям. Тому організація стала одним із наукових гуртків ХБА й фігурувала як «Товариство православних богословів світських та богословських шкіл і світської молоді» (Koło Teologów Prawosławnych Szkół Teologicznych, Świeckichi Młodzieży Laickiej) [34; S. 46].

Такий об'ємний заголовок залишився тільки на папері. Натомість серед членів товариства використовувалося формулювання «Братство православної молоді». Такий дуалізм зберігався аж до початку 1990-х рр. [34; S. 46].

Для подальшої інституалізації товариства важливим видався 1982 р. Тоді прийняли його перший офіційний статут. Духовним опікуном Товариства Єпархіальний собор ПАПЦ призначив єпископа Саву [200; S. 93]. 15-17 жовтня того ж року на Першому генеральному зібранні відбулись вибори керівного апарату товариства. Оскільки свої кандидатури на посаду голови подали тільки три особи (Євгеній Чиквін, Мирослав Матренчук, Славомир Макал), то процедура голосування виглядала дещо специфічно. Імена претендентів написали на аркушах паперу і вклали до Євангелія. Після звернення спільної молитви настоятелька монастиря на св. Горі Грабарці дістала одну з карток – на ній значилося ім'я Євгенія Чиквіна [198; S. 18].

До першого керівництва також увійшли Ірина Іванова (студентка ХБА), Олексій Андріюк (семінарист з Яблочкина), Славомир Макал (учасник з Варшави), Аркадій Савицький (учасник з Ольштина), Катерина Щур (учасниця з Бельська Підляського). Духовним опікуном став священник Леонтій Тофілюк [198; S. 19].

Символ організації, який запропонував Леон Тарасевич, затвердили 2 лютого 1983 р. Того ж року товариство увійшло до асоціації Всесвітнього братства православної молоді «Синдесмос» (Syndesmos) [18; S. 7]. Ще одним здобутком організації у першій половині 1980-х рр. був випуск власного друкованого органу «Інформаційного бюлетеня товариства православних богословів». Регулярність його виходу залишала бажати кращого, але навіть окремі номери здійснювали важливу просвітницьку роботу в єпархіях, зважаючи на брак інших церковних видань [219; S. 597].

Нові адміністративні зміни відбулись в жовтні 1985 р. Відтоді і до 1989 р. очільником братства був Мирослав Матренчук. Саме він загострив увагу на богословських літніх таборах та розширенні видавничої діяльності [198; S. 21].

Після того, як у 1986 р. померла ігуменя Барбара відповідальною за молодіжне паломництво до монастиря стала черниця Людмила (Поляковська). Вона контролювала проведення на св. Горі Грабарці молитовних, трудових, мовних зібрань й таборів [240; S. 21].

Серед країн соціалістичного блоку Православне братство в Польщі стало першою організацією, що об'єднувала молодь на церковному ґрунті. Однак, діяльність членів товариства не мала підтримки з боку світських влад та перебувала під пильним наглядом Служби безпеки [219; S. 597].

У 1987-1989 рр. відбулось окреслення та вирішення організаційних, структурних, кадрових проблем та налагодження дипломатичної співпраці. Важливою подією виявилось проведення спільно із «Синдесмос» ІV Міжнародних зборів православних богословських шкіл 13 – 19 лютого 1989 р. у Супраслі. 1 жовтня того ж року Люблінсько-Холмський архієпископ Авель посвятив Дім паломника на св. Горі Грабарці, в той же період розпочалась будова Дому братства у Біловежі [198; S. 24].

У першому статуті зазначалось, що Братство православної молоді – внутрішньо церковна організація без правової ідентифікації, діє згідно власних установчих документів та благословення ієрархії ПАПЦ [34; S. 48]. До нього включались усі православні християни, незалежно від місця проживання. Статут розрізняв звичайних, асоційованих та поважних членів. До перших зараховувались особи 16-35 років, що приймали правила та обов'язки товариства. При вступі вони не заповнювали жодних заяв чи декларацій. Асоційованим членом міг стати православний вірянин старший 35 років на таких самих умовах, що й попередні учасники. Поважними

братчиками вважались люди із певними організаційними заслугами [34; S. 48].

Керівництво Братства поділялось на центральне (загальні збори, головне управління, ревізійна комісія, товариський суд), регіональне (єпархіальні ради: з'їзди, деканальні зустрічі, уряд, ревізійна комісія, товариський суд) та організаційні осередки (парафіяльні ради: зібрання парафіяльних рад, уряд, ревізійна комісія, товариський суд) [34; S. 53 – 54].

У розпорядженні братчиків знаходились дві туристичні бази в Юровлянах і Толіпцю на території Білостоцько-Гданської єпархії, колишні плебанії, відремонтовані молоддю. Завдяки зусиллям учасників з Варшавсько-Бельської єпархії постав Будинок прочанина на св. Горі Грабарці, що забезпечив побутові потреби прихожан [34; S. 61]. В Дубінах, що біля Гайнувки також було орендоване приміщення для проведення літніх та зимових таборів, навчання дітей.

Братство володіло туристичними спорядженнями, господарським інвентарем, телевізорами, друкарськими машинками, а також фотолабораторією у парафії Всіх святих у Білостоці [34; S. 61].

Частину коштів на підтримку організації виділяли із церковного бюджету, решту – заробляли самостійно. Основні джерела доходів: внески учасників релігійних заходів (табори, прощі), добровільні пожертви та дотації [34; S. 62].

Другий Статут ухвалили 9 листопада 1991 р. Після підписання «Постанови про взаємовідносини між Польською Автокефальною Православною Церквою та державою» Братству надали статус юридичної особи [56; S. 847]. Ще однією важливою зміною було скорочення офіційної назви та затвердження її як «Братство православної молоді в Польщі» [173; S. 64].

Під час перших загальних зборів було прийнято рішення про популяризацію ідеї створення галузевих осередків Братства православної молоді на теренах парафій. У Вроцлавсько-Щецинській єпархії у 1984 р. виникла перша філія товариства, на яку було покладено завдання подальшого розширення організаційної мережі. Далі естафету перейняла Білостоцько-Гданська єпархія (1985 р.), а у 1986 р. єпархіальний осередок Братства постав також у Варшавсько-Бельській єпархії [198; S. 64].

Структурно товариство поділяється на єпархіальні, парафіяльні, монастирські й катехистичні осередки. Центральна садиба у м. Білосток, вул. Св. Миколая, 3 [173].

Загальне керівництво здійснює Магдалена Мулярчук. Діють такі філії:

- БПМ Варшавсько-Бельської єпархії (Давид Кондратюк);
- БПМ Білостоцько-Гданської єпархії (Ксенія Кацейко);
- БПМ Лодзько-Познанської єпархії (Олеся Івченко);
- БПМ Перемишльсько-Новосончівської єпархії (посада керівника вакантна);
- БПМ Вроцлавсько-Щецинської єпархії (Олександра Маліш);
- БПМ Люблінсько-Холмської єпархії (Павел Бакунович);
- Єпархіальне братство православної молоді (свщ. Петро Пупчик);
- БПМ Сяноцького благочиння (свщ. Юліан Феленчак);
- БПМ Перемишльського благочиння (свщ. Юрій Мокрауз);
- БПМ Новосончівського благочиння (свщ. Андрій Ґрич) [169].

Для молоді організуються розважальні заходи, тематичні вечірки, бали, літні табори та поїздки. Особливе місце займають щомісячні прощі до святих місць в Польщі та закордоном. Молитовні мандрівки супроводжують священнослужителі, котрі читають лекції, організують побут й вирішують духовні проблеми молодих людей [77] (див. додаток «Е»).

За прикладом Братства православної молоді почали створюватись подібні організації на теренах кожної адміністративної одиниці ПАПЦ, членами яких могли стати особи різного віку. Так, просвітницька місія Церкви у Білостоцько-Гданській єпархії була представлена діяльністю православних братств та фундацією імені князя Костянтина Острозького. Остання відповідає за культурний розвиток громадян: видає журнал «Православний огляд», літературу релігійного змісту, організовує постановки тематичних спектаклів, присвоює нагороду імені князя Костянтина Острозького за вагомий внесок у відродження православної культури та духовності [50; S. 8].

У 1989 р. у м. Білосток заснували братство свв. Кирила і Мефодія. До його функцій належало поширення православної культури та науки. Братчики ставали учасниками мистецьких проєктів: Білостоцькі дні церковної музики, Гайнувські зустрічі з колядою, турніри читання церковнослов'янських текстів, покази фільмів релігійного змісту. Додатково займались присвоєнням стипендій для обдарованої православної молоді, поширенням книг на релігійну тематику та консультуванням щодо питань оподаткування. Під опікою братства також знаходились знищені цвинтарі [155; S. 145]. Актуальним керівником організації є Василь Пивник, а духовним опікуном – прот. Андрій Кузьма. Регіональні осередки знаходяться у Бельську Подляському, Елку, Гданську, Гайнувці, Кракові, Лодзі, Жешові, Сяноку, Сємятичах, Слупську, Варшаві [72; S. 2].

Братство св. Миколая у м. Білосток безперервно діє з 1995 р. Серед найголовніших завдань – благодійництво та просвітницька діяльність в рамках догматики православної віри [50; S. 6]. Завдяки зусиллям братчиків організовуються прощі до святих місць, надається допомога в догляді за недіючими храмами, готуються частування для вбогих, відбуваються акції в

підтримку пацієнтів лікарень та госпіталів [146; S. 23]. Багаторічним очільником товариства є проф. Іван Коханович [65; S. 217].

З 1998 р. почало свою діяльність Братство трьох святих ієрархів, Василя Великого, Григорія Богослова та Іоана Златоустого (очільник – Славомир Назарук) [50; S. 7]. Так само, як і члени ще одного Братства Афанасія Брестського (очільник – Галина Крук) та Братства Різдва Пресвятої Богородиці в Грудку (очільник – Леонід Матис) [65; S. 218], учасники надають моральну та матеріальну допомогу соціально не захищеним громадянам, організують паломництво не лише по території Польщі, але й в Україну, Грецію, Грузію, Єрусалим. Особливої уваги заслуговує робота з дітьми (в тому числі з малозабезпечених родин) та молоддю. Братчики проводять спеціальні зустрічі виховного характеру, на яких за допомогою гри навчають християнських основ [76].

Духівництво Варшавсько-Бельської єпархії у просвітницькій роботі з вірними також вдавалось до методів організації людей навколо спільних ідей та цілей. Окрім, відділу Братства свв. Кирила і Мефодія, за ініціативи митрополита Сави у 1998 р. було створене ще одне товариство – Братство св. Григорія Перадзе (очільник – Давид Колбая) [65; S. 217], грузинського святого, котрий в першій половині ХХ ст. викладав богослов'я в Польщі та допомагав розвивати православну віру в цій країні. Організація діє при Митрополичій кафедрі у Варшаві та при каплиці, освяченій на честь даного церковного діяча (знаходиться на вулиці Лелеховській, 5). Того ж року в рамках товариства створили Сестринство свв. Марти та Марії (очільник – Люба Августинівич; духовний наставник – свящ. Мирослав Левчак) з метою активізації жінок в церковному житті. Основним напрямком діяльності є допомога особам з низьким рівнем достатку, приготування соціальних продуктових пакетів, збір пожертв, опіка над хворими та людьми похилого віку в домашніх умовах [155; S. 145].

На території Вроцлавсько-Щецинської єпархії, у Вроцлаві, Щеціні та Любіні діють осередки православного товариства свв. Петра і Павла (очільниця – Любомила Ридзаніч). Організація приймає участь в екуменічних діалогах та міжнародній співпраці, спеціалізується на вирішенні проблем, що лежать в полікультурній площині [152; S. 19].

У 2010 р. в Терасполі (Люблінсько-Холмська єпархія) було створено Братство св. Мучениці Ірини (Очільник – Іван Волосіюк; духовний наставник – свящ. Ярослав Лось). Товариство отримало парафіяльний статус, проте в день урочистого відкриття прибув єпископ Авель, щоб засвідчити важливість даного рішення для розвитку культурного життя Церкви [170].

Утворення церковних братств та інших організацій такого типу є необхідним кроком для налаштування продуктивного діалогу духовництва з громадськістю, особливо якщо йдеться про багатонаціональне середовище парафіян. Після проголошення незалежності Польщі, відбувся процес конституалізації прав національних й релігійних меншин. Це спровокувало прагнення до групової етнічної консолідації в середині суспільства чи церкви. Усвідомивши власні психокультурні потреби, такі особи почали активніше заявляти про бажання демонструвати елементи традиційної самобутності публічно [145; S. 171]. В умовах розвитку культурного плюралізму в польському суспільстві, православні українці, білоруси, росіяни запровадили інтенсивнішу громадську діяльність. Особливо активно виявилася молодь.

Виховання підростаючого покоління – одне із найважливіших завдань священнослужителя. Навіть у післявоєнні роки, у період повільної реабілітації ПАПЦ, ієрархи намагались надати такій співпраці конкретних усталених форм. Виголошувались спеціальні проповіді, проводились бесіди [176; S. 109], організовувались тематичні зустрічі, туристичні походи, навіть

вечірки. Згідно дидактичного задуму, молоді люди повинні були більше дізнаватись про Церкву не лише у храмі, але й за його стінами [155; S. 153].

У своїй просвітницькій праці наставники використовували всі доступні засоби. Зважаючи на скрутні матеріальні можливості, акцент робили на виданнях ПАПЦ. Серед них «Православне розуміння подружжя», «Богослов'я, історія та життя Церкви» [177; S. 145] архієпископа Сави, «Православна церква» єпископа Калістоса Варє [214; S. 382]. У нагоді ставала також періодика для дітей та юнацтва «Янголятко», додаток до журналу «Православний огляд», «Архе. Відомості Братства», «Лампада». Згодом для популяризації вчення Церкви почали використовувати радіо, телебачення та інтернет [82; S. 10].

Одним із найбільш поширених методів роботи з молоддю була організація паломницьких поїздок. Традиційне місце завершення православних молитовних мандрівок у Польщі – жіночий монастир свв. Марти та Марії на св. Горі Грабарці. Молоді люди прибували туди щорічно у травні. Кількість бажаючих взяти участь у християнських зустрічах біля обителі постійно зростала. Так, у 1980 р. прибуло 70 осіб, у 1981 р. – вже 300, 1982 р. – 1000, 1983 р. – 1500, 1984 р. – 2000, 1985 р. – 3000, 1986 р. – 2800, 1987 р. – 2200, 1988 р. – 1500, 1989 р. – 2200 [34; S. 125]. У 1994 р. до монастиря прибули учасники п'ятнадцятої загальнопольської прощі православної молоді. Усього налічувалось близько 2000 осіб з 88 парафій ПАПЦ та 23 гостя з Білорусії, Чехії, Греції, Литви, Португалії, Росії, Румунії, США та Італії. Традиційно перед кожною новою зустріччю студенти ХБА обирали тематику виступів та епіграф (слова зі Святого Письма). Після пленарних засідань розпочиналось виголошення рефератів, обговорення, полеміки та дискусії [212; S. 5]. Протягом 1980-х, 1990-х рр. прощі та літні табори були найбільш поширеним способом донести корисну інформацію до молодих парафіян. У 2015 р. до св. Гори Грабарки регулярно

прибувають піші паломницькі процесії з Сокулок (з 1991 р.), Яблочина (з 1993 р.), Гайнувки, Семятич, Дорогичина, Варшави (з 2002 р.) та з найближчих населених пунктів [241; S. 252].

Ще одним впливовим педагогічно-катехістичним методом єпископ Вроцлавський та Щецинський Єремія вважає фізичну культуру. За його словами, спорт не є інструментом релігійного впливу, проте за допомогою командного духу та тісної комунікації легше привести молодь до церкви [132; S. 34]. ПАПЦ створила орган, що регулює проведення спортивних подій. Єпархіальні філії Православної спортивної організації Речі Посполитої відповідають за матчі, турнірита змагання в межах окремих парафій [64; S. 263].

Окремо створювались православні спортивні клуби. Кожна з таких організацій мала свого очільника-духівника та конкретний напрямок роботи. Наприклад, спортивний клуб «Карпати» відомий найсильнішою у країні секцією з шахів [162; S. 12]. Його очолює свящ. Аркадій Баранчук, знаходиться він у парафії Гладишов [64; S. 264]. У Нареві, в с. Кривець при єпархіальному осередку Православної культури «Світлість» діє ще один спортивний клуб «Телеіос» під керівництвом свящ. Олексія Кулика [70; S. 136]. Військовий православний спортивний клуб «Стразос» був заснований у 1997 р. у Перемишлі. Його очолює військовий капелан Перемишльсько-Новосончівської єпархії свящ. Юрій Мокрауз [75]. Парафія Клейніки також має свій спортивний клуб «Фос» [71; S.11], а в с. Біловежа спортивне товариство «Зубр» згуртовує навколо православних ідеалів дітей та юнацтво [70; S. 120].

Молоді парафіяни для ПАПЦ – це продовжувачі традицій християнства Східного обряду на території Польщі. Їхня роль у житті церкви виявляється також у збереженні авторитету своєї віри. Без підтримки осіб з польським громадянством православна церква перетвориться на місце

духовного прихистку емігрантів й туристів. Тому розвиток релігійної свідомості молоді завжди було пріоритетним завданням ієрархії ПАПЦ.

4.2. Благодійність

Милосердя і благодійництво тісно пов'язані з діяльністю церкви. Християнське вчення спонукає допомагати ближньому по мірі можливості, а потребуєчому – незалежно від обставин.

Доброчинність ПАПЦ активно розвивалась ще до початку Другої світової війни. Виконання волонтерсько-опікунських функцій було покладено, в основному, на членів парафіяльних братств й послушників у монастирях [199; S. 11].

В післявоєнні роки Церква зазнала катастрофічних втрат – 75 % вірних стали жертвами репресивних заходів з боку політичного режиму та акції «Вісла», серед них православні священнослужителі. До 1947 р. на території Польщі не зафіксовано жодної діючої жіночої обителі, яким зазвичай належало виконання благодійницьких функцій [40; S. 45].

Не дивлячись на велику кількість людей, що перебували за межею бідності або позбулись житла, допомоги, в той період, потребувала й сама Церква. Зруйновані храми та монастирі очікували на відбудову, аби здійснювати свої функції [226; S. 263]. В таких умовах благодійницька діяльність була позбавлена організованості в колах священнослужителів. Не можна було розраховувати на активну участь вірних, післявоєнні злидні значно сповільнювали практичне виконання християнського обов'язку [40; S. 45]. Пропри всі негаразди та складнощі, в храмах здійснювався збір пожертв, кошти витрачались на ремонти святинь, духовної семінарії, навіть на побудову державного Центру здорової дитини у Варшаві [40; S. 46].

Певна фінансова допомога виділялась з резервів національного церковного фонду. Проте розмір надходжень, їх цільове призначення й

терміни виплати повністю залежали від державного органу, а не від побажань чи зауважень Церкви [82; S. 9].

До початку 1960-х рр. добродійна діяльність ПАПЦ зосереджувалась в межах парафій, а 10 листопада 1966 р. згідно ухвали З'їзду благочинних митрополії (затвердженої постановою Собору єпископів ПАПЦ від 30 листопада 1967 р.) було створено Соціальний фонд ПАПЦ. Матеріальну допомогу з бюджету даної організації могли отримувати представники духовництва та дяки, що вийшли на пенсію, а також овдовілі дружини та діти-сироти священнослужителів [199; S. 12].

Фундація була автономною у своїх рішеннях. У 1968 р. налічувала 65 осіб на пенсійному забезпеченні 163056 злотих на рахунку [14; S. 2]. Сума регулярної грошової допомоги була не великою, адже бюджет Фонду складався з добровільних внесків духовенства. Священик отримував на 100 % більшу пенсію, ніж дяк, проте навіть цей факт не спонукав до накопичення заощаджень й священнослужителі часто відмовлялись від внесення пожертв [14; S. 2]. 7 листопада 2003 р. Собор єпископів прийняв новий Статут Фонду [199; S. 12], але й це не вплинуло на сталість розміру пенсії. Наприклад, у 2010 р. зафіксовано 83 особи підопічних організації. З них – 27 священників, 45 диригентів, дяків, вдів та 11 сиріт. Духовенству виплачували по 300 злотих щомісяця, решті – по 150. 80% фінансового наповнення здійснювали молоді працездатні ієрархи. Митрополит Сава прийняв рішення – відмову від внесків до Фонду вважати втратою права на одержання пенсії [40; S. 47].

Добродійність ПАПЦ у другій половині 1960-х рр. була на дуже низькому рівні. Чисельніші парафії підтримували менші своїми матеріальними пожертвами. У новий Внутрішній статут Церкви, прийнятий у 1970 р., не вдалось записати жодного слова про благодійництво. Політична влада в той період робила акцент на професійній допомозі хворим,

малозабезпеченим й знедоленим. Тому ієрархам ПАПЦ вдалось організувати Будівельний фонд. Спочатку в обов'язки представників даної організації входив моніторинг ремонтних потреб парафій та нагляд за цільовою реалізацією коштів, згодом Фонд став чи не єдиним джерелом доходів для відновлення храмів [15; S. 25].

На парафіяльному рівні допомога для потребуючих розвивалась швидше. Віряни приходили на різні збори, катехизацію, новорічні свята для дітей та молоді й організовували збір пожертв. На початку 1980-х рр. прийняли участь в розподілі продуктів та уживаного одягу із закордону, що можна вважати початком офіційної соціальної діяльності православного населення Польщі [199; S. 13].

Доброчинність ПАПЦ розвивалась завдяки активній участі небайдужого духівництва. Священнослужителі переміщували свою діяльність за межі храмів, приходили до лікарень, будинків для людей похилого віку чи туди, де чекали на їхню допомогу. Прикладом самовідданого служіння знедоленим може бути безперервна капеланська праця протягом 1983 – 1996 рр. священника Миколая (Боровика) в Будинку соціальної допомоги в Білостоці-Застінках [199; S. 13].

Активізацію церковної благодійності на початку 1980-х рр. також пов'язують зі створенням Братства православної молоді. Спочатку учасники даного товариства здійснювали нагляд за хворими, літніми людьми та сиротами, а згодом у 1983 р. – організували концерт братського хору, під час якого відбувся збір коштів для соціально незахищених осіб. Також запроваджувалась практика спеціальних туристичних походів й таборів для дітей, позбавлених батьківського піклування. На різдвяні свята братчики дарували солодкі подарунки під ялинку. Лише протягом 1989 – 1992 рр. члени Братства спільно з парафіянами забезпечили безкоштовний літній відпочинок для більше як 6200 дітей з територій, постраждалих від

Чорнобильської катастрофи [82; S. 11]. Згодом соціальна діяльність організації розширилась, в її рамках проводились:

- консультації з юридичних питань;
- догляд за хворими та особами з порушеннями опорно-рухового апарату;
- збір речей та продуктів для бідних;
- відвідини дитячих будинків й сиротинців;
- організація свят для дітей з малозабезпечених і неблагополучних родин;
- проведення різних добродійних акцій та подій на користь потребуючих [84; S. 9].

Суспільно-політичні зміни у Польщі вкінці 1980-х рр. спровокували суттєву переоцінку найголовніших аспектів релігійної діяльності з часів ПНР. Результатом цих перетворень стала «Постанова від 17 травня 1989 р. про гарантування свободи совісті та віросповідання» [10; S. 1 – 23] кожному громадянину. До внесення змін у документ долучилась також і ПАПЦ, забезпечивши собі при цьому, на рівні з іншими релігійними організаціями, більше можливостей для внутрішньої діяльності, зокрема благодійництва [199; S. 14].

Незадовго до остаточної ратифікації «Постанови» визріла ідея створення Православного братства, учасниками якого могли стати лише особи, що досягли 25-річного віку. Виникнення даної організації, зареєстрованої як товариство, було результатом прагнень православного населення м. Білосток до інтеграції своїх конфесійних побратимів у вирішення проблем Церкви, що назріли за останні роки [50; S. 6]. Не дивлячись на те, що старання учасників братства сконцентрувались в освітньо-науковій сфері, їм вдалось налагодити активну добродійну діяльність. Особливість опіки братчиків полягала в постачанні для бідних

сільськогосподарських продуктів власного виробництва. У такий спосіб було покрито технічні витрати та вирішено проблему відсутності фінансування добродійних проєктів [199; S. 14].

Після прийняття польським Сеймом «Постанови про взаємовідносини між Польською Автокефальною Православною Церквою та державою», що набрала чинності від 4 липня 1991 р. змінились обставини внутрішньої діяльності Церкви. Цей нормативно-правовий акт координував також і аспекти благодійництва. Так, у статті №18, пункт №5 зазначається, що релігійні організації можуть проводити заходи на користь осіб, що потребують допомоги, підтримки й турботи [56; S. 848]. Означено також джерела, з яких дозволено брати кошти для реалізації цих проєктів. У перелік входять:

- грошові та продуктові пожертви;
- спадки, переписи майна та банківських рахунків приватних осіб;
- доходи з публічних заходів, мистецьких виставок, вечірок;
- дотації організацій різного типу власності;
- оплата за інтелектуальні послуги, надані в рамках благодійності;
- кошти з фондів релігійних організацій;
- добровільні внески громадян [56; S. 849].

Ще одним не менш важливим документом, який регулює всі обставини благодійної діяльності ПАПЦ є її Внутрішній статут. У новій версії, що набрала чинності від 10 лютого 1995 р., зафіксовані умови для розвитку церковних структур, які займаються справами милосердя [40; S. 51]. До них належать такі, юридично обумовлені, факти:

- Православна Церква в Польщі та фізичні особи, котрі до неї належать, мають право займатись благодійністю;
- Єпархіальний собор ПАПЦ окреслює у формі інструкції засади проведення добродійних акцій;

- Для реалізації благодійної діяльності ПАПЦ митрополит може створити Православний митрополичий осередок милосердя й надати йому відповідний асрату;
- Єпископи ПАПЦ мають право організувати Єпархіальний осередок милосердя;
- Єпископи також можуть створити різні інституції, що діятимуть в рамках Осередків милосердя, заклади соціальної опіки та педагогічно-виховні пункти. Серед окреслених варіантів будинки громадської допомоги, заклади опіки з відповідними осередками, а також організації, що займаються перевиховання асоціальних осіб та відповідають за їх суспільну адаптацію [199; S. 17 – 18].

В даному переліку не вказано нічого про можливість організації пунктів для хворих, психічно неврівноважених та осіб з обмеженими можливостями. Зазначається лише, що духівництво може відвідувати таких людей, звершувати над ними релігійні обряди (окрім психічнохворих) та допомагати будь-якими засобами. На початку 1990-х рр. серед ієрархів ПАПЦ не було спеціалістів, котрі б мали навички, наприклад, сурдоперекладу чи сурдопедагогіки.

Засади для створення відповідних церковних органів, у віданні яких би знаходився контроль за впровадженням добродчинних проектів, розглянули у 1992 р. на засіданні Локального Собору ПАПЦ. Для обговорення було подано інформацію, що стосувалась недоліків роботи священнослужителів у сфері суспільної допомоги та окреслено ряд напрямків, в яких варто було б розвиватись [241; S. 255].

Спеціальна комісія під керівництвом свящ. Юрія (Боречка) 29 серпня 1992 р. підготувала звіт з пропозиціями щодо розвитку добродчинної діяльності ПАПЦ. Рекомендації стосувались наступних нововведень:

- Розглянути можливість створення лікарського кабінету, офісу для надання юридичних консультацій, організації для реабілітаційних заходів для осіб з алкогольною та наркотичною залежністю, центру психологічної допомоги;
- активізувати опіку над дітьми та юнацтвом, налагодивши співпрацю з Братством православної молоді;
- створити Комітет соціальної допомоги з метою надання необхідної підтримки для сиріт, вбогих, хворих, самотніх, жертв нещасних випадків та інших осіб, що опинились в складній життєвій ситуації;
- відкрити Будинки для осіб літнього віку, що залишились без догляду рідних;
- організувати фонд місіонерської допомоги та фонд для парафіяльних потреб [199; S. 19].

Окрім представлених пунктів, Комісія запропонувала перелік практичних кроків для реалізації цих проектів. Протягом 1990-х рр. більшість з них була втілена в життя.

Свідченням переходу на новий, більш якісний, рівень розвитку благочинної діяльності ПАПЦ є заснування у 1990 р. в Теплицях Дому опіки. У його стінах відбувались зустрічі молоді, реабілітація осіб після проходження складних курсів лікування, міжнародні конференції тощо. На території закладу біля житлового корпусу розміщена каплиця, освячена на честь св. Архидиякона Стефана [155; S. 147].

За прикладом Теплиць, в решті регіонів Польщі почали створювати подібні організації. З благословення Люблінсько-Холмського архиєпископа Авеля, в Любліні побудували комплекс, площею 3 тис. м. для надання послуг соціального забезпечення населення [163; S. 20]. Туди входять лікарські палати, кабінети психотерапії, реабілітаційні зали, каплиця

Воздвиження Чесного Хреста. Станом на 2007 р. під опікою інтернату знаходилось 30 пенсіонерів [155; S. 147].

Найбільше організацій суспільної адаптації та реабілітації було створено у Варшавсько-Бельській єпархії. Ще у 1979 р. почались роботи над реалізацією проекту Будинку соціальної допомоги «Бетанія» в Станіславові, поблизу Варшави. Спочатку це мав бути інтернат для осіб похилого віку з родин священнослужителів, але згодом прийняли рішення перетворити його в загальний соціальний заклад. Через брак сталого фінансування будівельні роботи затягнулись аж до 1991 р [148; С. 44]. Першими мешканцями стали 80 пенсіонерів, в більшості римо-католицького віросповідання. В рамках програми благодійництва, надавалось місце в кімнаті, харчування, лікарський нагляд й душпастирська опіка. У 2003 р. почали генеральний ремонт «Бетанії». Будівлю обладнали ліфтами, пандусами та іншими засобами для полегшення пересування осіб з обмеженими фізичними можливостями. Ще одне освячення та здача під експлуатацію об'єкту відбулось у 2007 р. На той момент мешканцями оновленого інтернату стали 10 осіб похилого віку. Через три роки їхня кількість збільшилась у чотири рази [241; S. 257].

У 1996 р. у Кожині біля м. Бельськ Підляський за сприяння православного братства свв. Кирила і Мефодія розпочалась перебудова приміщення старої в'язниці. Реорганізація завершилась відкриттям Будинку для осіб похилого віку «Арка». Після генерального ремонту і добудови верхнього поверху, в закладі розмістили 40 пенсіонерів. Знайшлося місце й для каплиці свв. Бориса і Гліба. Керівником закладу став свящ. Олександр (Висоцький), настоятель парафії в Клениках [155; S. 148].

Завдяки старанням іншого священнослужителя – Михайла (Негеревича) з парафії св. Трійці в Гайнувці, у 1997 р. місцева влада передала православній громаді три будинки та один поверх не діючої лікарні

[159; S. 6 – 7]. Приміщення реорганізували під Дім спокійної старості «Самаритянин». На 2 тис. м. розмістили 50 літніх людей. На подвір'ї закладу знаходиться каплиця Покрови Пресвятої Богородиці, а в сусідніх будинках розмістились реабілітаційний центр, школа псаломщиків й диригентів [142; S. 12].

Духовним опікуном «Самаритянина» став свящ. Михайло (Маркевич). На урочисте Богослужіння з нагоди відкриття закладу прибуло православне духовництво, представники місцевого самоврядування та районної влади. Гості пожертвували пылосос, дві праски, м'ясорубку, 518 злотих (від парафіян з Більська) та кольоровий телевізор. Такі подарунки були дуже цінними, зважаючи на мізерне матеріальне забезпечення організації. Згідно Статуту, мешканці віддавали 75 відсотків своєї невеликої пенсії, разом з дотаціями виходило по 250 злотих на особу. Для порівняння, на утримання літніх людей в світських Домах виділялось близько 1400 злотих на кожного [142; S. 13]. Саме тому часто на сторінках церковної преси можна зустріти прохання про перерахування певної суми коштів на утримання подібних добродійних об'єктів.

Будинки для осіб похилого віку відкрили також в селах Тростяне біля Заблудова і в Грабарці. В обох випадках пенсіонерів розмістили у відремонтованих приміщеннях недіючих шкіл. «Тростянка» стала власністю Церкви у 1999 р. Після капітального ремонту однієї частини школи у 2001 р., там поселилось 12 осіб, в тому числі 2 безпритульних. Після завершення адаптаційних робіт на всій території закладу, кількість мешканців зросла до 30. Будинки у с. Грабарка з'явився у 2000 р. Після ґрунтового ремонту та перебудови приміщення (2004 р.), заклад міг вмістити 30 осіб [155; S. 149].

З благословення архієпископа Сави у 1996 р. в храмах Білостоцько-Ґданської єпархії з'явилися спеціальні таці для бідних. Віряни могли залишити там свої фінансові пожертви. Всі зібрані гроші віддавали людям,

що опинились у скрутному матеріальному становищі. З поміж учасників церковної ради обирали особу, відповідальну за звіти щодо реалізації таких коштів. З часом досвід, так званих, скарбничок для пожертв перейняли представники інших парафій, ця традиція не втрачає актуальності й до нині [84; S. 8].

Того ж року свою діяльність розпочав Осередок милосердя Білостоцько-Гданської єпархії. Майже одночасно відбувались позитивні зміни в інших єпархіях. Так, в середині 1990-х рр. існував Православний митрополичий осередок «Елеос», православні єпархіальні осередки милосердя та їх регіональні представництва (Будинки опіки, парафіяльні пункти, соціально-терапевтичні кабінети) [79].

Однією з найважливіших місій «Елеосу» в м. Білосток є допомога безпритульним і убогим (див. додаток «Є»). 4 листопада 1996 р. місцеві Братство св. Миколая та Братство православної молоді зініціювали видання продуктів харчування для потребуючих. Спочатку фінансування проекту належало міському уряду, згодом зголосилась фірма «Орсдрук» та приватні особи. Щоденно на безкоштовні обіди або як їх символічно називали «безкоштовні тарілки супу» сходилось близько 40 – 60 осіб. В основному, це були чоловіки у віці 30 – 60 років. Обіди проводились щоденно, крім неділі, протягом однієї години від 12 до 13. Мали право відмовити лише особам в стані алкогольного сп'яніння. Для тих, хто не має фізичної можливості прийти, їжу приносять додому. Директор добродійної кухні Марек Масальський зауважив: «Двері нашої світлиці відкриті для усіх, незалежно від національності та віросповідання» [140; S. 14].

Ще однією формою роботи даного Осередку є заняття з дітьми з малозабезпечених родин, сиротами, підлітками, що мають проблеми із наркотичною, алкогольною чи тютюновою залежністю. З дітьми молодшого

віку після шкільних уроків працюють професійні педагоги, психологи та волонтери з різних країн світу [79].

Православний осередок милосердя Варшавсько-Бельської єпархії розпочав свою діяльність 13 липня 1999 р. (Декрет митрополита Сави №391). Спочатку його офіс знаходився у монастирі свв. Марти і Марії на св. Горі Грабарці, а з 1 серпня 2001 р. переїхав до Варшави. Очолив його свящ. Паїсій (Мартинюк). На Святій горі залишився Регіональний відділ Осередку милосердя (керівник: Ігнатій (Питель)) [141; S. 29].

В межах даної добродійної програми на теренах єпархії діє низка добродійних організацій:

- Парафіяльне товариство єпархіального Осередку милосердя при Інституті культури в Кривці, засноване 30 квітня 2002 р. рішенням митрополита. Керівником став свящ. Олексій (Кулик).
- Товариство єпархіального Осередку милосердя при парафії свв. Петра і Павла в Семятичах існує від 25 жовтня 2002 р. Очолив свящ. Павло (Стерлінгов).
- Православне душпастерство для дітей та молоді з неблагополучних родин діє при парафії св. Іоана Клімака у Варшаві, настоятель – свящ. Адам (Місіюк).
- Кабінет соціотерапевтичної підтримки та реабілітації «Іов». Консультант – Людмила Сухоцька.
- Душпастерство для людей з вадами слуху та мовлення діє при парафії св. Іоана Клімака у Варшаві. Духовний опікун – свящ. Адам (Місіюк).
- Кабінет соціальної терапії та реабілітації при парафії Різдва Пресвятої Богородиці в м. Бельськ Підляський [199; S. 22].

Православний Осередок милосердя Лодзько-Познанської єпархії був створений архієпископом Шимоном у 2002 р. Спочатку його очолив свящ.

Вотольд (Максимович), а від 2006 р. – свящ. Ярослав (Антосюк). 1 серпня 2003 р. розпочав свою діяльність також єпархіальний Осередок доброчинності та паломництва в Ченстохові (керівник: свящ. Мирослав (Драбюк)) [81; S. 3].

Осередок милосердя ще однієї – Перемишльсько-Новосончівської єпархії став результатом рішення архиєпископа Адама (Дубеця) у 2002 р. Організація функціонує в основному на рівні парафій. На теренах єпархії також існує Осередок для роботи з дітьми та молоддю з неблагополучних родин, з жертвами різних видів насильства, з малолітніми засудженими та іншими особами, що потребують реабілітації. Директором організації став свящ. Аркадій (Баранчук) [82; S. 5].

Православний Осередок милосердя «Елеос» на території Вроцлавсько-Щецинської єпархії вже традиційно був створений за ініціативи архиєпископа Єремії 12 листопада 2001 р. Очільником призначили свящ. Андрія (Ярошука). Серед інших благочинних установ ватро виділити:

- Будинок опіки св. Стефана в Теплицях, яким керує Марьян (Кисляк).
- Парафіяльний Осередок милосердя св. Михайла в Соколовську – у 2001 р. зайняв приміщення недіючого дитячого садочка. Керівник – Михайло Богущкий.
- Парафіяльний Осередок милосердя для дітей та юнацтва в Пшемкові [199; S. 23].

Люблінсько-Холмська єпархія організувала свій Осередок милосердя 12 червня 2002 р. Проте активна доброчинна діяльність на її теренах почалась ще у 1994 р., коли відбувалось будівництво Будинку соціальної допомоги та забезпечення, якого згодом, після низки ремонтних робіт, назвали Будинком спокійної старості. Ще однією організацієюсанаторно-

курортного типу, що займається спортивною реабілітацією є «Сарепта» в Голишові [199; S. 24].

У 2002 р. гайнувський єпископ Православного Ординату Польського війська Мирон, розпорядився створити Військовий осередок милосердя «Елеос». Це друга благочинна організація такого типу після римокатолицької «Карітас», що структурно поширилась на військову єпархію. Очолив Осередок свящ. Петро (Ленчевський) [242; S. 256].

Серед благодійних організацій ПАПЦ варто виділити фундацію «OIKONOMOS», що знаходиться у м. Білосток на вул. св. Миколая, 5. Ініціаторами її створення стали архієпископ Білостоцький і Гданський Якуб й професори Андрій Лапко та Іваніцій Назарко. 10 вересня 2003 р. спеціальний, нотаріально завірений, декрет засвідчив офіційний початок діяльності організації. Перший керівний склад: очільником стала Магдалена Жданюк, заступником – Ярослав Харкевич, упорядником документації – Івона Троц [82; S. 7].

Сфера діяльності фундації досить широка, але зосереджена в інтелектуально-психологічних рамках. Основні цілі «OIKONOMOS» зосереджені на процесі розвитку суспільних, добродійних, освітніх, виховних, наукових, видавничих галузей Польської держави, а також на підтримці та охороні національної, культурної та релігійної толерантності [73; S. 2].

Головні форми діяльності випливають з поставлених цілей. Тому часто коливаються згідно суспільних вимог та викликів. Серед них:

- Підтримка, фінансування та курування освітніх проектів, наукових досліджень та інших форм підвищення рівня інтелектуальної свідомості суспільства;
- Сприяння соціальній адаптації, професійне навчання осіб з обмеженими можливостями;

- Допомога в пошуку роботи для безробітних;
- Сприяння в питаннях здобуття освіти представниками національних та релігійних меншин, якщо вони перебувають за межею бідності;
- Діяльність, пов'язана з охороною середовища;
- Діяльність, пов'язана з охороною здоров'я та сферою соціального забезпечення;
- Матеріальна підтримка будівництва та ремонтування пам'ятників архітектури;
- Матеріальна підтримка будівництва та ремонтування об'єктів, що здійснюють освітню, виховну, добродійну та іншу суспільно корисну діяльність;
- Фінансова підтримка радіостанцій, телеканалів та інших електронних медіа, які працюють на благо суспільних інтересів;
- Сприяння та всебічна допомога організаціям юридичного спектру, якщо вони діють згідно цілей Фундації;
- Міжнародна співпраця з фондами, товариствами та іншими об'єктами, які мають цікаві проекти [73; S. 3 – 4].

Одним із найбільш корисних проєктів «OIKONOMOS», запроваджених у 2006 р. були навчальні курси для духовництва та представників православних парафій Білостоцько-Гданської єпархії щодо методів допомоги особам, що страждають від алкогольної залежності. Проєкт був створений спільно з членами благодійної організації «Елеос». Автори ідеї стверджують, що Церква є авторитетом у суспільстві, тому змушена виробити свій план боротьби з подібними проблемами [73; S. 16]. Якщо питання ставлення до осіб, котрі приходять на Богослужіння в стані легкого алкогольного сп'яніння викликає багато дискусій в колах священнослужителів, то рішення надання допомоги тим, хто бажає звільнитись від цієї хвороби – однозначне. Часто в звичайних священиків

бракує спеціальних знань та умінь, аби надати правильну психологічну підтримку людині, що наважилась на цей крок, але потребує додаткової мотивації. Саме з такою метою Фундація проводить відповідні курси з психології, наркології та інших галузей знань, які покликані підвищити рівень кваліфікації духівництва у такому делікатному питанні [83; S. 3].

Благочинна діяльність ПАПЦ тісно пов'язана з піклуванням про людей з обмеженими можливостями. Крім того, особливої уваги потребують парафіяни з вадами інтелектуального розвитку та психічними захворюваннями. Православна церква лояльно ставиться до, так званих, «юродивих». Одна із найвідоміших православних святих Ксенія Петербурзька, згідно її «Житія», несла подвиг «юродивства», тобто божевілля, заради дарування спасіння оточуючим [33; S. 34]. Загалом, будь-яке демократичне суспільство повинно бути готовим до комунікації з такими громадянами.

Окремо слід виділити способи проведення навчання релігії дітей з вадами інтелектуального розвитку. Катехізація у таких випадках можлива лише у гарному настрої, без натяку на дратівливість викладача. Діти дуже схильні сприймати емоційний стан оточуючих та переймати їх самопочуття. Слід пам'ятати про підвищення емпатичності та ймовірні наслідки цього через слабкий рівень психологічного захисту дитини [33; S. 35].

Особи зі специфічним рівнем розумових здібностей не потребують теоретичних понять чи термінів. Їхнє сприйняття віри відбувається у практичній площині, вони спостерігають за вчинками дорослих та відчують емоційне забарвлення свідомості під час здійснення будь-якого вчинку [33; S. 34].

На початку 1990-х рр. стала очевидною проблема підготовки духівництва ПАПЦ до роботи з парафіянами з певними вадами розвитку. Анкетування, проведене вже на початку 2000-х рр. показало, що ситуація так

і залишилась катастрофічною. Лише 34 % священнослужителів у віці не старше 37 років правильно пояснили навіть сам термін «з обмеженими можливостями», хибно трактували поняття більшість духівників, старших за 55 років. Так само не всі настоятелі значи скільки «особливих» вірян є у їхній парафії [33; S. 41 – 42].

Серед усіх парафій ПАПЦ досі не створено спеціальних осередків для роботи з людьми з вадами інтелектуального розвитку та психіки. Частина духівництва вважає, що нема потреби їх організувати в межах Церкви, бо в Польщі існує достатньо світських закладів з такою специфікою роботи. Лише 9 % опитаних, погоджуються з необхідністю їх існування, але всі висловили сумнів щодо матеріальної можливості реалізації цього проекту.

Найкращим підтвердженням доцільності побудови осередків для допомоги «особливим» парафіянам є факти звертань до священників з приводу матеріальної та духовної підтримки родин, що мають дитину з вадами інтелектуального розвитку. Крім того, часто такі особи обмежені навіть у доступі до релігійних обрядів, вони не завжди можуть відвідувати Богослужіння та здійснювати паломництва зі всіма вірянами. Духівництво ПАПЦ вважає, що їхня допомога таким людям зводиться лише до молитовної підтримки [33; S. 44].

Отже, благодійна діяльність ПАПЦ зосереджена у сфері допомоги бідним, безпритульним, дітям, позбавленим батьківського піклування або тим, що народились у неблагополучних родинах. Церква розвиває можливості допомоги особам, що перебувають у полоні наркотичної, алкогольної та тютюнової залежності. Найбільше поширена мережа православних будинків для літніх людей, що втратили рідних, або через скрутні матеріальні обставини опинились без даху над головою. Якщо хтось потребує невеликої фінансової підтримки чи консультації, то може звернутись у будь-яку парафію ПАПЦ. Так само, є можливість отримати

безкоштовний обід чи продуктовий пакет у соціальних пунктах допомоги. Проте на досить низькому рівні знаходиться кваліфікація священнослужителів для навчання дітей з вадами інтелектуального розвитку. Порозуміння з особи з психічними захворюваннями теж поки не в пріоритеті розвитку благочинної діяльності Церкви (див. додаток «Ж»).

4.3. Церковна культура

Культурна діяльність церкви виявляється у музичній творчості, сакральній архітектурі, іконописі, презентації у медіа ресурсах й національних традиціях вірних. Крім того, своїми мистецькими здобутками релігійна інституція поповнює спадщину держави, на теренах якої розвивається.

Після Другої світової війни змінились межі єпархій, а парафії втратили своїх прихожан. Багато сакральних православних об'єктів було знищено або перебудовано для потреб представників римо-католицького віросповідання. Віряни виборювали свої храми, адже потребували місця для колективної молитви. До Міністерства віросповідань надходили прохання і звернення щодо ремонту церков у Роздолі (поблизу Горлиць) [19; S. 2 – 3], Полянах [20; S. 3–5], Давовій [23; S. 2 – 6] та в інших місцевостях Польщі.

Церковна будівля є особливим явищем архітектури, яка на відміну від усіх інших об'єктів характеризується змістом і структурою, що не завершуються описом виключно у раціональних поняттях, а несуть символічний, знаковий зміст, навіть містичну складову. Вони покликані втілювати й виражати святість та найвищі духовні цінності людини. Форма, структура та образ святині повністю підпорядковані богословській функції. Завдяки відтворенню в просторі основних канонів, принципів, правил, ритуалів богослов'я, церковна споруда стає структурою сакральних форм, самою сакральністю [138; S. 99].

До найстаріших пам'яток сакрального мистецтва належить святиня в Заблудові. Ця місцевість є шанованою у православ'ї ще від IVст. Там народився святий Габріель Заблудівський, його вважають покровителем дітей та юнацтва, а з початку 1980-х рр. ще й Братства православної молоді. Ще одним знаним місцем для молитви є урочище Одринки з каплицею св. Іона Златоустого, поблизу парафії в с. Нарев. З православ'ям асоціюють також місцевість П'ятенка, там знаходиться каплиця XVIIст. та чудотворне джерело. В урочищі Котера є селище Токари, де побудовано церкву на пошану ікони Божої Матері «Усіх скорботних радість», там також можна набрати цілющої води [189; S. 142 – 144]. Ці місцевості бережуть православних колорит Польщі та приваблюють значну кількість паломників.

Не останнє місце в культурній діяльності ПАПЦ займала музика, поліфонічний спів візантійського зразка. Найчастіше літургійні піснеспіви друкуватись у Требниках на старослов'янській мові, яка артикуляційно відрізняється від польської. Крім того, більшість православних поляків не бажали її спеціально вивчати. Тому назріла необхідність вербальної адаптації текстів церковних пісень, а в окремих нот і аранжування мелодії [245; S 12 – 13].

На даний момент існує низка перекладених найважливіших творів, ціла Літургія, акафісти та спеціальні обрядові тропарі [178; С. 22] (див. додаток «З»). У Любліні, наприклад, під час Богослужіння користуються відразу чотирма мовами. Старослов'янською або польською – як літургійною та українською, російською, польською – під час виконання духовних пісень перед Євхаристією [178; S. 24].

Православна музика дуже відома в Польщі та за її межами завдяки щорічного проведення у Гайнувці Міжнародного фестивалю церковної музики [38; S. 12]. Традиція почалась ще у 1979 р., що місцевий будинок культури очолив інженер за освітою Миколай Бучко. Його зацікавила

специфіка саме церковної музики й він вирішив підготувати пробну тематичну програму. Проте до реалізації накреслених планів дійшло лише тоді, коли директором у 1981 р. став Зигмунд Цисальський. Вже у жовтні троє осіб (Миколай Бучко, свящ. Юрій Шурбак, диригент ансамблю церковної музики варшавської камеральної опери, свящ. Михайло Нігеревич, котрий пізніше став розпорядником фестивалю) розглянули та прийняли проект «Огляду церковних хорів в рамках днів церковної музики». Так спочатку мала звучати назва фестивалю [32; S. 13].

Очільником даної події було обрано Миколая Бучка, формальним організатором виступав Гайнувський будинок культури. Термін «огляд» у назві залишили, обрали місце проведення – старий дерев'яний храм св. Миколая. Вперше фестиваль планували провести 14 – 17 січня 1982 р. Проте впровадження 13 грудня військового стану в країні відклало всі починання [32; S. 14].

13 – 16 травня 1982 р. все ж таки вдалось провести цю грандіозну подію, якій судилось стати частиною польської культурної історії. На той момент, це був дуже локальний захід, майже не знаний за межами єпархії.

Від початку створення огляд музичної творчості проводився в рамках фестивалю з метою «продемонструвати високі досягнення у сфері церковного музичного мистецтва». Організаційна форма конкурсу, або точніше конкурсу-огляду, не означала, що учасники повинні змагатись між собою, а лише поділитись здобутим досвідом [51; S. 14].

Своєю розгорнутою рекламою, подія завдячує хористам з Любліна і їхньому диригенту Володимиру Волосіюку. Саме завдяки цих людям про дні церковної музики в Гайнувці дізнались далеко за межами єпархії.

З кінця 1980-х рр. не переривалась традиція проведення таких концертів. Згодом, вони набули міжнародних масштабів та форм. У гості до

православних у Польщі почали прибувати хорові колективи з України, Росії, Білорусії, Болгарії, Сербії та інших країн [32; S. 13].

На фестиваль, що відбувся 22 – 29 травня 2005 р. під патронатом президента з'їхалось чимало закордонних учасників. Відкрив огляд державний хор Республіки Білорусь (диригент – проф. Людмила Єфімова), виконавши дванадцять творів відомого композитора Рахманінова. Також серед гостей фестивалю був колектив «Некрессі» з Грузії з програмою з шести композицій, камеральний російський хор «Елегія», православні з Лондону, Болгарії, Бельгії, України, Греції, Сербії, Чорногорії та Литви. Усі учасники представили не менше як п'ять творів, часто в інтерпретації рідною мовою [47; S. 1 – 47].

Велике значення для пропагування церковної культури мають масові медіа ресурси, раніше радіо та телебачення, а зараз також інтернет. Щодо дозволу трансляції православного богослужіння священнослужителі звертались до Міністерства віросповідань ще на початку 1940-х рр. [4; S. 9 – 10] проте отримали відмову. Подальші спроби досягнути якоїсь лояльності в цій справі теж не мали успішного завершення.

Лише у 1981 р. православним духівникам вдалось вперше отримати півгодинний ефір на польській радіостанції. Через рік час збільшили до 40 хвилин, а у 1990 р. давали вже годину. Частота таких ефірів коливалась в різні періоди, у 1981 – 1985 рр. – дозволялось взяти участь в аудіо розмові чотири рази на рік, 1986 – 1987 – вже п'ять разів за дванадцять місяців і додатково ще на Різдво. Протягом 1988 – 1989 рр. – шість разів та додатково на Різдво і в день відзначення ювілею Хрещення Русі, У 1990 – 1992 рр. можливість радіоефірів зросла до семи (також на Різдво і на Трійцю) [189; S. 155].

У 1991 р. на польському радіо відбулась трансляція Великоднього ранкового богослужіння, а у 1992 р. – ще й вечірньої Служби. Зважаючи на

довго тривалість православних богослужінь, транслювали її частинами, зокрема момент проповіді священнослужителя [189; S. 155].

З вересня 1991 р. побачила світ ранкова програма «П'ять хвилин над Біблією» (транслювалась о 9. 00). За рік ПАПЦ отримала можливість виступити на радіо шість разів. З 1992 р. Церкві надано можливість 10-хвилинного виступу щоденно, переважно в 12.40 – 12.50 [189; S. 155].

У квітні 2010 р. за ініціативи митрополита Сави на теренах Білостоцько-Гданської єпархії було організовано православну радіостанцію «Ортодоксія». Від початку його створення, всі фінансові витрати взяли на себе волонтери. Складнощі викликало встановлення масивної антени, проте відповідне місце знайшли біля храму св. Духа в м. Білосток [130; S. 39].

«Ортодоксія» вже у 2011 р. транслювала уривки з Міжнародного фестивалю церковної музики в Гайнувці та найважливіші моменти з Богослужінь місцевих храмів й монастирів. Згодом з'явилась авторська програма Яна Кохановича «Медичний порадник», в якій обговорювали найважливіші вказівки лікарів різних галузей та спеціалізацій. Слухачі могли обирати програми на свій смак, а також прослухати найважливіші моменти Літургії у великі свята [130; S. 39].

До 1996 р. була лише одна телевізійна трансляція з представниками православної конфесії. Приурочили її до візиту папи Івана Павла II до кафедрального храму св. Миколая в Білостоці [189; S. 155]. Наприкінці 1990-х рр. польська громадськість почала жвавіше цікавитись особливостями східного обряду, тому телебачення побачило в ПАПЦ медійний предмет. На даний час православні священнослужителі можуть стати учасниками чи експертами в різних програмах чи проектах суспільного значення. Громадськість ставиться до таких виступів лояльно і навіть зацікавлено. Оскільки між Григоріанським та Юліанським календарями є різниця, то святкування Різдва та Великодня у Польщі відбувається двічі, так само

дублюються і привітання президента та транслявання частин урочистих Богослужінь.

Структура культурної діяльності ПАПЦ відповідає єпархіальному поділу. Не належить до жодної з адміністративних одиниць Церкви лише Комісія з охорони історичних та культурних пам'яток Варшавської православної митрополії, якої є Анатоль Шидловський. До відповідної спеціалізованої комісії входить дванадцять членів. Кожен відповідає за певну культурну сферу.

Також поза межами єпархіальної юрисдикції є Центр православної культури свв. Кирила та Мефодія. Очолює його Андрій Левчак. У приміщенні Центру знаходиться бібліотека, каплиця, їдальня, є можливість ви наймання кімнати. Крім того, в стінах організації працюють фахівці з різних галузей та готові надати консультації. Часто в рамках цього закладу відбуваються різні виставки, конференції, літературні читання. До участі в цих заходах запрошуюють усіх охочих, незалежно від віку та віросповідання [150; S. 7].

Культурна діяльність Церкви на теренах Варшавсько-Бельської єпархії представлена [65; S. 221]:

- єпархіальним Центром православної культури в Кривці;
- музеєм Варшавської православної митрополії;
- Інститутом православної культури в Бельську Підляському;
- Будинком православної культури;
- Інститутом православної культури в Гайнувці;
- Інститутом православної культури в Семятичах;
- Хором духівництва Варшавсько-Бельської єпархії;
- Хором дружин священнослужителів Варшавсько-Бельської єпархії.

На території Білостоцько-Гданської єпархії слід виділити наступні заклади, що покликані підтримувати культурний рівень вірян [65; S. 221]:

- Центр православної культури у м. Білосток;
- Радіо «Ортодоксія»;
- Хор духовництва Білостоцько-Гданської єпархії.

Перемишльсько-Новосончівська єпархія також має свої культурні осередки та представництва. Слід виділити такі організації [65; S. 223]:

- Єпархіальний осередок православної культури «Елпіс»;
- Єпархіальний хор «Ірмос»;
- Чоловічий хор «Клірос»;

Культурна діяльність на теренах Вроцлавсько-Щецинської єпархії має давню традицію. Серед представників [64; S. 241]:

- Молодіжний хор Вроцлавсько-Щецинської єпархії;
- Хор православної катедри в м. Вроцлав «Синаксис»;
- Хор церкви свв. Кирила і Мефодія у Вроцлаві «Октоїх».

Люблінсько-Холмська єпархія також досить кількісно представлена у своїй культурній діяльності [65; S. 223]:

- Підляський центр православної культури;
- Надбужанський центр православної культури в м. Терасполь;
- Холмський центр православної культури;
- Єпархіальний осередок православної культури «Фронтіда»;
- Хор духовництва Люблінсько-Холмської єпархії;
- Хор Братства православної молоді Люблінсько-Холмської єпархії;
- Чоловічий вокальний ансамбль при храмі Преображення Ісуса Христа;
- Православне інтернет-радіо в м. Люблін.

Всі вище представлені організації здійснюють щоденну працю для того, аби свідомість та культурний рівень парафіян відповідав духовним прагненням Церкви.

Значну частину культурної діяльності ПАПЦ складають національні організації та товариства, які формально не є представниками Церкви, але активно пропагують та підтримують рідні традиції. Оскільки ПАПЦ представляє громадян, переважно не польського походження, варто розглянути, як відбувається симбіоз церковних та національних традицій на теренах римо-католицької держави.

Серед вірних ПАПЦ переважну більшість складають українці та білоруси, які, через низку історичних обставин, стали релігійною та національною меншиною Польщі.

Зміна політичної ситуації в Польщі у 1980-х рр. вплинула на розвиток організаційного життя Церкви. Так, у 1983 р. було створено нову єпархію – Перемишльсько-Новосончівську з центром у м. Сянок. Вона займала територію Підкарпатського та східну частину Малопольського воєводств. До її складу увійшло 17 парафій і 3 деканати [226; S. 289]. Владикою став Адам (Дубець). Його Хіротонія відбулась 30 січня у Варшавському соборі св. Марії Магдалини. Єпископською кафедрою стала мурована церква св. Трійці в Сяноку, що на вулиці Замковій, 16 [120; С. 168].

Архієпископ Адам народився 1926 р. у с. Фльоринка, на Лемківщині. У 1956 р. вступив до Духовної семінарії, а згодом до Богословської академії у Варшаві [121; С. 162]. Після закінчення захистив наукову працю на тему «Початки християнства на польських землях». 30 жовтня 1964 р. був висвячений і скерований у с. Висова, що на Лемківщині. Згодом його направили до українського прикордонного села Кальникова, розташованого поблизу м. Перемишля. Важливою умовою переводу стало не лише національність ієрарха, але й знання галицьких традицій, місцевого діалекту та ментальних особливостей парафіян [122; С. 9]. Очоливши новостворену єпархію, він приділяв значну увагу збереженню національної самосвідомості вірних, рідної мови та культури. У своєму єпископському посланні, в день

Хіротонії, Владика зазначив: «Пам'ятайте – хто не шанує свого походження, цурається рідної матері, прабатьківської віри, хай не надіється пошани від інших народів, людей іншої віри. [...]» [86; С. 98].

У с. Кальників проживали православні українці, які уникнули виселення під час акції «Вісла», бо ще у 1945 р. тимчасово занесли свої метрики до костелу і цим засвідчили нову конфесійну приналежність. Сільський храм вдалось зберегти завдяки місцевому мешканцю Михайлу Польному. Він викупив його за 500 злотих. Коли у 1957 р. парафіяни вирішили повернутись до православної віри, запросити постійного пароха виявилось дуже складно. Архієпископ Адам, у своїх спогадах зауважує, що процес розвитку єпархій на сході Польщі гальмувало керівництво держави та Римо-Католицька Церква [122; С. 9].

Зі слів Владики, люди, котрі ідентифікували себе як православні, а отже, як українці, зазнавали переслідувань та звинувачень у націоналізмі. Наприклад, у селах Грушевичі, Старав, Стубня, Лази та інші парафіяни також хотіли відновити повноцінне церковне життя, але відповідь світської влади була негативною. Відмову пояснювали відсутністю храмів, без яких організувати парафію неможливо [122; С. 10].

У новоствореній Перемишльсько-Новосончівській єпархії Владика зустрівся із матеріальними труднощами, що полягали в утриманні адміністративно-церковної одиниці власними коштами й силами. У розпорядженні вірних був 31 храм, 28 з них – поунійні, що потребували капітального ремонту й реконструкції. Особовий склад єпархії становили 7 священиків, канцлер о. митрат Йоан (Антонович) та пані Маріанна регент єпархіального хору [122; С. 10].

Архієпископ наголошував, що українські мешканці Підкарпаття через низку історичних обставин не дотримувались особливостей обрядовості та вимови Руської Православної Церкви в релігійному та повсякденному житті.

[122; С. 10] Тому очільник ПАПЦ, усвідомлюючи цю особливість, акцентував увагу якраз на мовному питанні.

Першим друкованим органом Перемишльсько-Новосончівської єпархії став україномовний Церковний календар, де публікувались статті на релігійну, історичну, мистецьку тематику, спогади, фотографії, поезія, молитви тощо. Проте найкориснішими були відверті заклики до збереження рідної мови й національних традицій, як протидії полонізації [109; С. 3–4].

Православні українці, що проживали на території Польської держави шанували не лише християнські обряди, але й народні звичаї. Перед виконанням будь-якої фізичної роботи селяни молилися. Вважали, що Божа ласка допоможе успішно завершити справу. Свідченням цього є вислів: «Як Бог допоможе – то все переможеш» [115; С. 135]. Отець Небесний, який «бачить з неба, що кому треба» та «все дає якнайкраще, як Сам знає» у свідомості парафіян був кращим і щедрішим, ніж рідний батько:

«Ліпша доленька Божая, як батькова,
Батько дає та й вимовляє,
а Господь дає ще й причиняє» [115; С. 135]

Українські народні традиції тісно переплітаються з християнськими. Кожна ритуальна подія супроводжувалась релігійними обрядами. Наприклад, заручини починались піснею, в якій Господь і Діва Марія йшли назустріч майбутньому подружжю. Це символізувало єднання шлюбу «з Божого благословення»:

«Не я вишеньку садив, то Господь її зродив;
Не я Марисю полюбив, Бог мені її судив,
А Пречиста Мати повеліла її взяти» [115; С. 135]

У практиці весільних обрядів використовувались елементи символічних релігійних ритуалів. Наприклад, мати кропила наречену свяченою водою перед тим, як дівчина мала запрошувати гостей на весілля:

«Кропи нас, мати, свяченою водою,

Виправляй нас, мати, щасливою годиною» [115; С. 136]

В повсякденному житті українці намагались виконувати вчення Церкви, не вживати у піст скоромне й гучно не розважатись, регулярно відвідувати богослужіння, не працювати у святкові дні. Вони вірили, що, дотримуючись Божих Заповідей і церковного Канону, отримають успіх та благополуччя:

«Та коли б же ти, моя мила, в свято діла не робила,

П'ятноньку спостила, неділеньку спразнила,

То нам би фортуна служила» [115; С. 136]

Українці, котрі після політичних трансформацій, опинилися у складі Польської держави шанували власну культуру, віру й історію. У 1988 р. широко відзначили 1000-ліття Хрещення України-Русі. У Перемишльсько-Новосончівській єпархії підготовка до урочистостей розпочалась ще в травні 1987 р. 14 травня 1988 р. в с. Морохів зібралась багатолюдна процесія і попрямувала до церкви в с. Завадка Морохівська. Преосвященнішого Владика Адама зустрів церковний староста з хлібом і сіллю на вишитому рушнику, а діти в національному вбранні вітали присутніх віршами та квітами [126; С. 60].

За сім місяців святкування у декількох селах єпархії (Чілянка, Бортне, Криниця, Дзюрдзьов, Ніновичі, Гладишів, Висова, Команча, Ганчова та ін.) та містах Сянок і Перемишль були відслужені урочисті Богослужіння та молебні, освячені пам'ятні символічні хрести. У кожній парафії організовували трапези та частування для гостей, а також концерти. Розважали присутніх ансамблі «Ослов'яни» під керівництвом Євгена Могили, «Лемковина» під керівництвом Ярослава Трохановського, хоріві колективи з Белостока, Бортного, Криниці та ін. Особливо резонансним став виступ дитячого хору з Харкова та у їхньому виконанні перефразована

колядка «Добрий вечір тобі, пане Господарю» та «Прощання з Батьківщиною» Міхала Клеофаса Огінського [126; С. 73].

17 травня 1989 р. Польський Сейм схвалив два важливі документи, що стосувались віруючих і релігійних інституцій: Закон №155 «Щодо гарантування свободи совісті та віросповідання», Закон №156 «Щодо суспільної гарантії страхування церковного штату» [158; S. 196]. Ці нормативно-правові акти забезпечували не лише толерантне ставлення до усіх не римо-католиків, а також давали ширші можливості для організаційного розвитку ПАПЦ.

1 березня 1989 р., після багаторічних зусиль було відновлено Люблінсько-Холмську єпархію, до якої приєднали 2 деканати з Варшавсько-Бельської єпархії – Люблінський та Білопідляський. 2 червня 1989 р. було додатково створено ще Холмський деканат. Рішенням Собору єпископів від 25 березня 1989 р. новостворену єпархію очолив єпископ Авель (Поплавський), випускник Богословської академії у Варшаві. До єпархіального призначення священнослужитель був настоятелем Святоонуфріївського Яблочинського монастиря, тому єпископська кафедра спочатку знаходилась у стінах обителі. Лише згодом її перенесли до Любліна, у церкву св. Івана Богослова [226; S. 293].

Люблінсько-Холмська єпархія охоплює воєводства: Білопідляське, Холмське, Люблінське, Сідлецьке, Тарнобжезьке, Замойське і частково Ряшівське. На період 1989 р. до єпархії належало 16 парафій та 2 деканати, також монастир св. Онуфрія в Яблочині [226; S. 293].

Православні українці, що проживали на теренах єпархії, пам'ятали про своє походження, тому шанували національні традиції. Спілкувались між собою переважно українською мовою, хоч середню освіту здобували польською. Історія повсякденного життя холмщаків у Польщі після акції

«Вісла» та інших політичних перетворень найкраще реконструйована у спогадах та біографіях.

Вдалим прикладом для розуміння ментальних особливостей мешканців Холмщини й Підляшшя є опублікована біографія Босаковського Лавріна Антоновича. Він народився 1912 р. в с. Березно Холмського повіту Люблінського воєводства у селянській родині. Здобув лише початкову освіту. Дитячі та юнацькі роки провів на Холмщині й до кінця життя вважав ці терени рідним домом [110; С. 199].

Село Березно розташоване за 11 км. від Холма. 90 % його мешканців – це православні українці. Сільська церква була зруйнована після депортацій холмщаків під час Першої світової війни. У 1937 р. селяни власним коштом її відремонтували, але марно, під час акції «Вісла» 1947 р., вона знов перетворилась у руїни [110; С. 199].

Лаврін Босаковський згадував відзначення релігійних свят. За його словами, на Великдень пекли паски, розписували писанки, малювали крашанки, освячували їжу та вітались: «Христос Воскрес!» - «Воістину Воскрес!». На Різдво колядували, ходили один до одного в гості з ласощами. Ритуальні події відбувались не лише згідно церковних обрядів, але й шануючи народні традиції [110; С. 200].

Існували різноманітні розваги для молоді. Вона збиралась у центрі села, винаймала приміщення й досхочу веселилася: танцювали, співали, ставили театралізовані дійства. У селі був свій оркестр, де грала скрипка, акордеон і бубон. Жоден із музикантів не мав професійної освіти. Найчастіше виконували пісні «Там Василько сіно косить», «Розпрягайте, хлопці, коні», «Пропала надія, забилося серце» та ін. Остання – уміщена в збірнику пісень «Співаник» Миколи Ваврисевича, який поширювали на Холмщині до Другої світової війни.

Святкування Різдва у Люблінсько-Холмській єпархії мало певні особливості у деяких селах, зокрема, у с. Кобиляни. Траплялись такі населені пункти, де проживали представники римо-католицької та православної конфесій, тому була можливість колядувати двічі. Через те, що люди різного віросповідання часто перебували у родинних зв'язках, панувала атмосфера релігійної толерантності. Якщо у православних було велике свято, то римо-католики намагались не працювати назовні, тільки у приміщенні, а інколи спільно гостилися [88; С. 105].

Дітей-колядників римо-католицького віросповідання було менше, тому колядували усі разом. Ставали завжди під вікнами, співали колядки на українській та польській мовах, залежно від ситуації. Рідше, кожен, по-черзі, колядував свою [88; С. 106].

Великдень православні холмщаки відзначали, згідно релігійних та національних традицій. Тиждень перед Днем Христового Воскресіння називали Вербною неділею, Вербницею, Вербницею. В цей день парафіяни несли до церкви гілочки верби. Українці вірили в їх цілющі та магічні властивості [103; С. 28].

На Підляшші гілки до освячення готували заздалегідь. У перший тиждень посту зрізали й ставили у воду аж до Вербної неділі, щоб з'явилися листки. Воду, у якій стояла верба, виливали у хлів, у стійло до корів для збільшення надоїв молока. Коли галузка розпускалась, її прикрашали паперовими квітами, як символ весни [103; С. 28].

Популярним звичаєм серед православного населення Холмщини і Підляшшя було обрядове биття освяченою вербою людей і худоби. Виходячи з церкви, хлопці жартома вдаряли прутиками дівчат, промовляючи:

« Верба б'є не заб'є,
За тиждень Великдень,

Будь здорова як верба,

Будь весела як весна» [103; С. 28]

Хлопець, котрий хотів позалицятись до дівчини, відбирав у неї біля церкви вербу й повертав лише після того, як вони зустрічались на сільській забаві.

На Підляшші збереглося багато переказів, пов'язаних із вірою в силу освяченого вербового гілля. Його приносили додому, садили у полі, в хаті ставили у кутку під образами. Суху вербу кидали в піч, перед випіканням паски або виганяли нею корів на пасовисько і згодом спалювали [103; С. 29].

Останній тиждень перед Великоднем називався Страсний і мав дуже символічне значення. У Великий Четвер або Жильнік, після вечірньої служби, несли запалені свічки додому, щоб захистити оселю й родину від ураження блискавкою. У с. Гределі, йдучи з церкви, виконували цікавий твір по-українськи, а не церковно-слов'янською мовою:

«Великий четвер увечері ішов сам Господь із вечері» [103; С. 30]

У п'ятницю та суботу господині випікали паски, мазурки, бабки. Крашанки були популярні у селах поблизу Більська, Гайнівки, Кліщель. Писанки – в сільській місцевості у південній частині регіону: Боратинець-Руський, Жерчиці, Павловичі.

До середини 1990-х рр. в Підляських селах першого дня Великодня заборонялись танцювальні заборони. Веселощі починались з понеділка. Діти ходили в гості до своїх хресних батьків й отримували гостинці, так зване волочильне. Крім того, на Підляшші існувало багато великодніх ігор: вибитки, жолобок, коритко та ін. Тому святкові дні проходили динамічно, весело, поєднуючи християнську та українську народну обрядовість [103; С. 33].

Православні у Польщі продовжують відзначати такі релігійні свята зимового циклу: день св. Миколая Чудотворця, Різдво, день св. Меланії

(Старий новий рік), Водохрещя. Новий рік або польський Сильвестр, за церковною традицією, об'єднує увесь спектр зимових свят і найчастіше зустрічається під назвою «парафіяльна ялинка» - це, свого роду, поєднання різдвяно-новорічних урочистостей для дітей та дорослих.

Важливим етапом перед вступом у новий рік та святкуванням Різдва є так звані запусти, останній день перед постом, коли дозволяються танці та забави. Наприклад, у 2011 р. запусти відбулися у Любліні 21 листопада у клубі «Чарна Овца». Захід був організований Люблінським відділом Українського Товариства, православною парафією св. Петра Могили в Любліні та Братством Православної молоді Люблінсько-Холмської єпархії [137; S. 9]. Відбувся концерт ансамблю «Хвиля», заснованого у березні 2008 р. при Українському Товаристві. Члени ансамблю – українські студенти родом з Підляшшя, Лемківщини та Надсяння. Колектив виконав українські пісні з різних регіонів: Підляшшя Лемківщини, Полісся.

На запусках зібралося багато людей різного віку: від двох до понад сімдесяти років. Від духовенства прибув свящ. Володимир (Ходак). Були присутні представники місцевої адміністрації, культурних установ, працівники Генерального консульства України в Любліні [137; S. 9].

Святий Миколай до наймолодших парафіян приходять не 19 грудня (як це прийнято в Україні), а під час парафіяльних ялинок, в кінці січня на початку лютого. Такі святкування супроводжуються молитвами, колядуванням та візитом релігійного персонажа. Діти отримують подарунки, розповідають віршики, співають пісні та колядки. Найчастіше урочистості закінчуються святковим частуванням та катанням на санчатах. Організують їх парафіяни, а очолює священик. Це може відбуватись у храмі після Літургії або в інших приміщеннях [146; S. 24].

Добре збереглися традиції святкування Різдва. Проте деякі моменти видозмінились під впливом культури польського народу. Наприклад, свята

вечеря в Україні чи в Білорусії вважається родинною справою і у святвечір не прийнято ходити в гості. На Волині увесь день 6 січня не навідують навіть сусідів без крайньої потреби, або ж йдуть лише чоловіки. За столом збираються тільки найближчі люди й кладуть зайві прибори для померлих родичів. Православні українці та білоруси у Польщі, зокрема в межах Люблінсько-Холмської та Білостоцько-Гданської єпархій, наслідуючи польську традицію, під час різдвяної вечері залишають за столом місце для гостя [149; S. 21].

В одному з номерів журналу Братства православної молоді Люблінсько-Холмської єпархії «Істочнік» опубліковані спогади Євгенії Щур. Жінка родом з Яблочина, пережила Другу світову війну, а в 1947 р. була депортована на захід Польщі. Вона ділиться враженнями від святкування Різдва в різні історичні періоди. Пані Євгенія розповідає: ще до окупації люди в селі дбайливо готувались до святвечора протягом усього року. На столі були 12 страв: кутя (каша з ячменю), червоний борщ, гриби, тушковані на лляній олії, риба, пироги з капустою та ін. Господар заносив до хати коляду (невеличкий снопик жита) і говорив: «Будьте здорові зі святою колядою!» Йому відповідали: «І з вами теж!» За вечерею колядували, якщо заходили колядники з вулиці їх частували пирогами. Зі столу не прибирали, вважалось, що душі померлих родичів завітають почастиватись. Відразу після депортації, після 1947 р. на новому місці люди не мали ані можливості, ані відповідного настрою справляти Різдво як належить. Адже переважав сум за домом. Коли пані Євгенія у 1956 р. повернулась до рідної місцевості вже поволі відроджувалось церковне життя, зокрема Яблочинський монастир. З'явилась можливість відвідати різдвяну Літургію [149; S. 21].

Своє важливе символічне значення серед православних у Польщі не втрачають колядки. Ці обрядові пісні передаються з покоління в покоління і культивуються не лише в окремих домівках та родинях, але й на

загальнодержавному рівні. Так, від 1996 р. у місті Терасполь відбувались виступи-збори колядників, у 2000 р. їх реорганізували у Міжнародний фестиваль хорів, виконавців колядок. Через два роки регламент було змінено і тераспольські колядування стали Міжнародним фестивалем східнослов'янських колядок. Цьогоріч ювілейний 20 фестиваль відбувся під патронатом президента Польщі Броніслава Камаровського [47; S. 47 s.].

Попри те, що не всі мають можливість заколядувати на великій сцені, жодна православна парафія не нехтувала можливістю зорганізувати свій місцевий вертеп із різдвяною зіркою та дзвіночками. Колядники, найчастіше молодь, ходили по довколишніх селах та колядували для всіх охочих. Найчастіше можна почути такі варіації: «Ой підемо, браття, сестри від хати й до хати. Щирим серцем добрим людям заколядувати»; «З Різдвом Христовим і Новим Роком. Бажаєм Вам щастя крок за кроком, Хай біда від вас далеко тікає, А добро і щастя – все з вами буває! Дай Боже, всім Вам у Новому Році. Багато долі на кожному кроці, Щоб Ви в ньому мирно проживали. І знову святкувати за рік дочекали!»; «Бог ся рождає, хто ж Го може знати, Ісус Му ім'я, Марія Му мати».

Серед найдавніших колядок Холмщини й Підляшшя, які частково виконуються й донині, можна виділити такі: «Прилетіли янголята», «Ой, у Вифліємі», «Господь Бог Предвічний», «Ген, високо», її аналог волинська колядка має назву «Десь далеко в синім небі» [245; S. 124 – 127].

Отже, релігія, залежно від географії поширення має певні особливості, що полягають у ментальних відмінностях вірян однієї і тієї ж конфесії. Інколи Церква представляє народ, а в деяких випадках – навпаки, народ репрезентує релігійну спільноту. Православна церква в Польщі є своєрідним виявом духовного єднання з власним народом, а значить з його традиціями, звичаями та обрядами. Більшість вірних ПАПЦ є за національністю українцями та білорусами. Вони завжди прагнули не лише повноцінного

релігійного життя, але й права на розвиток власної культури в складних історичних та політичних умовах. До початку 1980-х рр. Православна церква в Польщі була пасивною у сприянні розвитку будь-якої національної ідеї. Церковна періодика друкувалась російською та польською мовами, а перспектива існування україномовного чи білоруськомовного релігійного видання залишалась сумнівною. Проте зі зміною політичної ситуації, Варшавська Митрополія почала активніше втручатись у життя вірних, особливо на східних теренах держави. В результаті, постали дві нові єпархії, де серед вірних Церкви переважали українці та одна, де завжди першість тримали білоруси.

На духівництво були покладені обов'язки не лише пропагандистської та місіонерської діяльності, але й допомоги парафіянам у збереженні власних традицій та мови, в богослужінні, друкованих виданнях, особистому спілкуванні. Адже розвиток національної ідеї сприяв активізації процесу самосвідомості серед православних українців у Польщі та створював новий симбіоз польсько-української культурних відносин.

ВИСНОВКИ

Після закінчення Другої світової ПАПЦ фактично опинилась під протекторатом Московської патріархії, а отже й під впливом ідеології СРСР.

Специфіка нагляду за інституціями, що контактували з соціумом, в період ПНР дещо відрізнялась. Основний закон гарантував громадянам право сповідувати будь-яку, офіційно дозволену, релігію, а додаткові постанови на практиці це обмежували. Будь-яка справа, матеріального чи духовного характеру, потребувала узгодження з Міністерством віросповідання. Нвіть митрополит не мав більших повноважень як Інспектори з релігійних питань.

Географічно ПАПЦ поширена по всій території Польщі, але представлена не рівномірно. На східних теренах, де є значна концентрація української та білоруської діаспори, побудовано більшу кількість храмів. Вони розміщені недалеко один від одного, чисельність парафіян дозволяє обслуговувати святині та утримувати свого священика. Унаслідок сумнозвісної акції «Вісла», без нагляду залишились напівзруйновані храми та цвинтарі. Після того, як з'явилась можливість повернутись до покинутих сіл, люди намагались відродити духовне життя, відбудувати церкви, запросити священика. Проте єдиною перепорою на шляху до реалізації цих задумів було їх погодження з урядом.

В умовах гострої боротьби між римо-католицькими та православними за поділ сфер впливу та сакральну нерухомість, влада ПНР вирішила поступитись планами колонізації та культурної асиміляції на користь залучення етнічних мешканців східного прикордоння до ПАПЦ. Вони як специфічна соціальна група, вирізнялись особливостями самоідентифікації та внутрішньою психологічною стійкістю. Належачи, переважно, до забороненої Греко-Католицької Церкви, не бажали змінювати Літургію на Месу. Для задоволення духовних потреб нових парафіян спеціально

підбирали священнослужителів, які відносилися до лемківської етнічної групи, розуміли місцеву говірку та знали традиції. У 1983 р. в кризовий для ПНР період, на Підкарпатті було створено Перемишльсько-Новосончівську єпархію, яку очолив архієпископ Адам, уродженець лемківського села Фльоринка.

Жоден з митрополитів, котрі очолювали ПАПЦ після Другої світової війни, не був поляком за національністю. Один із найвпливовіших очільників – Діонісій (Валединський) народився на території сучасної Росії, проте в процесі його душпастирювання прослідковувалася не прихована симпатія до українців й прагнення задовольнити їх духовні та національно-культурні потреби. Офіційний наступник – Макарій (Оксіюк) походив із Підляшшя так само, як і Василь (Дорошкевич). Стефан (Рудик) народився на Львівщині, Тимофій (Шреттер) – на Рівненщині. Діючий тепер зверхник ПАПЦ Сава (Грицуняк) є уродженцем Замостського воєводства і неодноразово акцентував на власному непольському походженні.

Вибір очільника ПАПЦ формально здійснювався згідно норм канонічного права та Внутрішнього статуту Церкви, а фактично – після уважного вивчення та погодження світською владою усіх кандидатур. Навіть протести вірян, котрі вимагали прозорих виборів митрополита, не змінили спосіб обрання першоієрарха. Для Міністерства віросповідань готували спеціальні біографічні записки та характеристики, окремо розглядалися донесли на ймовірних зверхників від агентів Служби безпеки. Найчастіше рішення про передачу митрополичої кафедри певному ієрарху приймали саме державні чиновники.

Однією з найбільших проблем ПАПЦ після Другої світової війни була нестача кваліфікованих кадрів духівництва. Священики були серед жертв військових дій, репресій, депортацій, складних життєвих ситуацій (коли змінювали професію або конфесію). В результаті цих несприятливих

чинників більшість парафій залишилась без настоятелів. Ускладнювалось все тим, що до 1951 р. у Польщі не відновили жодного богословського навчального закладу для підготовки професійних кадрів ПАПЦ.

Після відкриття Духовної семінарії у Варшаві, а згодом православного факультету в Християнській богословській академії та отримавши офіційний дозвіл на проведення катехизації, Церква почала опиратись на власні кадри. Почастішали архієрейські свячення, захисти наукових праць з православної богословської тематики, випуск богослужбової літератури.

Наукова діяльність дипломованих богословів активізувалася у другій половині 1960-х рр. Молоді священики почали активно досліджувати історичну та канонічну тематику. Такі прагнення не залишили байдужими ієрархів братніх церков, що неодноразово прибували до Польщі на різноманітні богословські конференції та святкування урочистих подій. Наукові доробки польського православного духівництва аналізували не лише у Варшаві, але й у Москві. Варто віддати належне активним прагненням людей, котрі спочатку працювали без законних підстав, оскільки для присвоєння їм необхідних наукових ступенів не було уповноважених осіб.

Друковане слово завжди було серед найбільш уживаного інструментарію Церкви. За допомогою популярних видань можна пояснити, порадити, привернути інтерес людини до проблем релігійної сфери. Найкраще з цим завданням могла впоратись преса. На заваді швидкому відновленню періодики після Другої світової війни стала слабка матеріальна база Церкви, відсутність компетентних кадрів, низький рівень ініціативності духівництва, жорстка цензура з боку світської влади, поліетнічність парафіян, що вимагало видання газет і журналів одночасно кількома мовами.

Починаючи з 1950-х рр. і до 1989 р. ситуація у видавничій сфері значно покращилася. Координаторами стала Варшавська митрополія. Крім

періодики Церква видавала спеціальну літературу релігійного змісту: молитовники, календарі, псалтирі, поради християнину тощо, а також іконки та брошурки з вітальними зверненнями вищих церковних ієрархів до вірян з приводу річних свят.

Історія ПАПЦ – складний процес, що перебував у постійному політично-церковному симбіозі. Розкривши найголовніші сфери її життєдіяльності стає зрозумілою не лише конфесійна ситуація у післявоєнній Польщі, але й обставини, у яких опинилась українська, російська та білоруська діаспора в період комуністичного правління.

Перший кризовий момент співіснування етнічних меншин з політичною системою – мовний. Влада ПНР не сприяла розвитку їх національних традицій. Пропагуючи політику розосередження представників не польських етносів по всій країні та їх поступову культурну асиміляцію, уряд не підтримував ініціативи щодо створення певних національних центрів. Після кризи 1970-х рр. в офіційному друкованому органі ПАПЦ з'явилися статті українською, російською, білоруською та польською мовами.

Другий аспект стосувався свідомості. Оскільки в повоєнний період все ще діяв стереотип, який відводив православ'ю роль «релігії меншості» та демонстрував ще й національність вірянина, то для власної ідентифікації в суспільному просторі іншого етносу достатньо було просто триматись своєї віри. Ментально люди були залежними від традицій предків, емоційно прив'язані до місця молитви, до певного храму. Такий психологічний консерватизм був вигідний для представників політичної влади. В цих умовах, легше здійснювати відповідні маніпуляції зі свідомістю громадян, а у випадках суспільного протесту чи непокори, на священика, як заспокійливий чинник, покладались великі надії.

Третій аспект взаємовідносин відбивався у сімейних стосунках. Родина, де чоловік римо-католик, а дружина православна, після тривалих міжконфесійних суперечок, сприймалась як явище дискримінаційне. Взявши до уваги, факт стереотипності у взаємозв'язку віри та національності, виходило, що конфліктні стосунки загрожували польсько-українському чи польсько-білоруському подружжю. До нині в свідомості православних мешканців Білосточчини збереглась думка про те, що поляк – римо-католик, хоч і візьме білоруску чи українку за дружину, сам до православної церкви ніколи не зайде.

Формування взаємних національно-культурних стереотипів у польському середовищі щодо українського чи білоруського населення на релігійному підґрунті – один із засобів впливу та маніпуляції політичної влади. Пам'ять про не толерантне ставлення до православних святинь та духовного вибору вірян й досі живе у свідомості людей. Навіть у сучасному суспільстві Польщі, в якому діють демократичні свободи, не рідко виникають причини для образ й конфліктів у представників православної конфесії. Зміни в свідомості поколінь відбуваються довго, проте ПАПЦ вже не проводить активну діяльність, спрямовану на збереження національної ідентичності українця чи білоруса. Ці повноваження делеговані громадським організаціям.

Робота з молоддю спрямована передовсім на збільшення кількості парафіян. Старші покоління людей, що ментально прив'язані до православ'я, помирають, а діти, виховані в суспільстві римо-католицької держави, не завжди обирають східний обряд. Тому до участі в церковних братствах, ієрархи запрошують передовсім молодих людей.

ПАПЦ – органічна складова, передусім, польської історії. Всі храми, побудовані для православних парафіян, ікони, написані в місцевих

майстернях, церковні хори – лауреати міжнародних конкурсів є частиною культурної спадщини Польщі.

Православна церква бере активну участь у вирішенні суспільних проблем держави. Наприклад, розробляються спеціальні форми богослужіння та катехизації для осіб з обмеженими фізичними та інтелектуальними можливостями, відбуваються заняття з дітьми з родин, де панує, несприятлива для нормального розвитку, атмосфера, регулярно проводяться обіди для безхатків, роздаються продуктові пакети самотнім чи особам похилого віку. В жодному з представлених варіантів приналежність до православної конфесії не є обов'язковою.

Православна церква в Польщі є виразником інтересів громадян усіх соціальних рівнів без винятків. Саме тому духівництво та парафіяни приймають активну участь у вирішенні найгостріших суспільних проблем держави. З ініціативи очільників єпархій в межах кожної адміністративної церковної одиниці організуються групи волонтерів, котрі готують семінари, лекції, акції для дітей та молоді. Тематика таких заходів – актуальні проблеми соціуму. Церква застерігає проти зловживання алкоголем та наркотиками, проти торгівлі власним тілом, а також проти абортів на будь-якому терміні вагітності. За останні десятиліття на території Європи почастишали випадки суїцидів, особливо серед молоді, тому священнослужителі, об'єднавшись з психологами, зайнялись вирішенням питання духовної реабілітації підлітків.

Після Другої світової війни московський патріарх надав другу, в історії Церкви, автокефалію, чим засвідчив з нею молитовну єдність. В період існування ПНР православних позиціонували як меншість, оскільки їм довелось берегти право сповідувати свою релігію в умовах розвитку переважно римо-католицького суспільства. В той час ще існував стереотип щодо взаємозв'язку національності та віросповідання особи. В сучасній

Польщі, особливо у великих містах, парафіянами православних храмів є поляки та представники інших національностей. Вони обрали східний обряд не через родинні традиції, а тому, що їм заімпонували канонічні та догматичні особливості православ'я. В таких умовах ПАПЦ 2000-х рр. доречніше позиціонувати як частину вселенської Церкви, а не як виразника та консерватора етнічних інтересів представників «національних меншин».

Отже, ПАПЦ – офіційно дозволена, легітимна релігійна організація, що здійснює свою діяльність відповідно до усталених норм законодавства Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела:

1. *Неопубліковані архівні документи*

Державний архів Рівненської області.

Фонд 204 Розпорядження ради у справах православної церкви

Опис 11

1. Справа 10. Переписка з архиєпископом Волинським і Рівненським про призначення і переміщення священнослужителів Російської православної церкви, 31 арк.

Фонд Р-0281 Рівненське церковне управління

Опис 1

2. Справа 9. Справа про об'єднання Української Автокефальної Православної Церкви з Українською Автономною Православною Церквою, Арк. 10

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Zespół Ministerstwo Administracji Publicznej

3. Sygnatura 1042. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Organizacja i działalność. Sprawa otrzymania autokefalii i reaktywizacji Studium Teologii Prawosławnejna Uniwersytecie Warszawskim. Memoriały, uchwały, wykazy, notatki, korespondencja. T I. IV. 1945 – XII. 1947, 80 s.

4. Sygnatura1043. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Organizacja i działalność. Sprawa otrzymania autokefalii, sprawa metropolity Dionizego, reaktywizacji Studium Teologii Prawosławnejna Uniwersytecie Warszawskim. Zarządzenia, sprawozdania, notatki, korespondencja. I. 1948 – IX. 1949, IV 1951, 99 s.

5. Sygnatura 1050. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Stan materialny parafii i duchowieństwa w województwach: Gdańskim, Kieleckim, Krakowskim, Łódzkim i mieście Łodzi, Olsztyńskim, Pomorskim, Rzeszowskim, Szczecińskim, Warszawskim, Wrocławskim i w Warszawie. Podania, sprawozdania, rachunki, korespondencja. 1945 – 1949, 279 s.

6. Sygnatura 1051. Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny. Stan materialny parafii i duchowieństwa w województwie Lubelskim. Podania, zaświadczenia, sprawozdania, rachunki, korespondencja. 1945 – 1949, 58 s.

Zespół Urząd do Spraw Wyznań

7. Sygnatura 139/35. Działalność Kościoła Prawosławnego. 1969 – 1970, 145 s.

8. Sygnatura 139/29. Działalność Kościoła Prawosławnego. Statut Wewnętrzny Kościoła. 1969 – 1970, 65 s.

9. Sygnatura 131/418. Obsada parafii prawosławnych i innych stanowisk w Kościele Prawosławnym 1953 – 1956, 1959, 18 s.

10. Sygnatura 36/147. Działalność Kościoła Prawosławnego w Polsce, S. 1 – 23.

11. Sygnatura 38/2. arc. Makarij. Lecenie, 35 s.

12. Sygnatura 132/212. Działalność Kościoła Prawosławnego w Polsce. – 16 s.

13. Sygnatura 132/210. Działalność Kościoła Prawosławnego. Katechyzacja, S. 5.

14. Sygnatura 131/399. Działalność Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego 1966 – 1967, 52 s.

15. Sygnatura 131/397. Działalność Kościoła Prawosławnego 1967 – 1971, 188 s.

16. Sygnatura 131/391. Działalność Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego 1976, 1977, 1982 – 1989, 1986, 111 s.
17. Sygnatura 131/397. Działalność Kościoła Prawosławnego w Polsce 1984, 1986, 1987, 48 s.
18. Sygnatura 132/42. Kościół Prawosławny w Polsce, 17 s.
19. Sygnatura 131/419. Kościół prawosławny – działalność, sprawy bieżące, reorganizacja parafii i in, 19 s.
20. Sygnatura 132/215. Cerkwie w Polanach i Pielgżymce, 7 s.
21. Sygnatura 132/216. Działalność Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego 1985. 1986, 314 s.
22. Sygnatura 167/129. Plany wydawnicze 1968 – 1973, 252 s.
23. Sygnatura 3b/3. Tworzenie parafii prawosławnych, 36 s.
24. Sygnatura 136/147. Gwarancje wolności i swobody wyznania. Warszawa 1989, 23 s.
25. Sygnatura 127/204. Kościół i związki religijne nierzymskokatolickie. 1951 – 1952, 37 s.
26. Sygnatura 131/412. Działalność Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, 38 s.

Biblioteka Centrum Kultury Prawosławnej św. św. Cyryla i Metodego

27. Św. Synod Św. Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce, 25 s.

Магістерські праці студентів Християнської богословської академії у Варшаві

28. Barańczuk A. Kościół Prawosławny na terenie wojewódstwa Białostockiego w latach 1944 – 1956 [рукопис]. – Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 2014. – 196 s.

29. Bendza K. Monastery Prawosławne na terenie Diecezji Lubelsko-Chełmskiej w jej dawnych i obecnych granicach [рукопис]. – Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1996. – 95 s.
30. Dacewicz I. Kościół prawosławny w Polsce w latach 1939 – 1948 [рукопис]. – Warszawa : Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 2004. – 131 s.
31. Dmitruk J. Losy hierarchii Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach Drugiej Wojny Światowej [рукопис]. – Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 2000. – 116 s.
32. Zęba G. Międzynarodowy festiwal muzyki cerkiewnej w Hajnówce [рукопис]. – Częstochowa, 1992. – 121 s.
33. Falkowska I. Kościół Prawosławny wobec osób niepełnosprawnych umysłowo [рукопис]. – Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 2002. – 56 s.
34. Hajduczenia O. Wychowawcze oddziaływanie wybranych form działalności Bractwa młodzieży prawosławnej [рукопис]. – Białystok, 1990. – 135 s.
35. Kuczyński P. Metropolita Makary (Oksijuk) jako zwierznik i organizator Kościoła Prawosławnego w Polsce [рукопис]. – Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 2005. – 136 s.
36. Lenszewski M. Studium Teologii Prawosławnej Uniwersytetu Warszawskiego 1925 – 1939 [рукопис]. – Warszawa: Chrześcijańska Akademia Teologiczna, 1976. – 225 s.
37. Matwiejuk J. Ochrona mniejszości narodowych [рукопис]. – Białystok, 1990. – 76 s.

38. Mińko A. Geneza śpiewu bułgarskiego i jego obecność w praktyce liturgicznej Kościoła Prawosławnego w Polsce [рукопис]. – Warszawa: Chreścijańska Akademia Teologiczna, 1992. – 92 s.
39. Nos A. Problem tolerancji wyznaniowej na Podlasiu w okresie II Rzeczypospolitej [рукопис] – Warszawa: Chreścijańska Akademia Teologiczna, 2000. – 63 s.
40. Ostapkowicz I. «Pochylić się nad cierpiącym». Działalność charytatywna prawosławnych organizacji kościelnych [рукопис]. – Warszawa: Chreścijańska Akademia Teologiczna, 2012. – 125 s.
41. Podgajewski E. Parafia Prawosławna w Dubinach na tle historii osady [рукопис]. – Warszawa: Chreścijańska Akademia Teologiczna, 1992. – 85 s.
42. Śliwka U. Chreścijańska Edukacja Dziecka Przedszkolnego [рукопис]. – Warszawa: Chreścijańska Akademia Teologiczna, 1985. – 80 s.
43. Wojciuk L. A. Historia Kościoła Prawosławnego na Podlasiu ze szczególnym uwzględnieniem parafii w Boćkach [рукопис]. – Warszawa: Chreścijańska Akademia Teologiczna, 1989. – 70 s.

2. Опубліковані джерела

3. Збірники документів

44. Hałagida I. Duchowni Grekokatolicy i Prawosławni w centralnym obozie pracy w Jaworznie (1947 – 1949). Dokumenty i materiały / I. Hałagida – Warszawa, 2012. – 272 s.

4. Брошури, каталоги та рекламні буклети

45. Książki liturgiczne. – Białystok, 2014. – 8 s.

46. List informacyjny Bractwa Młodzieży Prawosławnej Diecezji Białostocko-Gdańskiej. – Białystok, 2010. – № 4. – 28 s.
47. Międzynarodowy festiwal Hajnowskie dni muzyki cerkiewnej. – Hajnówka, 2005. – 47 s.
48. Nowości wydawnictwa Bratczyk. – Hajnówka, 2015. – 4 s.
49. Oferta wydawnicza. – Hajnówka, 2013. – 16 s.
50. Razem dla Cerkwi. Wolontariat w prawosławnych organizacjach. – Białystok, 2015. – 8 s.
51. V Dni muzyki cerkiewnej. Katalog. – Hajnówka, 1986. – 14 s.

5. Законодавчі акти

52. Dekret prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego // Dziennik Ustaw. – 1938. - № 88. – S. 1317 – 1343.
53. Dekret z dnia 25 września 1945 r. Przepisy wprowadzające prawo małżeńskie // Dziennik Ustaw. – 1945. - №48. – S. 401 – 414.
54. Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 listopada 2005 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania // Dziennik Ustaw. – 2005. – №231. – S. 1 – 4.
55. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 października 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad sporządzania aktów stanu cywilnego, sposobu prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, ich kontroli, przechowywania i zabezpieczenia oraz wzorów aktów stanu cywilnego, ich odpisów, zaświadczeń i protokołów // Dziennik Ustaw. – 1998. – №136. – S. 4826 – 4846.

56. Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego // Dziennik Ustaw. – 1991. – № 66. – S. 846 – 852.

57. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania // Dziennik Ustaw. – 1989. – №29. – S. 470 – 475.

6. Періодичні видання

58. Вестник православной митрополии в Польше (Варшава). – 1923; 1925.

59. Воскресное чтения (Варшава). – 1931.

60. Православна Волинь (Кременець). – 1922.

61. Церковний календар (Варшава). – 1955 – 1956; 1969 – 1970; 1973 – 1975; 2005; 2016.

62. Церковний календар (Сянок). – 1985; 1989; 1997 – 1999; 2000 – 2001; 2008; 2013.

63. Cerkovnyj Vestnik. – 1954. – № 2 – 4; 1955. – № 4, 12; 1956. – №4, 12; 1957. – №2 – 5, №7 – 8; 1958. – №4 – 5; 1959. – №5 – 6; 1960. – №5 – 6, №8 – 9, №12; 1961. – №5, №7, №9, №10 – 12; 1962. – №4; 1963. – №3; 1964. – №12; 1965. – №11 – 12; 1966. – №12; 1967. – №12, 1968. – №12; 1969. – №5, 1970. – №3, №10 – 12; 1974. – №7, №9; 1976. – №10 – 12; 1977. – №7 – 8; 1979. – №1 – 2; 1980. – №5; 1981. – №1 – 2; 1982. – №6; 1983. – №7 – 12; 1984. – №4 – 6; 1985. – №1 – 12, 1986. – №7 – 12; 1988. – №1 – 6; 1989. – №7 – 9; 1990. – №9 – 10; 1991. – №3, №10; 1992. – №5; 1993. – №4, №6; 1994. – №3;

64. Kalendarz Prawosławny. – Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2005. – 265 s.

65. Kalendarz Prawosławny. – Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2016. – 224 s.

66. Wiadomości Metropolii Prawosławnej w Polsce. – 1947. – №1 – 2, №3 – 12; 1948. – №1 – 5, №6 – 12.

67. Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. – 1971 – №1 – 3; 1972. – №1 – 2; 1973. – №2, №4; 1974. – №2, №4; 1975. – №1 – 2; 1976. – №3 – 4; 1977. – №1 – 4; 1978. – №1 – 4; 1979. – №1 – 4; 1980. – №1 – 4; 1981. – №1 – 4; 1982. – №1, №3 – 4; 1987. – №2 – 3; 1988. – №2, №3 – 4; 1989. – №2; 1990. – №1, №4; 1991 – №2 – 3, 1992. – №2; 1993. – №3, №4.

7. Спогади

68. Оленич І. Спогади з молодих літ. Мемуари і документи / І. Оленич – Львів, 2003. – 112 с.

69. Dwie godziny. Wspomnienia mieszkańców Chełmszczyzny i Południowego Podlasia o akcji «Wisła». – Lublin-Biała Podlaska, 2013. – 242 s.

8. Статистичні дані, звіти

70. Zbiorczy raport z ewaluacji i badań LGD „Puszcza Białowieska”. – Hajnówka, 2015. – 225 s.

71. Organizacja rekreacji ruchowej w Polsce. – Warszawa, 2003. – 36 s.

72. Sprawozdanie merytoryczne za 2012 rok. Z działalności stowarzyszenia Bractwa św. św. Cyryla i Metodego. Organizacja Pożytku Publicznego. – Białystok, 2013. – 53 s.

73. Sprawozdanie z działalności Fundacji «OIKONOMOS» w roku 2006. – Białystok, 2007. – 22 s.

74. Wyznania religijne, stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce w latach 2006 – 2008. – Warszawa, 2010. – 347 s.

Приватний архів М. О. Хомич

9. Матеріали інтерв'ю та бесід

75. Матеріали інтерв'ю зі свящ. Юрієм (Мокраузом) – настоятелем парафій Різдва Пресвятої Богородиці та Успіння пресвятої Богородиці в м. Перемишль. – Перемишль, 17. 08. 2014.;

76. Матеріали інтерв'ю зі свящ. Мирославом (Філімонюком) – вікарієм парафії св. Духа в м. Білосток. – Білосток, 22.12. 2015.

77. Матеріали інтерв'ю з Анетою Туровською – членом уряду Братства православної молоді Білостоцько-Гданської єпархії та Мануелою Савіцкою – скарбником Братства православної молоді Білостоцько-Гданської єпархії. – Білосток, 22.12. 2015.

78. Матеріати бесіди з Анною Кирилюк – колишнім членом уряду Братства православної молоді Білостоцько-Гданської єпархії. – Білосток, 22.12. 2015.

79. Матеріали інтерв'ю з Мартою Хоманюк – керівником осередку Білостоцько-Гданської єпархії Православної благодійної організації «Елеос». – Білосток, 23.12.2015.

80. Матеріали інтерв'ю з Александре Цардоса – волонтером з Португалії програми «Ерасмус плюс». – Білосток, 23.12. 2015.

10. Рукописні матеріали

81. Ostapkowicz A. Działalność wolontaryjna Kościoła prawosławnego. [рукописна праця]. – 9 s.

82. Sawicki D. Działalność charytatywno – młodzieżowa Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach 1945 – 2007. [рукописна праця]. – 11 s.

83. Prawosławie a choroby. [рукописна праця]. – 8 s.

84. Sawicki D. Prawosławie i Jego świadectwo socjalne. [рукописна праця]. – 12 s.

Публікації в періодичних виданнях

85. Архимандрит Герасим. Религиозно-нравственные качества пастыря // Журнал Московской Патриархии / Герасим Архимандрит – 1959. – №1. – С. 50-53.

86. Бабка В. До питання про структуру колективної пам'яті // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Вип. 68. – С. 1 – 9.

87. Башинський С. Реалізація постанов Пінського православного собору 1791 р. в Патріаршому і Синодально-Канонічному Томосі Вселенської Константинопольської Патріархії від 13 листопада 1924 р. та їх значення для сьогоденної боротьби за автокефалію Української православної церкви / С. Башинський // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга 1. – Львів: Логос, 2013. – С. 646-657.

88. Бучило Л. Колядування над Бугом / Л. Бучило // Церковний календарю. – 1985. – С. 105.

89. Вінграновський М. Моя молитва / М. Вінграновський // Церковний календар. 1973. – С. 63.

90. В обители святого Онуфрия // Церковный вестник. – 1969. – №6. – С. 2-6.

91. В наших обителях // Церковный вестник. – 1968. – №9. – С. 1-6.

92. Ведерников А. Внутреннее дело Польской православной церкви / А. Ведерников // Журнал Московской Патриархии. – 1950. – №8. – С. 40-51.

93. Вместо венка на могилу почившего первосвятителя Блаженнейшего митрополита Стефана. // Церковный вестник . – 1969. – №5. – С. 10-12.

94. Волнянский Н. Труды предстоятеля Польской церкви / Н. Волнянский // Журнал Московской Патриархии. – 1954. – №4. – С. 73-74.
95. Галуха Л. Правове забезпечення діяльності Православної церкви в Польщі (1921 – 1939 рр.) / Л. Галуха // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне. – 2009. – Вип. 17. – С. 135-141.
96. Галуха Л. Організаційні питання життєдіяльності православ'я у Другій Речі Посполитій / Л. Галуха // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне. – 2008. – Вип. 13. – С. 188-193.
97. Двадцать лет тому назад. К биографии Блаженнейшаго Митрополита Дионисия. // Воскресное чтение. – 1931. – №52. – С. 757.
98. Железнякович С. Золотой век Яблочинского Свято-Онуфриевского монастыря (1906-1915 годы) / С. Железнякович // Церковный вестник. – 1984. – №4-6. – С. 34-38.
99. Зызыкин М. Автокефалия и принципы её применения / М. Зызыкин // Воскресное чтение. – 1931. – №25-28. – С. 318-321; 332-334; 347-348; 364-367; – №40 – С. 555-558; – №43-46 – С. 603-605; 618-622; 635-639; 651-654; – №48-51. – С. 685-690; 700-704; 716-720; 733-735.
100. Иванов А. О необходимости широкого образования для пастырей / А. Иванов // Журнал Московской Патриархии. – 1957. – №1. – С. 53-55.
101. Кукурудза А. Єпископ Діонісій (Валединський) в міжконфесійних колізіях 1918-1921 рр. / А. Кукурудза// Церква-наука-суспільство: питання взаємодії. – К., 2010. – С. 24-26.

102. Кукурудза А. Митрополит Діонісій (Валединський) та «забута» Бернська загально християнська конференція 1926 р./ А. Кукурудза // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга 1. – Львів: Логос, 2013. – С. 658-670.
103. Лабович Л. «Верба б'є – за тиждень Великдень!» Весняні звичаї на Північному Підляшші / Л. Лабович // Над Бугом і Нарвою. – 2013. – С. 3. – С. 28.
104. 25-летие женского монастыря на Грабарке // Церковный вестник. – 1972. – №9. – С. 9-11.
105. Макаль А. Архипастырские труды в Ольштыне / А. Макаль // Церковный вестник. – 1969. – №11. – С. 1-3.
106. Мирошниченко М. Предстоятель православной церкви в Польше Митрополит Макарий / М. Мирошниченко// Журнал Московской Патриархии. – 1961. – №4 – С. 51-58.
107. Митрополит Дионисий // Журнал Московской Патриархии. – 1960. – №5. – С. 47-50.
108. На ложном пути. Борьба католиков с православными в Польше // Воскресное чтение. – 1930. – №6. – С. 7-10.
109. На порозі третього етапу // Церковний календар. – 1985. – С. 3-4.
110. Осташ Н. Пересічна людина в історичному вимірі (с. Березно на Холмщині) / Н. Осташ // Україна - Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – 2012. – №5. – С. 199 – 201.
111. Пастушенко Т. Метод усної історії та усно історичні дослідження в Україні / Т. Пастушенко // Історія України. – 2010. - № 17-18. – С. 10.

112. Польская православная церковь // Журнал Московской Патриархии. – 1949. – №3. – С. 8-16.
113. Праздник преподобного Онуфрия // Церковный вестник. – 1971. – С. 2-5.
114. Представители Польской православной церкви о своём посещении Москвы // Журнал Московской Патриархии. – 1948. – №7. – С. 16-20.
115. Релігійний елемент в побутових піснях нашого народу // Церковний календар. – 1973. – С. 135 – 137.
116. Романчук Ш. Интронизация Блаженнейшего Василия, Митрополита Варшавского и всея Польши / Ш. Романчук // Церковный вестник. – 1970. – №3. – С. 3-15.
117. Руснацкий П. День преподобного Онуфрия в Яблочинской обители / П. Руснацкий // Церковный вестник. – 1970. – №6-7. – С. 4-7.
118. Савва, игумен. Кончина первоиерарха православной церкви в Польше/ игумен Савва // Церковный вестник . – 1969. – №5. – С. 2-7.
119. Семин В. Образ православного пастыря / В. Семин // Журнал Московской Патриархии. – 1956. – №4. – С. 37-40.
120. Сивіцький М. Відродження Перемиської єпархії / М. Сивіцький// Церковний календар, 1985. – С. 168 – 170.
121. Сивіцький М. Нові ієрархи. Єпископ Адам / М Сивіцький // Церковний календар. – 1985. – С. 162 – 163.
122. Федів Ю. Ми прийшли служити людям / Ю. Федів // Над Бугом і Нарвою – 2013. – №3. – С. 9 – 10.
123. Со святыми упокой // Церковный вестник. – 1975. – №4. – С. 23-25.

124. Супрасальские древности // Церковный вестник. – 1968. – №2. – С. 15-19.
125. Троицкий С. О церковной автокефалии / С. Троицкий // Журнал Московской Патриархии. – 1948. – №7. – С. 33-54.
126. Трохановський П. Дніпрове тисячоліття на схилах Карпат / П. Трохановський // Церковний календар. – 1989. – С. 60.
127. Хомич М. Наукова діяльність Польської Автокефальної Православної Церкви у 1945–1989 рр. (За матеріалам періодики) / М. Хомич // Історія релігій в Україні : науковий щорічник. – Львів, 2014. – С. 747-755.
128. Хомич М. Відродження Української автокефальної православної церкви у 1941-1943 рр. (за матеріалами Державного архіву Рівненської області) / М. Хомич // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. Книга 1. – Львів: Логос, 2013 – С. 684-694.
129. Bendza M. Dzieje Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w latach 1966 – 1989 / M. Bendza // 50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. – Warszawa. – 2005. – S. 31 – 83.
130. Bołtryk M. Dziesięć lat radia Orthodoksia / M. Bołtryk // Przegląd prawosławny. – 2012. – № 12. – S. 39.
131. Borkowski A. Materiały greckie do autokefalii Kościoła prawosławnego w Polsce cz. 1/ A. Borkowski // Wschodni rocznik humanistyczny. – Lublin – Radzyń Podlaski. – 2009. – T. VI. – S. 359-393.
132. Dubec R. Sport – bitwa czy dialog? / R. Dubec // Antyfon. – 1997. – №1-2. – S. 33 – 34.
133. Dudra A. Nauczanie religii wśród dzieci i młodzieży na terenie Prawosławnej diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej (1947 – 2000) / A. Dudra //

Rocznik Prawosławnej diecezji Wrocławsko-Szczecińskiej. – 2013. – S. 105 – 113.

134. Dudra S. Metropolita Dionizy wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej w cerkwie prawosławnej w Polsce w latach 1918-1939 / S. Dudra //Историчний архів. – 2012. – Вип. 8. – С. 29 – 31.

135. Gmyz C. Przeszłość arcybiskupa Sawy / C. Gmyz // Rzeczypospolita. – 2009. - № 10. – S. 7.

136. Gra z bezpieczeńką o życiu cerkwie // Gazeta Wyborcza. – 2009. – № 9. – 16 – 17.

137. Hasiuk K. Z życia diecezji / K. Hasiuk // Istocznik. – 2011. – № 17. – S. 9 – 10.

138. Kryworuczko J. Світло в сакральній архітектурі / J. Kryworuczko // Elpis. – 2011. – № 13. – S. 99 – 112.

139. Maciuszko J. T. Dzieje Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w latach 1954 – 1966 / J. T. Maciuszko // 50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. – Warszawa. – 2005. – S. 9 – 29.

140. Matreńczuk A. Eleos drugi dom / A. Matreńczuk // Przegląd prawosławny. – 2001. – № 7. – S. 14.

141. Matreńczuk A. Jak manna z nieba / A. Matreńczuk // Przegląd prawosławny. – 1996. – № 12. – S. 29.

142. Matreńczuk A. Jak samarytanin / A. Matreńczuk // Przegląd prawosławny. – 1998. – №3. – S. 12 – 13.

143. Matwiejuk J. Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego / J. Matwiejuk // Elpis. Czasopismo teologiczne katedry Teologii Prawosławnej Uniwersytetu w Białymstoku. – 1999. – R I, Z. 1. – S. 274 – 279.

144. Mielnik S. Struktura terytorialna Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach 1999 – 2010 / S. Mielnik // Przegląd geograficzny. – 2002. – T. 84. – S. 576 – 579.
145. Nikitorowicz J. Bractwa cerkiewne jako czynnik integrujący wyznawców prawosławia w wielokulturowym społeczeństwie / J. Nikitorowicz // Elpis. – 1999. - № 1. – S. 170 – 182.
146. Pietkiewicz P. Świętego Mikołaja Cudotwórcy / P. Pietkiewicz // Wiadomości prawosławnej Diecezji Białostocko-Gdańskiej. – 2014. – № 1. – S. 24.
147. Połak G. «Oddać co Boże Bogu, a co cesarskie cesarzowi». // Życie i Myśl. / G. Połak. – 1999. – № 1. – S. 133 – 135.
148. Prawosławny Dom Opieki w Stanisławowie «Betania» // Церковный вестник. – 1991 – №10. – С. 44.
149. Rabczuk K. Dwa pokolenia, wiele wspomnień / K. Rabczuk // Istocznik. – 2012. – № 5. – S. 21.
150. Radziukiewicz A. Centrum Kultury Prawosławnej zaprasza / A. Radziukiewicz // Przegląd prawosławny. – 2013. – №7. – S. 7.
151. Romanczuk Sz. 10-lecie prawosławnej sekcji CH. T. A / Sz. Romanczuk // Церковный вестник. – 1968. – № 1. – С. 5.
152. Rydzanicz A. Ekumenicznie w Oratorium Marianum / A. Rydzanicz // Przegląd Prawosławny. – 2008. – №2. – S. 19 – 20.
153. Żeleźniakowicz S. Z historii Polskiego Kościoła Prawosławnego w okresie międzywojennym / S. Żeleźniakowicz // Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. – 1982. – № 1. – S. 91 – 101.

154. Sadowski A. Świadomość religijna wyznawców Kościoła Prawosławnego na Białostocczyźnie / A. Sadowski // Elpis. – 1999. – Z. 1. – S. 155 – 159.
155. Sawicki D. Działalność charytatywno-młodzieżowa Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w latach 1945-2007 / D. Sawicki // Elpis, 2007. – № 9. – S. 141 – 153.
156. Schememann A. Misterium Zgromadzenia / A. Schememann // Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. – 1982. – № 1. – S. 52 – 65.
157. Sosna G. Grodzisk / G. Sosna // Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. – 1982. – № 3-4. – S. 23-55.
158. Szajkowski B. New Law for the Church in Poland / B. Szajkowski // Religion in Communist Lands. – 1989. – №3. – S. 196 – 199.
159. Tomaszewski M. Wśród swoich / M. Tomaszewski // Przegląd prawosławny. – 1997 – № 9. – S. 6 – 7.
160. Władze Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. – Warszawa. – 2005. – S. 107 – 109.
161. Wysoczański W. Dzieje Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w latach 1989 – 2004 / W. Wysoczański // 50 lat Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie. – Warszawa. – 2005. – S. 83 – 103.
162. Wysocka D. Czas ratowania, czas budowania / D. Wysocka // Przegląd prawosławny. – 2008. – №9. – S. 12.
163. Wysocka D. Godna starość wśród swoich / D. Wysocka // Przegląd Prawosławny. – 1997. – № 4. – S. 20.

Интернет-ресурси

164. Centrum kultury prawosławnej im. świętych Cyryla i Metodego w Warszawie. – Режим доступу: <http://www.ckp.warszawa.pl/>
165. ELEOS – Prawosławny Ośrodek Miłosierdzia Diecezji Białostocko-Gdańskiej. – Режим доступу: <http://eleos.org.pl/>
166. Kaplica prawosławna pod wezwaniem św. męcz. Grzegorza Peradze. – Режим доступу: <http://liturgia.cerkiew.pl>
167. Komunikat Kancelarii Św. Soboru Biskupów Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. – Режим доступу: <http://www.orthodox.pl/23413/>
168. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. [Електронний ресурс]/ Tadeush Mołdawa // Konstytucje polskie 1918 – 1998. – Warszawa, 1999. – S. 184 – 207 – Режим доступу: [http:// pl.wikisource.org](http://pl.wikisource.org).
169. Oficjalna strona Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Bractwa. – Режим доступу: <http://www.orthodox.pl>
170. Popławska A. Powołanie Bractwa św. Męczennicy Ireny w Terespolu [Електронний ресурс]/ A. Popławska. – Режим доступу: <http://www.lublin.cerkiew.pl/aktual>.
171. Prawosławny Ordynariat Wojska Polskiego. – Режим доступу: <http://www.orthodox.pl/administracja/metropolie>
172. Sosnowy R. Rocznica śmierci Metropolity Dionizego [Електронний ресурс] / R. Sosnowy. – Режим доступу: <http://www.prawoslawie.pl/aktualnosci/>
173. Statut Bractwa młodzieży prawosławnej w Posce. – Режим доступу: <http://www.bmp.cerkiew.pl/index.php/statut>.

Література

174. Бессонов М. Православие в наши дни / М. Бессонов. – М.: Политиздат, 1990. – 303 с.
175. Власовський І. Нарис історії української православної церкви / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1966. – Т. IV. – Част. 2. – 416 с.
176. Грыцуняк Савва. Слова и про поведи / С. Грыцуняк. – Варшава: Варшавская православная митрополия, 2004. – 109 с.
177. Грыцуняк Савва. Богословие, история и жизнь Церкви / С. Грыцуняк. – Варшава: Варшавская православная митрополия, 2008. – 145 с.
178. Густова Л. Церковное пение. Белорусская певческая культура православной традиции / Л. Густова. – Минск: Харвит, 2013. – 224 с.
179. Железнякович С. Яблочинский монастырь в межвоенный, военный и послевоенный периоды до наших дней 1918 – 1962 / С. Железнякович. – Варшава: Варшавская Православная Митрополия, 2009. – 383 с.
180. Купріянович Г. Турковичами живе вся земля. Холмська наша. Православна традиція Туркович / Г. Купріянович. – Турковичі, 2007. – 75 с.
181. Лотоцький О. Автокефалія. Засади автокефалії / О. Лотоцький. – Київ, 1999. – Т. 1. – 208 с.; Автокефалія. Нарис історії автокефальних церков. – Варшава, 1938. – Т. 3. – 543 с.
182. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / Н. Пуряєва. – Львів: Свічадо, 2001. – 98 с.
183. Свитич А. Православная церковь в Польше и её автокефалия / А. Свитич. – Буэнос-Айрес, 1959. – 213 с.
184. Свитич А. Фотиев К. Православная церковь на Украине и в Польше в XX столетии. 1917 – 1950 гг / А. Свитич. – М., 1997. – 300 с.

185. Українці в Польщі після Другої світової війни 1944 – 1984. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1990. – 377 с.
186. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею. Розкол і руйнація Української Православної Церкви в пошуках «константинопольського визнання» / О. Хомчук. – Чикаго, 2002. – 300 с.
187. Чобич С. Історія християнської церкви / С. Чобич. – Львів: Добра справа, 2001. – 600 с.
188. Adamczuk L., Mironowicz A. Kościół prawosławny w polsce dawniej i dziś. Aneks statystyczny/ L. Adamczuk, A. Mironowicz . – Warszawa, 1993. – 124 s.
189. Adamczuk L., Mironowicz A. Kościół prawosławny w polsce dawniej i dziś. Aneks statystyczny. – Warszawa, 1993. – 179 s.
190. Bendza M. Droga Kościoła Prawosławnego w Polsce do autokefalii / M. Bendza. – Białystok, 2006. – 183 s.
191. Bendza W. Regulacja kościolnych spraw majątkowych na przykładzie Kościoła prawosławnego w Polsce/ W. Bendza. – Warszawa, 2009. – 355 s.
192. Bobryk A., Kochan I. Ślady przeszłości. Historia i terażniejszość prawosławia na Południowo-Zachodnim Podlasiu w świadomości społecznej / A. Bobryk, I. Kochan. – Siedlce, 2010. – 308 s.
193. Bóg z nami. Podręcznik do nauczania religii prawosławnej dla dzieci w wieku 11 – 12 lat. – Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2009. – 95 s.
194. Borowik I, Zdaniewicz W. Od kościoła ludu do kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce / I. Borowik. – Kraków: Nomos, 1996. – 191 s.

195. Bouffał B. Ochrona mniejszości w prawie narodów / B. Bouffał. – Warszawa, 1928. – 228 s.
196. Brzeziński F. Prawa mniejszości: komentarz do traktatu z dn. 28 czerwca 1919 r. Pomędzy Polską a głównymi mocarstwami / F. Brzeziński. – Warszawa: Wydawnictwo Przeglądu dyplomatycznego, 1920. – 30 s.
197. Busłowska L. Prawosławna myśl pedagogiczna / L. Busłowska. – Hajnówka, 2012. – 267 s.
198. Charkiewicz J. Bractwo młodzieży prawosławnej w Polsce / J. Charkiewicz. – Białystok, 1995. – 83 s.
199. Charkiewicz J. Eleos. Prawosławny Ośrodek Miłosierdzia Diecezji Białostocko-Gdańskiej 1996 – 2006 / J. Charkiewicz. – Białystok, 2005. – 85 s.
200. Charkiewicz J. Rozmowy o życiu i cerkwi / J. Charkiewicz. – Warszawa, 2013. – 130 s.
201. Chomik P. Katalog świątyń i duchowienstwa prawosławnej diecezji białostocko-gdańskiej / Chomik P. – Białystok, 1998. – 126 s.
202. Czarnowski O. Polacy prawosławni w Polsce / Czarnowski O. – Warszawa, 1930. – 147 s.
203. Czykwin E. Białoruska mniejszość narodowa jako grupa stygmatyzowana / E. Czykwin. – Białystok, 2000. – 342 s.
204. Derdej P. Status prawny Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w III Rzeczypospolitej / P. Derdej . – Warszawa; Białystok, 2005. – 151 s.
205. Drozd R., Halczak B. Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921 – 1989 / R. Drozd, B. Halczak. – Warszawa, 2010. – 237 s.

206. Dubec R., Felencyak J. Szematyzm. Katalog świątyn i duchowieństwa prawosławnej diecezji Przemysko-Nowosądeckiej / R. Dubec, J. Felencyak. – Gorlice, 1999. – 109 s.
207. Dudra A., Dudra S. Prawosławna Parafia w Przemkowie. 1949 – 1999 / A. Dudra, S. Dudra. – Głodów, 1999. – 36 s.
208. Dudra S. Kościół Prawosławny na ziemiach zachodnich i północnych Polski po II wojnie światowej / S. Dudra. – Zielona góra, 2004. – 330 s.
209. Dzwonkowski R. Polacy na dawnych kresach wschodnich / R. Dzwonkowski. – Lublin: Wspólnota Polska, 1994. – 150 s.
210. Fioniuk D., Sosna G. Dzieje Cerkwi w Bielsku Podlaskim / D. Fioniuk, G. Sosna. – Białystok, 1995. – 191 s.
211. Gerent P. Prawosławie na Dolnym Śląsku w latach 1945 – 1989 / P. Gerent. – Toruń, 2007. – 499 s.
212. Grabarka maj`94. XV Ogólnopolska pielgrzymka młodzieży prawosławnej na Świętą Górę Grabarkę (27-29. 05. 1994). – Bractwo Prawosławnej Młodzieży w Polsce, 1994. – 11 s.
213. Hałagida I. Ukraińcy na zachodnich północnych ziemiach Polski 1947 – 1957 / I. Hałagida. – Warszawa, 2003. – 253 s.
214. Kallistos Ware. Kościół Prawosławny / K. Ware. – Białystok, 2002. – 382 s.
215. Kanonizacja Męczników Chołmskich i Podlaskich. – Chełm, 2007. – 48 s.
216. Katalog świątyn Diecezji Białostocko-Gdańskiej. – Białystok, 2005. – 241 s.
217. Katechizm Kościoła Prawosławnego. – Kraków, 2001. – 536 s.

218. Kronika Parafialna. Diecezja Wrocławsko-Szczecińska. 1946 – 2001. – Wrocław, 2002. – 112 s.
219. Leśniewski K., Leśniewska J. Prawosławie. Światło wiary i źrójdóświadczenia / K. Leśniewski. – Lublin, 1999. – S. 597 – 602.
220. Kozłowski R. Duszpasterz i jego służba w Kościele Prawosławnym / R. Kozłowski. – Hajnówka: Bratczyk, 2008. – 127 s.
221. Ławreszuk M. Parafia Świętego Ducha w Białymstoku (1982 – 2012) / M. Ławreszuk. – Białystok, 2012. – 139 s.
222. Łodziński S. Polityka wobec mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce w latach 1945 – 2008 / Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po Drugiej wojnie światowej / pod red. Stefana Dudry i Bernadetty Nitschke. – Kraków, 2010. – 411 s.
223. Meyendorff J. The Orthodox Church. Its Past and Its Role in the World Today / J. Meyendorff. – Chestwood, 1996. – 245 s.
224. Misijuk W. Przewodnictwo duchowe w monastycyzmie prawosławnym / W. Misijuk. – Lublin, 2014. – 120 s.
225. Mironowicz A. Autokefalie Kościoła Prawosławnego w Polsce / A. Mironowicz. – Białystok, 2006. – 178 s.
226. Mironowicz A. Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX – XX w / A. Mironowicz. – Białystok, 2005. – 270 s.
227. Mironowicz E., Tokć S., Radzik R. Zmiana struktury narodowościowej na pograniczu Połsko-Białoruskim w XX wieku / E. Mironowicz, S. Tokć, R. Radzik. – Białystok, 2005. – 171 s.
228. Mironowicz A., Pawluczuk U., Chomik P. Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej / A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomik. – Białystok, 2002. – 250 s.

229. Nowicka U. Stwierdzenie stanu wolnego wiernych prawosławnych na forum Kościoła Katolickiego / U. Nowicka. – Warszawa, 2012. – 189 s.
230. Papierzyńska-Turek M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918 – 1939 / M. Papierzyńska-Turek. – Warszawa, 1989. – 605 s.
231. Paprocki H. Prawosławie w Polsce / H. Paprocki. – Olszanica: Bosz, 2008. – 239 s.
232. Podstawa programowa i program nauczania Religii Prawosławnej. – Warszawa, 2012. – 42 s.
233. Położenie prawne kościołów i związków wyznaniowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. – Warszawa: Ars christiana, 1961. – 318 s.
234. Popiela A., Urban K. Polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej / A. Popiela, K. Urban. – Kraków, 1982. – 93 s.
235. Prawosławne Seminarium Duchowne. – Warszawa – Białystok, 2001. – 73 s.
236. Program nauczania religii prawosławnej w gimnazjum. – Warszawa, 1999. – 30 s.
237. Przybył E. Prawosławie / E. Przybył. – Kraków: Znak, 2000. – 190 s.
238. Radziukiewicz A. Prawosławie w Polsce / A. Radziukiewicz. – Białystok: Arka, 2000. – 220 s.
239. Radziukiewicz A. Ścieżkami prawosławia. Białostoczczyzna / A. Radziukiewicz. – Białystok, 1997. – 170 s.
240. Radziukiewicz A. Święta Góra Grabarka / A. Radziukiewicz. – Białystok: Orthdruk, 1993. – 40 s.
241. Stempa T. Cerkiew prawosławna w Polsce. Ilustrowana historia / T. Stempa. – Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna, 2016. – S. 252.

242. Szełomow A. Duszpasterstwo prawosławne w Marynarce wojennej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1995 – 2012 / A. Szełomow. – Olsztyn, 2013. – 260 s.
243. Tofiluk J. Szkolnictwo prawosławne w Polsce powojennej / J. Tofiluk / Szkolnictwo prawosławne w Rzeczypospolitej / pod. red. A. Mironowicz, U. Pawluczuk, P. Chomika. – Białystok, 2008. – S. 167 – 178.
244. Truszczyński M. Katechizacja w Polsce północno-wschodniej w latach 1945 – 1989 / M. Truszczyński. – Lwów: Lwowski Narodowy Uniwersytet imienia Iwana Franki, 2014. – 420 s.
245. Wołosiuk W. Hełmsko-Podliaski zbiór melodii cerkiewnych / W. Wołosiuk. – Lublin – Białystok, 1997. – 158 s.
246. W służbie Bogu i ludziom. – Warszawa, 2008. – 575 s.
247. Urban K. Polityka wyznaniowa w Polsce Ludowej. Wybrane problemy i dokumenty / K. Urban. – Kraków, 1982. – 93 s.
248. Urban K. Mniejszości religijne w Polsce po II wojnie światowej. Szkice i materiały / K. Urban. – Kraków, 2012. – 308 s.
249. Urban K. Kościół prawosławny w Polsce 1945 – 1970 / K. Urban. – Kraków: Nomos, 1996. – 370 s.
250. Urban K. Kościół prawosławny w Polsce w latach 1944 – 1946 / K. Urban. – Kraków, 1998. – 272 s.

ДОДАТКИ

А – З

Додаток А



*Православна церква Різдва Пресвятої Богородиці (гарнізонний храм)
м. Перемишль. Внутрішній інтер'єр.*



Православна церква Різдва Пресвятої Богородиці (гарнізонний храм) м. Перемишль.

Джерело: приватний архів М. Хомич

Додаток Б

Декрет єпископа Перемишльсько-Горлицького Паїсія про перейменування Новосончівського благочиння на Горлицьке



**PRAWOSŁAWNY BISKUP
PRZEMYSKI I GORLICKI**
ul. Św. Maksyma 2, 38-300 Gorlice

tel. + 48 504 109 548
paisjusz@interia.pl

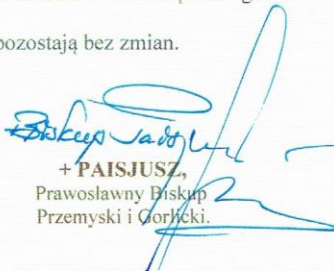
L.dz.: 11/X/D/2016

Gorlice, 08.IX.2016 r.

DEKRET

Niniejszym zmieniam nazwę Prawosławnego Dekanatu Nowosądeckiego na :
Prawosławny Dekanat Gorlicki.
Granice Dekanatu, Dziekan i adres siedziby pozostają bez zmian.




+ PAISJUSZ,
Prawosławny Biskup
Przemyski i Gorlicki.

Otrzymują:

1. Prawosławny Metropolita Warszawski i całej Polski, Warszawa.
2. Arcybiskupi i Biskupi PAKP.
3. MSWiA, Departament Wyznań Religijnych, Warszawa.
4. Małopolski Urząd Wojewódzki, Wydział Spraw Obywatelskich, Kraków.
5. Podkarpacki Urząd Wojewódzki, Wydział Spraw Obywatelskich, Rzeszów.
6. Małopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków, Kraków.
7. Starostwo Powiatowe w Gorlicach.
8. Urząd Miasta Gorlice.
9. Duchowieństwo Diecezji Przemysko-Gorlickiej.
10. Wydawnictwo WMP, Białystok.
11. A/a.

Джерело: [169]

Додаток В



Діонісій (Валединський) – (1923-1948)



Макарій (Оксіюк) – (1951 – 1961)



Тимофій (Шреттер) – (1961-1962)



Стефан (Рудик) – (1965-1969)



Василій (Дорашкевич) – (1970-1998)



Сава (Грицуняк) – (з 1998 р.) [169]

Додаток Г

Таблиця 1.

Кількість православного духовництва ПАЩ в діючих благочиннях в 1946 р.

Єпархія	Благочиння	Кількість				
		<i>парафії</i>	<i>священики</i>	<i>вікарії</i>	<i>диякони</i>	<i>дяки</i>
Варшавська (Варшавсько-Радомська)	Варшавське;	7	5	4	2	3
	Келецьке	15	15	8	2	3
Краківська (Краківсько-Лемківська)	Краківське	9	6	–	–	1
Холмська (Холмсько-Підляська)	Холмське;	5	5	2	2	1
	Влодавське;	12	12	3	–	1
	Білопідляське;	8	8	1	–	–
	Славатицьке	8	11	–	–	–
Парафії Білостоцького воєводства	Білостоцьке;	17	16	4	2	–
	Бельське;	17	12	–	–	–
	Гайнувське;	9	5	–	–	–
	Семятицьке;	17	10	–	–	–
	Сокульське	9	8	–	–	–

Джерело: [249; S. 183]

Додаток Г

Таблиця 2.

Кількість православного духівництва ПАПЦ у 1952 р.

Єпархії і благочиння	Духівництво			
	<i>Священики</i>	<i>вікарії</i>	<i>диякони</i>	<i>інші</i>
Варшавсько-Бельська:				
1. Варшавське	4	2	1	3
2. Білопідляське	5	–	–	5
3. Люблінське	4	1	–	–
4. Бельське	17	3	2	4
5. Гайнувське	11	1	3	1
6. Семятицьке	12	1	2	1
Білостоцько-Гданська:				
1. Білостоцьке	19	5	3	1
2. Гданське	1	1	–	–
3. Ольштинське	7	–	3	–
4. Сокульське	8	1	–	–
Лодзьсько-Познанська:				
1. Лодзьське	5	3	2	3
2. Бидгощське	2	–	–	–
3. Краковське	5	–	–	–
Вроцлавсько-Щецинська:				
1. Вроцлавське	7	2	1	–
2. Щецинське	5	–	–	–

Джерело: [249; S. 192]

Додаток Д

Таблиця 3.

Розміщення духівництва ПАПЦ у 1960-70-х рр.

Благочиння	1960 р.		1964 р.		1970 р.	
	<i>парафії</i>	<i>Духівництво</i>	<i>парафії</i>	<i>духівництво</i>	<i>парафії</i>	<i>духівництво</i>
Білопідляське	6	5	7	5	8	7
Люблінське	11	6	12	7	14	6
Жешовське	15	3	19	7	28	13
Ґданське	8	4	8	4	7	4
Ольштинське	11	7	12	7	15	7
Вроцлавське	16	5	17	10	17	9
Кошалінське	14	5	13	4	11	4
Щецінське	7	3	7	5	7	5
Зеленогурське	10	4	11	4	11	8

Джерело: [249; S. 196]

Додаток Е



Учасниці Братства православної молоді працюють на користь монастиря св. Марти та Марії на св. Горі Грабарці під час щорічного молитовного зібрання (2011 р.)



Загальні збори Братства православної молоді (2010 р.) [165]

Додаток Є



Проект організації «Елеос» для дітей «Родинна зустріч» (2016 р.)



Візит до Будинку для літніх людей св. Пророка Іллі в м. Білосток (2016 р.)



Великодній сніданок та різдвяна вечеря для безпритульних у м. Білосток (2015 р.)

Джерело: [165]

Додаток Ж

Єпархіальна структура благочинної діяльності ПАПЦ у 2015 р.

Варшавсько-Бельська єпархія	Білостоцько-Гданська Єпархія	Вроцлавськ о-Щецінська єпархія	Лодзько-Познанськ аєпархія	Перемишльськ о-Новосончівська єпархія	Люблінсько-Холмська єпархія
Православний митрополичий осередок милосердя «Елеос»	Єпархіальний осередок милосердя «Елеос»	Єпархіальний осередок милосердя «Елеос»	Єпархіальний осередок милосердя «Елеос»	Єпархіальний осередок милосердя «Елеос»	Єпархіальний Будинок спокійної старості
Регіональний відділ Єпархіального осередку милосердя на Грабарці	Три соціотерапевтичні кабінети в м. Білосток	Православний Будинок опіки св. Стефана	Єпархіальний Добродійний осередок організації паломництва	Єпархіальний осередок добродійної діяльності	Душпастерство «SOS» в Красніку
Парафіяльне товариство єпархіального Осередку Милосердя при Інституті культури в Кривці	Соціотерапевтичний кабінет в Супраслі	Парафіяльний осередок милосердя в Соколовську			
Товариство єпархіального Осередку Милосердя при парафії свв. Петра і Павла в Семятичах	Спеціалізований пункт щоденної підтримки	Парафіяльний осередок милосердя в Пшемкові			
Православне душпастерство для дітей і молоді з неблагополучних родин	Центр допомоги безпритульним	Кабінет психологічної підтримки для дітей та молоді			
Консультування з професійної орієнтації		Соціотерапевтичний кабінет при православної парафії в Зеленій Гурі			
Кабінет соціальної адаптації та психологічної допомоги «Іов»					
Душпастерство глухонімих					
Православний Будинок соціальної допомоги «Бетанія» в Станіславові					
Православний Будинок милосердя «Самаритянин» в Гайнувці					
Православний Будинок опіки на Грабарці					
Православний будинок соціальної допомоги в Тростянці					
Православний Будинок опіки «Арка» в Кожині					

Джерело: [65; S. 220 – 221]

Додаток 3

Скитинія прохальна в перекладі на польську мову

Ektenia błagalna

A. A. Archangielski

1 Pa - nie zmi - łuj się Pa - nie zmi - łuj się Pa - nie zmi - łuj się

2 Pa - nie zmi - łuj się Pa - nie zmi - łuj się Pa - nie zmi - łuj się

3 Pa - nie zmi - łuj się Pa - nie zmi - łuj się Pa - nie zmi - łuj się

4 Pa - nie zmi - łuj się Pa - nie zmi - łuj się Racz dać o Pa - nie

5 Pa - nie zmi - łuj się Pa - nie zmi - łuj się Racz dać o Pa - nie

6 Racz dać o Pa - nie Racz dać o Pa - nie Racz dać o Pa -

7 Racz dać o Pa - nie Racz dać o Pa - nie Racz dać o Pa -

8 Racz dać o Pa - nie Racz dać o Pa - nie Racz dać o Pa -

9 Racz dać o Pa - nie Racz dać o Pa - nie Racz dać o Pa -

10 Racz dać o Pa - nie Racz dać o Pa - nie To - bie Pa - - nie.

Джерело: [166]